

De voeding van preken voor de hoorder

Afstudeeronderzoek naar de impact van preken

Monique van de Put - Rademaker

Willem Klapwijk

met assistentie van Wicher van Keulen
docent: drs. W.C. van der Horst

Afstudeeronderzoek naar de impact van preken

Welke voeding verwachten postmoderne hoorders uit de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten te ontvangen uit preken, wordt deze voeding geboden en wat heeft deze voeding voor effect?

Studenten:

Studentnummer:

Email-adres:

Willem Klapwijk

1010220

klapwijk.willem@gmail.com

Monique van de Put

1010011

kerkelijkwerk@gmail.com

Wicher van Keulen

1210306

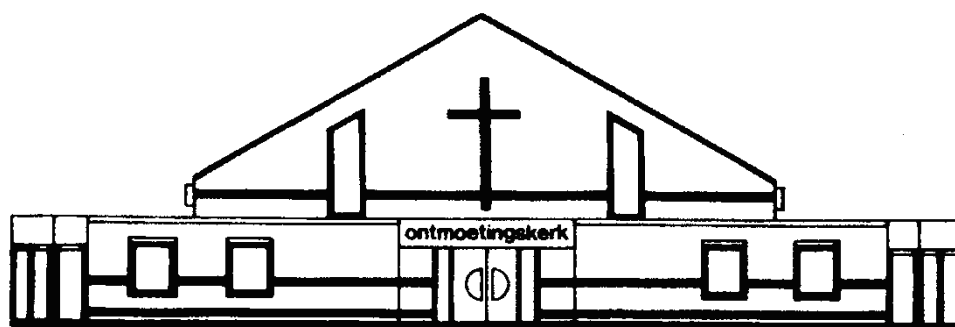
wkeulen@nuborgh.nl

Docent/begeleider: W.C. van der Horst

Module: K2000OM2

Leerjaar: 4

Inleverdatum: 12 mei 2014

Onderzoek naar de hoorder in de Ontmoetingskerk, CGK Dronten

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	4
Voorwoord	7
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding opdrachtgever	9
1.2 Aangescherpte aanleiding	10
2 Literatuuronderzoek.....	11
2.1 Het ontstaan en de ontwikkeling van de preek	11
2.2 De preek in onze tijd	12
2.3 Communicatie.....	12
2.4 Preken en de psyche van luisteraars	14
2.5 Voeding door preken.....	15
2.6 Geloofsfasen volgens Fowler	15
2.7 Moreel kapitaal en individualisering	16
3 Probleemstelling	17
3.1 Doelstelling.....	17
3.2 Vraagstelling	17
3.3 Deelvragen.....	17
3.4 Begripsafbakening.....	17
4 Uitwerking deelvragen in relevante aspecten.....	20
4.1 Wat verstaat de hoorder onder het begrip preek?	20
4.2 Wat verstaat de hoorder onder voeding?	21
4.3 Wordt in het luisteren naar de preek vooral een beroep op praktisering of theoretisering ervaren?	22
4.4 Wordt in het luisteren naar de preek vooral een beroep op vorming van gemeenschap of individualisering ervaren?	23
5 Opzet en uitvoering onderzoek.....	25
5.1 Keuze van de onderzoekenheden	25
5.2 Beschrijving en verantwoording van de dataverzamelmethode	26
5.3 Materiaal verzamelen	27
5.4 Registratie, verwerking en preparatie van de gegevens.....	28

Onderzoek naar de kwaliteit en de effecten van preken

5.5	Beschrijving en verantwoording van de analysebeslissingen	28
5.6	Betrouwbaarheid en validiteit	29
6	Globale analyseopzet	30
6.1	Vooronderzoek – Onmogelijkheid tot analyse.....	30
6.2	Individuele interviews – Beschrijving analyseopzet onderzoeksgegevens	30
6.3	Groepsinterviews – Check en analyse van de onderzoeksgegevens	31
6.4	Controlevariabelen: Vergelijkende analyse	31
6.5	Beantwoorden van de onderzoeksvragen	31
6.6	Schematische weergave analyse.....	32
7	Resultaten.....	33
7.1	Het begrip preek en wat daaronder wordt verstaan.....	33
7.2	Voeding zoals aangegeven door de hoorder	37
7.3	De preek en het ervaren beroep op praktisering of theoretisering	43
7.4	Het ervaren beroep op vorming van gemeenschap of individualisering	45
8	Conclusie en discussie	48
8.1	Conclusies van het onderzoek	48
8.2	Discussie	50
9	Aanbevelingen en suggesties voor verder onderzoek	51
9.1	Aanbevelingen	51
9.2	Suggesties voor verder onderzoek.....	52
	Bijlage 1: Een indruk van de CGK te Dronten (Ontmoetingskerk).....	53
	Bijlage 2: Interviewschema - Individuele interviews.....	55
	Bijlage 3: Interviewschema – Groepsinterviews.....	57
	Bijlage 4: Introductiebrieven	59
	Brief aan de kerkenraad van de CGK Dronten.....	59
	Brief aan de respondenten:.....	59
	Aankondiging in kerkblad april	60
	Bijlage 5: Kernfragmenten en open codering	61
	Bijlage 6: Selectieve codering (geordend en gereduceerd) Algemeen.....	62
	Bijlage 7: Selectieve codering (geordend en gereduceerd) naar leeftijd	68
	Literatuurlijst	77

VOORWOORD

Voor u ligt een afstudeeronderzoek naar de impact van preken op hoorders. Een onderzoek naar wat kerkgangers op zondag tijdens de preek hopen, verwachten, ervaren en horen. Het is een onderzoek naar de hoorder van preken, gedaan binnen de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten. Het had mogelijk ook zo maar over u kunnen gaan. Het zou zo maar kunnen dat u zichzelf herkent in uitspraken die mensen in dit onderzoek doen.

Dit rapport biedt u om te beginnen theoretische achtergrondinformatie over homiletiek (predikkunde), maar ook over communicatie. Het zou jammer zijn om deze informatie niet mee te nemen als u geïnteresseerd bent in dit onderzoek. Mogelijk ontbreekt het u echter simpelweg aan de tijd en bent u gewoon benieuwd naar de resultaten, in dat geval kunt u in hoofdstuk zeven beginnen te lezen.

Om dit onderzoek te hebben kunnen uitvoeren hebben we toestemming ontvangen van de kerkenraad en de predikant van de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten. We zijn blij dat zij ons die gelegenheid hebben geboden en spreken daarvoor dan ook onze dank uit. Ook de predikant, die zich open stelde voor een onderzoek naar de prediking in zijn gemeente danken wij voor zijn moed en de hierin getoonde openheid en kwetsbaarheid.

Als je wilt weten wat een preek doet met de hoorder, zul je met die hoorder in gesprek moeten gaan.

We mochten constateren dat het aan mogelijkheden daartoe niet ontbroken heeft. Zowel individueel als in groepen zijn er heel wat mensen geweest die met ons hebben willen delen wat een preek met hen doet. We hebben daarin dan ook ervaren dat kerkgangers enthousiast en geïnteresseerd zijn in een dergelijk onderzoek.

Wij willen iedereen bedanken die ons heeft laten delen in dat wat ervaren, gehoord en gevoeld wordt in de ontmoeting die zij steeds weer, en in het bijzonder op zondag, met God mogen hebben. Het ging in die gesprekken vaak om persoonlijke dingen die met ons gedeeld zijn. Wij hebben veel mogen horen en ook veel daarvan mogen leren. Iedereen die heeft meegewerkt aan dit onderzoek willen wij dan ook hartelijk bedanken.

Wij willen tot slot onze begeleider vanuit de Gereformeerde Hogeschool, de heer drs. W.C. van der Horst, danken voor de begeleiding die hij ons geboden heeft.

Wij hopen dat u, die dit rapport nu opengeslagen voor u hebt liggen, het resultaat van ons onderzoek met veel plezier zult lezen.

Willem Klapwijk
Monique van de Put-Rademaker

1 INLEIDING

Het onderzoek dat nu voor u ligt is tot stand gekomen in overleg met de opdrachtgever, de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle. Vanuit de opdrachtgever is drs. W.C. van der Horst tot contactpersoon en begeleider benoemd. In dit hoofdstuk zal de aanleiding van het onderzoek gepresenteerd worden zoals deze in het vroegste stadium van het onderzoek is gepresenteerd. In maart 2013 is deze eerste aanleiding tot stand gekomen en deze is in december 2013 op verzoek van de onderzoeksgroep gespecificeerd. Om een volledig beeld te krijgen van de totstandkoming van het onderzoek volgt hieronder eerst de aanleiding zoals opgesteld door de opdrachtgever. Deze aanleiding is getoetst op praktische relevantie en wordt gespecificeerd en aangevuld in paragraaf 1.2 door de aanleiding die de onderzoeksgroep heeft gezien om dit onderzoek daadwerkelijk uit te voeren. Hierbij is sprake geweest van oriëntatie op preken en de wijze waarop hoorders preken ervaren.

1.1 AANLEIDING OPDRACHTGEVER

James Fowler (godsdienstpsycholoog/ontwikkelingspsycholoog) stelt op basis van zijn werk en onderzoek een interessante vraag. Hij maakt het statement dat veel gelovigen vandaag niet in staat zijn om zich te ontwikkelen tot 'volwassen' gelovigen. Uitgaande van de ontwikkelingsstadia die hij in zijn werk beschrijft, stelt hij dat veel gelovigen de overgang niet kunnen maken van het derde stadium naar het vierde stadium van geloofsontwikkeling. Deze stelling triggert tot nader onderzoek: In hoeverre is hier inderdaad sprake van en in hoeverre wordt dit in stand gehouden via de preken die mensen horen?

Fowler's gedachtegoed over geloofsontwikkeling steunt voor een stevig deel op het ontwikkelingspsychologisch werk van Erik Ericsson. De leeftijdsfasen die daarin gehanteerd worden passen goed in een modernistische stijl van denken. De vraag in een postmoderne samenleving is of deze indeling in leeftijdscategorieën, met de daarbij behorende inhoud nog relevant is.

Daarnaast spelen allerlei andere factoren een rol die invloed kunnen hebben op de mate waarin het voor huidige gelovigen mogelijk is om een volwassen houding te ontwikkelen. Het is bijvoorbeeld de vraag welke invloed het huidige postmodernisme uitoefent op de kwaliteit van gelovigheid en de vorming van geloofsgemeenschappen. Welke rol speelt bijvoorbeeld het sterk toegenomen individualisme en de noodzaak om op diverse levesterranen, los van (niet meer zo sterk bestaande en normerende) sociale verbanden, eigen keuzes te maken? Hoe zit het met het spanningsveld dat Roel Kuiper (*Moreel kapitaal*, 2009¹) beschrijft tussen de kritische reflectie op de eigen identiteit en tegelijk het zoeken naar en je verbonden weten met een gekozen groep? En: hoe ontvankelijk zijn huidige adolescenten voor gezag? Hoe passen dergelijke elementen, die Fowler omschrijft als behorend bij het vierde geloofsstadium, in onze huidige cultuur?

Hiermee wordt dit onderzoek geplaatst onder een groter geheel vanuit de vraagstelling hoe de postmoderne samenleving invloed uitoefent op de kwaliteit van gelovigheid en de vorming van geloofsgemeenschappen. Tegelijk speelt de dynamiek binnen de geloofsgemeenschappen een belangrijke rol in de ontwikkeling van de gelovigen. Een belangrijke vraag is welke rol de wekelijkse prediking speelt in die ontwikkeling. Hoe worden de gelovigen benaderd en welke boodschap krijgen zij te horen?

De Academie Theologie geeft de opdracht aan de onderzoeksgroep om antwoorden te geven op de volgende vragen:

- Hoe 'voedend' zijn preken en wat wordt daaronder verstaan? Daarin klinkt door een onderzoek naar waar mensen behoefte aan hebben, wat ze willen horen en of ze daarin ook gevoed worden.
- Wordt er een beroep gedaan op vorming van gemeenschap, op verbinding?
- En dus de vraag in welke mate de preek een beroep doet op infantiliteit of volwassenheid?

Het gaat dus primair om een onderzoek naar het effect van preken op de hoorder. De opdracht aan de ontwikkelgroep is om kwalitatief goede antwoorden te genereren op basis van een goed onderzoeksinstrument.

1.2 AANGESCHERPTE AANLEIDING

De aanleiding van dit onderzoek is in de eerste plaats de vraag vanuit de opdrachtgever om onderzoek te doen naar het effect van preken op de hoorder. In de voorbereidende fase van dit onderzoek kwam naar voren dat er in de afgelopen jaren meerdere onderzoeken gedaan zijn naar preken. Het effect van wat de preek op de hoorder heeft wordt daarin vaak meegenomen. Ook is in de voorbereidingsfase gekeken naar de haalbaarheid in het vinden van antwoorden op de door de opdrachtgever gestelde vragen.

Het bepalen van de relevantie voor dit onderzoek is in de voorbereidingsfase gedaan door verdieping in verscheidene onderzoeken. Met de uitspraak: 'De preek bevindt zich in een crisis' heeft theoloog dr. Arjan Plaisier, scriba van de Protestantse Kerk in Nederland, in 2010 al geconstateerd dat het niet goed gaat met de prediking in ons land. Hij schrijft: 'Er zijn heel wat negatieve ervaringen met wat zondags van kansels klinkt. Veel kerkgangers beoordelen of het wel of geen goede dienst was aan de prediking.' In zijn toespraak benadrukt hij de noodzaak dat predikende [homiletiek] een prominente rol krijgt in het nieuwe model van na- en bijscholing van predikanten.² In vooronderzoek van de onderzoeksgroep onder 10 hoorders werd bevestigd dat de preek als kern van de zondagse samenkomsten wordt benoemd.

Een aanvulling op de uitspraak van Plaisier is een landelijk onderzoek door Christelijk Informatie Platform CIP.nl (CIP), dat gehouden is in juni 2013. Dit onderzoek ging over de vraag hoe christenen in Nederland de prediking in hun kerkelijke gemeente ervaren. Een van de uitkomsten van dit onderzoek, waar 1800 christenen aan deelnamen, is dat ruim 27% van mening is dat de prediking te weinig aansluit bij het dagelijks leven.

De onderzoeksgroep heeft getracht om op basis van de verschillende onderzoeken die de afgelopen jaren hebben plaats gevonden en de daaruit opgestelde aanbevelingen voor vervolgonderzoek, te komen tot een verdiepend onderzoek naar de impact van de preek op de hoorder. Met name het onderzoek van dr. H. Schaap-Jonker naar preken en de psyche van de luisteraars³ gaf aanleiding tot vervolgonderzoek. Aangezien inhoudelijk contact hierover met dr. Schaap-Jonker niet mogelijk was is ervoor gekozen om haar literatuur mee te nemen in dit onderzoek en het onderzoek anders vorm te geven.

Met de opdracht van de opdrachtgever is gekeken naar de haalbaarheid in het vinden van antwoorden op de vragen. Hieruit kwam naar voren dat de nadruk in dit onderzoek vooral komt te liggen op wat de hoorder ervaart als 'voeding'. Concreet onderzoek naar wat de hoorders willen horen in de preek en of zij dit ook ervaren. In de voorbereidende fase van het onderzoek heeft de onderzoeksgroep besloten om de focus van het onderzoek te richten op wat de hoorder ervaart als 'voeding'. De begrippen 'vorming van gemeenschap' en 'verbinding' zijn op basis van wat R. Kuiper omschrijft in zijn boek *Moreel kapitaal* (2009) ook meegenomen in het onderzoek. Ook 'infantiliteit' en 'volwassenheid' worden in dit onderzoek meegenomen, maar zullen niet de kern van het onderzoek bepalen. De theorie van James Fowler rondom geloofsontwikkeling wordt vooral als helpend beschouwd in het toepassen van triangulatie en het bepalen van de doelgroep.

Om het onderzoek te toetsen op relevantie en de aanleiding scherp te stellen is gekozen voor een klein vooronderzoek. In dit vooronderzoek zijn 10 hoorders gevraagd naar hun beleving en ervaring van preken. Van dit vooronderzoek heeft geen diepe inhoudelijke analyse plaatsgevonden vanwege de praktische verschuivingen in de onderzoeksgroep. Wel zijn de beperkte resultaten uit dit vooronderzoek bevestigend geweest in het opstellen van deze aanleiding.

In het vroegste stadium van het onderzoek is dus gekeken naar de relevantie, breedte en de haalbaarheid van het onderzoek. Gelet op de grootte van de onderzoeksgroep en de hen ter beschikking staande tijd heeft bovenstaande opzet ertoe geleid dat voor de uitvoering van het onderzoek is gekozen voor een versmalling van de vraagstelling. In overleg met de opdrachtgever heeft de onderzoeksgroep de versmalling doorgevoerd en is daarmee gekomen tot de doelstelling genoemd in hoofdstuk drie van dit document.

2 LITERATUURONDERZOEK

In dit hoofdstuk wordt een theoretisch verantwoording geboden en een bredere analyse van het te onderzoeken onderwerp gegeven op basis van (gedane) literatuurstudie. Deze is gebaseerd op relevante en actuele literatuur en maakt duidelijk welke factoren (bijvoorbeeld organisatorisch, sociaal-cultureel, politiek) op verschillende niveaus (micro, meso, macro) mogelijk een rol spelen. In dit hoofdstuk komen verschillende onderwerpen naar voren en deze worden per paragraaf besproken.

2.1 HET ONTSTAAN EN DE ONTWIKKELING VAN DE PREEK

In het onderzoek zal worden gekeken wat de impact van de preek op een hoorder is. Daarvoor is het belangrijk te weten wat onder het verschijnsel preek wordt verstaan en hoe de preek zich in de loop der tijd heeft ontwikkeld.

Duidelijk moge zijn dat het bij een preek gaat over een monoloog. Maar met die monoloog is wel iets bijzonders aan de hand omdat de boodschap die verkondigd wordt rechtstreeks gekoppeld wordt aan het Woord van God zelf. Toch is in de loop der eeuwen de preek wat betreft vorm en inhoud wel veranderd.

De wortels van de christelijke preek liggen bij de Oudtestamentische profeten en apostelen. Er werden gemeenten gesticht en leiders van de plaatselijke gemeenten gingen de prediking verzorgen. Deze hadden nog de handicap dat in de synagogen de boekrollen van het Oude Testament wel aanwezig waren maar dat de brieven van Paulus vaak werden overgeschreven of van elkaar werden geleend. In de 4^e en 5^e eeuw begon men steeds meer gebruik te maken van de klassieke Griekse retorica. De voorganger werd vooral gestimuleerd om zich te oefenen in welsprekendheid. De gehouden preken hadden in die tijd vaak meer weg van een volksvergadering. De hoorders lieten door luid roepen van bijval of afkeuring weten wat men van de preek vond.

In de Middeleeuwen was er een tekort aan presbyters en goede kopieën van Bijbelgedeelten waren schaars. De gemeente las vaak dezelfde perikopen die in bezit waren zonder daar een preek aan te koppelen. Het belangrijkste gedeelte van de dienst vond bij het altaar plaats. Met de Reformatie werd de prediking weer het centrale gebeuren in de kerkdienst. Door de boekdrukkunst kon in iedere gemeente de Bijbel in gedrukte vorm ter hand genomen worden. De reformatorische lijn van 'terug naar het Woord' bracht een revolutie in de prediking op gang. Na de reformatie vond er een golfbeweging plaats. Eerst het Piëtisme, de persoonlijke vroomheid, het verschil tussen bekeerden en onbekeerden en de onderscheidenlijke prediking.

De Verlichting begon al gauw de piëtistische stroom te keren. De rede van de mens werd de maatstaf van alle dingen. De natuur en God kwamen in elkaars verlengde te liggen. De preek werd onder deze invloeden een logisch betoog tot verklaring van natuur en wereld. Wat niet verstandelijk kon worden uitgelegd, werd als absurd en dus als onwaar buiten de deur gezet. God, deugd en onsterfelijkheid werden de trefwoorden in de prediking. Intussen werd de lijn van het rationalisme doorgetrokken in de liberale prediking ('modernistisch' genoemd). In deze preken bleef de menselijke rede de norm, waarbij de Bijbelse gegevens werden aangepast. De preek moest weer de ambtelijke bediening van het Woord van God worden in de vergaderde gemeente van Christus. In die tijd werd Calvijn weer ontdekt.

Karl Barth wilde in de 20^e eeuw het modernisme overwinnen door recht te doen aan de letter van de Bijbel zonder tot letterknechterij te vervallen. Er zijn drie concentrische cirkels: de binnenste cirkel is het spreken van God door de eerste getuigen: *het geopenbaarde Woord*. Daaromheen concentreert zich het schriftelijk bewaarde getuigenis daarvan in de Bijbel: *het geschreven Woord*. Tenslotte de buitenste cirkel, dat wat verkondigd wordt: *het gepredikte Woord*. De preek ligt dus met de Bijbel en de openbaring op één lijn! In de loop van de twintigste eeuw verandert de westerse wereld. "De cultuur heeft afstand genomen van het grote spreken."⁴ Dit had ook zijn weerslag op de prediking. Zeker vanaf de jaren zestig neemt de secularisatie toe. De postmoderne mens geeft de voorkeur aan kleine losse verhalen en aan afstand. Denk maar aan 'Het verhaal gaat' (Ter Linden). Geen verhalen die wijzen op een groter iets, maar liever verhalen die inspireren. Het eigene van God komt niet meer ter sprake. Er zijn mensen die er genoeg van hebben om alleen met Bijbelwaarheden te worden overspoeld. Er wordt te eenzijdig gepreekt, te horizontaal (oog voor elkaar) of te verticaal (alleen van God naar mens).

2.2 DE PREEK IN ONZE TIJD

Theoloog dr. Dingemans zegt in zijn boek *Als hoorders onder de hoorders* dat er wel gezegd wordt dat de preek uit de tijd zou zijn.⁵ Vroeger konden mensen niet lezen en schrijven. Toen was de preek een goed middel om mensen voor te lichten en wijzer te maken. Nu is het informatieaanbod zo groot dat men geen behoefte meer zou kunnen hebben aan een preek op zondag. Men heeft nu meer behoefte aan het gebruik van de massamedia en cursussen en kringen. We leven in een tijd van dialoog. Als bezwaar wordt dan ook genoemd dat de preek een duidelijke vorm van eenrichtingsverkeer is. Deze vorm, één persoon die met gezag vanaf een hoge kansel tot ons spreekt is uit de tijd. De preek is dus eigenlijk een verouderd communicatiemiddel. In onze huidige tijd gaan we voor dialoog en gesprek. Daarnaast is gebleken dat het effect van preken maar erg klein is. De meeste mensen nemen maar een stukje van de preek mee en gaan daar na afloop zelf mee aan de haal. Je kunt je afvragen of de voorbereidingstijd die een predikant aan het maken van zo'n preek besteedt dan wel zinvol is. Toch biedt de zondagse kerkdienst met daarin een preek een bezielend verband waarin mensen hun geloof kunnen beleven. Bij dat bezielend verband hoort ook een bezielend verhaal. Een preek komt dicht bij mensen dan een geschreven verhaal. Bij een preek is de spreker zichtbaar, hoorbaar en voelbaar. Daardoor is het persoonlijker en voelen mensen zich er meer bij betrokken.

De preek is eigenlijk een wonderlijke vorm van communicatie: er is geen persoonlijk gesprek, de spreker staat op een kansel en straalt iets "normatief" uit, maar tegelijkertijd kunnen predikanten in hun spreken heel menselijk en begrijpend zijn en daarom juist weer heel dicht bij mensen staan. Een preek is in die zin geen dialoog dat je er niet op hoeft te reageren. Je kunt er dingen uit mee nemen en er mee doen wat je wilt. Toch moet de preek niet al te geïsoleerd komen te staan. Zij is onderdeel van een groter geheel en is één van de elementen binnen de opbouw van de gemeente. Binnen de hele kerkdienst bezien hebben preken de functie van bemoediging en nieuw zicht op het leven en op God. De preek biedt mogelijkheden om de vragen van mensen bespreekbaar te maken. Het is niet de vraag of de preek wel de juiste communicatievorm is, maar veel meer is het in onze tijd de vraag of de predikant nog iets te zeggen heeft. Hoe kan men God ter sprake brengen in een tijd waarin God niet meer vanzelfsprekend is? De preek is het middel om geloofservaringen aan de orde te stellen en wel zodanig dat mensen er voor hun eigen leven gebruik van kunnen maken. Daarom moet de vraag naar God herkenbaar gemaakt worden. Predikers moeten laten zien dat God voor hen een werkelijkheid is. Kerkgangers moeten kunnen zien waar het hart van de predikant klopt.

2.3 COMMUNICATIE

Preken is een vorm van communicatie. Dit kan gezien worden als een monoloog of een boodschap met *dialogische structuur*.⁶ Vanuit literatuur rondom communicatiekunde kan er bij de boodschap in een preek worden uitgegaan van een zender en een ontvanger. Aan een boodschap zitten dan vier kanten, vier aspecten zijn te onderscheiden: het zakelijke, het expressieve, het relationele en het appellerende aspect.

Het *zakelijke aspect*: allereerst bevat de boodschap zakelijk informatie, een beschrijving van feiten. Het *expressieve aspect*: iedere boodschap bevat naast informatie over de zaak die aan de orde is ook informatie over de zender. In het algemeen bevat de boodschap een stuk zelfexpressie van de zender. Dit is bewust zelf gewilde zelfpresentatie, maar ook onvrijwillige zelfonthulling. Het *relationele aspect*: uit de boodschap blijkt ook hoe de zender tegenover de ontvanger staat. Wat hij van hem vindt. Vaak blijkt dat uit de gekozen formulering, intonatie en uit andere non-verbale signalen. Voor dit aspect van de boodschap is de ontvanger bijzonder gevoelig, want op dit punt voelt hij zich op een bepaalde manier aangesproken. Als je een boodschap uitzendt, betekent dat ook altijd dat je tegenover degene die je aanspreekt een bepaalde relatie tot uitdrukking brengt. Het *appellerende aspect*: bijna niets wordt zomaar gezegd, bijna alle boodschappen hebben tot doel of als feitelijk effect dat ze op de ander invloed uitoefenen.⁷ 'In communicatie is er dus sprake van een zender, boodschap, middel en ontvanger. De zender codeert en de ontvanger decodeert.'⁸ Ten slotte is er dan nog *feedback*. Feedback is het deel van het antwoord van de ontvanger waaruit de zender kan opmaken hoe de informatie is overgekomen. De feedback heeft net als de boodschap de vier bovengenoemde aspecten: zakelijk, expressief, relationeel en appellerend. Op dit punt liggen veel mogelijkheden om communicatie te verbeteren. Onmiddellijke verbeteringen, die tijdig storingen

en misverstanden blootleggen en verbeteringen op de lange termijn door een voortdurend leerproces. Goede feedback moet geleerd worden. Hierin moet ten eerste het uitdragen van een jij-boodschap in plaats van een ik-boodschap worden voorkomen. Belangrijk is dat de spreker een uitspraak doet over zichzelf zonder de ander te kleineren. Ten tweede moet een globale afrekening voorkomen worden in plaats van onmiddellijke feedback. Belangrijk is om kleinigheden die storing kunnen voorkomen onmiddellijk te bespreken. Ten derde moet voorkomen worden dat er een negatief vergrootglas wordt gebruikt. Belangrijk is om ook voldoende positieve feedback te geven. Tot slot is het belangrijk dat feedback niet alleen van boven naar beneden wordt gegeven. Waar verschil in rangen aanwezig is, ontstaat vaak een stroom van feedback van boven naar beneden. Belangrijk is dat feedback in beide richtingen plaatsvindt.⁹ Met behulp van het ABx-model worden vier communicatieprocessen omschreven.

- 1) Transmissie: Het gaat om aspecten die te maken hebben met de verzending van de boodschap. A → B
- 2) Transactie: Hierbij slaagt communicatie alleen als de beoogde ontvanger bereid is tot inspanning.
- 3) Convergentie: Hierbij staat naar elkaar toe of van elkaar af gaan centraal, convergeren en divergeren.
- 4) Co-oriëntatie: Hier is sprake van dubbele oriëntatie, op het onderwerp én de mening van degene met wie je praat.¹⁰

Voor de communicatie tussen predikant en hoorders kan ook gelet worden op de Transaktionele Analyse.¹¹ De Transaktionele Analyse gaat uit van drie lagen: de ouder-positie, de volwassen-positie en de kind-positie. In de *ouder-positie* zeggen we dat wat onze ouders vroeger tegen ons zeiden (deels vermanende en kritische woorden, deels troostende woorden). We kunnen ook denken, voelen of handelen zoals we vroeger deden. Dan zitten we in onze *kind-positie*. Er is makkelijk te switchen tussen deze drie posities. In communicatie met anderen zijn die niveaus ook te onderscheiden. Hoorders en sprekers communiceren niet altijd vanuit dezelfde posities. Zo kunnen hoorders “volwassen” reageren op de “ouder” in de predikant: Geef mij de argumenten maar, dan bepaal ik zelf wat ik er verder mee doe.

In principe moet in preken geen enkele positie worden uitgeschakeld. Predikanten zouden zoveel mogelijk hun volledige persoonlijkheid moeten laten zien, zodat hoorders in hun hele persoonlijkheid worden aangesproken. Een predikant heeft heel makkelijk de neiging om alleen zijn ouder-ik en zijn volwassen-ik te laten zien, maar dan betekent dat dat hoorders alleen in hun volwassen-ik en in hun kind-ik worden aangesproken. Predikanten kunnen soms sterk moraliserend en appellerend spreken of heel “vaderlijk” hun hoorders toespreken. Om tot een goede communicatie te komen moeten predikanten hun eigen volwassen-positie gebruiken en gemeenteleden als volwassenen aanspreken.

2.4 PREKEN EN DE PSYCHE VAN LUISTERAARS

Dr. Hanneke Schaap-Jonker heeft onderzoek gedaan naar de relatie tussen de preek en de hoorders.¹² Zij heeft dit gedaan binnen de PKN. In haar onderzoek valt vooral de nadruk op de psychologische factoren in wat zij noemt het gebeuren van de preek. In haar boek *Ruimte om te horen*¹³ omschrijft zij vooral vanuit de predikant gezien hoe haar onderzoeksgegevens toepasbaar zijn in de prediking. Deze gegevens zijn voor predikanten helpend, maar geven ook inzicht in hoe de hoorder de preek ervaart en beleeft. Het onderzoek is gedaan om er achter te komen hoe mensen luisteren en wat er gebeurt tijdens dat proces van horen en interpreteren. De kernvraag is wat de relatie is tussen het godsbeeld, de persoonlijkheid en de stemming van hoorders en de betekenis die de preek voor hen heeft.

Als mensen naar een preek luisteren willen ze weten wat deze dingen voor hen betekenen. De preek roept van alles bij iemand op. Dit is onder meer afhankelijk van dat wat al in het hoofd van de hoorder zit. Horen heeft met relaties leggen te maken. Mensen willen de verbinding maken tussen de preek en hun eigen leven. In eerste instantie focussen mensen. Ze vragen zich af waar de preek over gaat en ze concentreren zich op de inhoud. Op een gegeven moment gaat de hoorder een gesprek met zichzelf aan over de betekenis die de preek voor zijn eigen leven heeft (dialogiseren), er worden parallellen gezocht tussen de preek en het eigen leven. Op die manier wordt de betekenis van de preek in hun eigen context geactualiseerd. De hoorders passen het gehoorde toe op zichzelf en ze maken de boodschap concreet voor hun situatie. Er kunnen veranderingen in denken en voelen optreden, maar een en ander kan ook gevolgen hebben voor het handelen.

De predikant heeft met hoorders te maken. Hij zal dus bij het voorbereiden van zijn preek ook moeten luisteren naar de hoorders (en ook naar de tekst en zichzelf). De predikant moet weten wie zijn hoorders zijn. Hij zal zijn tekst met de oren van zijn hoorders moeten beluisteren. De predikant heeft hierin een grote verantwoordelijkheid. Hij moet zorgen voor de juiste taal en structuur. Er moet taal gebruikt worden die het hart van de hoorders raakt. Er zit gevoel in, maar het moet ook gevoelens oproepen. Het gaat dan om “bevinding” om dat wat je hoort als waar te ervaren in je leven. Er moet niet iets algemeen gezegd worden, het moet je raken. Ontmoetingstaal is ervaringstaal waarin stiltes belangrijk kunnen zijn om hoorders ruimte te geven om eigen ervaringen aan te spreken en om een interne dialoog te voeren. De predikant kan hoorders daarbij helpen door vragen te stellen. Ontmoetingstaal moet ook concreet (geen abstracte woorden) en beeldend zijn. D. W. Winnicott heeft het begrip “transitionele ruimte” geïntroduceerd.¹⁴ Transitionele ruimte is een overgangsruiimte, de ruimte tussen intrapsychische beleving en externe realiteit, waarin subjectiviteit en objectiviteit in elkaar overgaan. Het vermogen van mensen om te kunnen vertrouwen en te kunnen ontvangen is hiervoor belangrijk. Dit hangt in grote mate af van de vraag of dit zich tijdens de vroege jeugd heeft kunnen ontwikkelen. De preek is betekenisvol als subjectiviteit en objectiviteit met elkaar verbonden zijn: is er interactie tussen de woorden van de preek en de psyche van de hoorder. Subjectiviteit en objectiviteit moeten met elkaar in balans zijn en de menselijke ervaring en de werkelijkheid van God moeten op een “transitionele” wijze met elkaar verbonden zijn.

Als het Godsbeeld tijdens de preek expliciet wordt gemaakt dan helpt dat de hoorders om te focussen. Het is belangrijk dat hoorders God ontmoeten en daarom moet de predikant de boodschap dichtbij de hoorders brengen. Zo kunnen ze ontdekken en ervaren wie God is (affect). Predikanten moeten in hun preek gelegenheid tot identificatie bieden en ze moeten inspirerend zijn (ze moeten hoorders aanzetten anders te gaan denken of anders te gaan handelen). Bij identificatie gaat het om een proces van een zich verplaatsen in de situatie van de ander, zich herkennen in de ander, zich de gevoelens en gedachten van de ander eigen maken. Het gaat er om dat de context waarin hoorders leven een plek krijgt in de preek. Dan gaan mensen denken dat het over hen gaat en dat stimuleert hen om te blijven luisteren. Een preek is pas echt van betekenis als de hoorder hem mee naar huis neemt en als de preek inspirerend is. Hoorders verwachten een appèl, een opdracht, een toepassing op hun eigen situatie. Als er alleen een cognitief element is, dan is er geen ontmoeting. De ervaringsfunctie moet gestalte krijgen.

Naast hoorder en prediker is er ook God die Zijn werk wil doen. Woord en Geest komen samen in het proces van preken en luisteren. Incarnatie (vleeswording) is bepalend voor de prediking als ontmoetingsgebeuren, maar ook voor de rol van de prediker. Het Woord krijgt gestalte in de zwakheid en beperktheid van de menselijke taal. Een vleesgeworden prediker is dienaar van de hoorders. Het is zijn taak om te dienen en niet om boven de hoorders te staan. Hij gaat de leefwereld van de hoorders binnen, verdiept zich in hun psyche, persoon en situatie en vereenzelvigd zich met hen. Hij is één met zijn hoorders zonder zijn eigen identiteit op te geven. Hij is immers ook dienaar van God en het Woord van God en het is zijn taak te bemiddelen tussen God en mensen en het Woord te bedienen aan zichzelf en de hoorders. Gods Geest werkt in en door hem. Gods Woord moet niet vruchteloos gepredikt worden, maar moet betekenis krijgen in de psyche en de levens van mensen.

2.5 VOEDING DOOR PREKEN

Hoe voedend zijn preken? Wanneer op die vraag naar een antwoord wordt gezocht, moet allereerst een antwoord worden gegeven op de vraag wat er verstaan wordt onder het begrip voeding. Deze vraag is niet eenvoudig te beantwoorden. Op welke aspecten let je wanneer het gaat om voedende preken?

Immink (2011) zegt dat er tijdens het luisteren naar een preek momenten kunnen zijn dat een kerkganger een "heilige werking" ondervindt. Dat kan een moment van geestelijk inzicht zijn. Het kan gepaard gaan met een emotionele prikkeling van het gevoel. Het kan ook bestaan in een sterk besef van waarheid. Soms is het een sterke bereidheid om te handelen in navolging van Jezus. Een besef van urgentie. Of van inzicht: zo zit het!¹⁵ Het is niet zo eenvoudig om vanuit Immink heldere begrippen te distilleren om zo grip te krijgen op het begrip voeding. Woorden als heilige werking, emotionele prikkeling van het gevoel en een sterk besef van waarheid zijn moeilijk meetbare begrippen.

Margreet de Vries is de auteur van het boek *Gezonde godsdienstigheid en heilzaam geloof*.¹⁶ Zij gaat in op aspecten van heilzaam geloof en gezonde godsdienstigheid en zij stelt de moderne cultuur als één waarin het hoogste streven erop gericht is dat men zich goed voelt. Gezondheid, zowel lichamelijke als geestelijke gezondheid, is één van de hoogste waarden en daarmee is het begrip van gezondheid niet waarde vrij maar vloeit het voort uit levensbeschouwelijke uitgangspunten. Wanneer het gaat om een heilzaam geloof is dat een direct uitvloeisel van zo'n cultuur.

Vanuit de godsdienstpsychologie en vanuit de theologie probeert zij te komen tot antwoorden op de vraag wanneer je kunt spreken van een heilzaam geloof en gezonde godsdienstigheid. De moeilijkheid daarbij is dat godsdienstpsychologie een functionele benadering van het geloof hanteert terwijl het vertrekpunt van de theologie inhoudelijk en normatief van aard is. De beide uitgangspunten ontmoeten elkaar in de aanname dat geloof invloed heeft op het leven van de gelovige. Vanuit de beide disciplines komt Margreet de Vries tot de term geïntegreerd geloof met de volgende drie kenmerken:

1. Gerichtheid op hogere waarden vanuit innerlijke vrijheid;
2. Vertrouwen op God dat het hele leven doordringt;
3. Het besef van verantwoordelijkheid voor medemens en schepping.

De kernwoorden daarbij zijn oprechtheid, openheid, verwondering, identiteit, integriteit en inspiratie.

Er bestaat kritiek over haar onderzoek, met name over de verschillende benaderingswijzen van de verschillende disciplines godsdienstpsychologie en theologie, maar voor dit onderzoek zijn waardevolle uitgangspunten aangereikt. Wanneer het gaat over voeding dan wordt gelet op de drie bovengenoemde kenmerken en de daarbij genoemde kernwoorden.

2.6 GELOOFSFASEN VOLGENS FOWLER

In het (voor)onderzoek is gekeken naar de geloofsfasen volgens J.W. Fowler. Voordat uitgelegd wordt wat bedoeld wordt met de geloofsfasen van Fowler en het bijbehorende model, is het zinvol om stil te staan bij het woord geloof. Het woord *faith* dat Fowler gebruikt wordt vertaald met geloof. Voor christenen heeft het woord geloof een directe verbinding met God. Maar Fowler heeft het begrip breder getrokken. Hij verbindt *faith* aan betekenisgeving in algemene zin. Hij is hierbij geïnspireerd door Tillich en Niebuhr.¹⁷ Verder heeft hij gebruik

gemaakt van de ontwikkelingsmodellen van Erikson, Piaget en Kohlberg. Hij komt dan tot het volgende model van geloofsfasen:

Fase 0. Primal faith (de 'nul-fase')

Het betreft hier in feite een voorfase (*nursed faith, foundation faith*) die empirisch niet kan worden onderzocht. De ontwikkelingsmogelijkheid van ieder toekomstig geloof hangt samen met de vroegste levenservaringen. Zonder adequate verzorging ontbeert het menselijk leven een vitale basis voor geloofsontwikkeling.

Fase 1. Intuitive-projective faith (intuïtief-projectief geloof, 3-8 jaar)

Het geloof in deze fase kan omschreven worden als 'impressionistisch', 'imaginair' en 'ongeordend'. De verbeelding van het kind omvat een onsamenhangend geheel aan voorstellingen.

Fase 2. Mythic-literal faith (mythisch-letterlijk geloof, 6-12 jaar)

In deze fase spelen het kunnen onderscheiden van oorzaak en gevolg een grote rol. Verhalen zijn erg belangrijk.

Fase 3. Synthetisc conventional faith (synthetisch conventioneel geloof, 11-18 jaar)

Het geloof is conform de (geloofs)gemeenschap. Wat er verteld wordt door ouders, leraren, predikanten en 'peers' is van belang. Ook wordt het abstract denken ontwikkeld.

Fase 4. Individuatieve reflective faith (indivuatief reflectief geloof, vanaf 17 jaar tot een jaar of 30/40)

Deze fase kenmerkt zich doordat er zelf keuzes gemaakt gaan worden op grond van zelfstandige afwegingen. Vaak een ingrijpende heroriëntatie op het geloof met als problemen soms een verschraving van het geloof door een onrealistisch gevoel van onafhankelijkheid of een overmatig intellectualisme.

Fase 5. Conjunctive faith (conjunctief geloof, vaak na het 30^e levensjaar)

De strakke structuur, samenhang en logica maakt plaats voor een meer evenwichtige benadering van het bestaan. Een meer open en milde levens- en geloofsovertuiging.

Fase 6. Universalizing faith (universeel geloof)

Selfless faith, een verdieping van de vorige fase. De waarde van het leven hangt meer samen met anderen. Men probeert niet meer het eigen leven veilig te stellen. Fowler verbindt dit met de realisatie van Gods koninkrijk.

2.7 MOREEL KAPITAAL EN INDIVIDUALISERING

'Hoe rijker een samenleving in termen van moreel kapitaal, hoe sterker haar vermogen tot samenhang, hoe meer ze gericht zal zijn op de realisering van betekenisvolle sociale waarden.' Dit schrijft prof. dr. R. Kuiper in zijn boek *Moreel kapitaal*.¹⁸ In dit boek omschrijft Kuiper de moderne en postmoderne samenleving zoals die ook anno vandaag in Nederland zichtbaar is. Hierin komen individualisatie, globalisering en informatisering aan bod als dominante processen die zichtbaar zijn en invloed hebben op de huidige samenleving, en daarmee ook op de christelijke hoorders in de kerken. Deze processen zorgen voor een crisis in waarden. Een crisis die een onthechtingssamenleving als gevolg heeft. Relaties worden dunner en loyaliteit wordt verdrongen door een instrumentele en oppervlakkige omgang met de ander. De zelfontplooiing waar het modernisme naar zocht wordt niet meer gezien als iets louter positiefs. Kuiper omschrijft dat de onthechting leidt tot een zoektocht naar sociale geborgenheid. Het gevolg van de dunner wordende relaties is dat de zoektocht naar een samen beleefde identiteit geïntensiveerd wordt. Als voorbeeld kan worden gedacht aan het voortdurend op de hoogte willen zijn van nieuwsfeiten om bij de koffieautomaat niet buiten de beleefde gezamenlijke identiteit te vallen. De keerzijde hiervan is dat wanneer deze verbindingen niet slagen een diep gevoel van onthechting voelbaar wordt. Een type onthechting dat zich breed maakt in de laat-moderne samenleving.¹⁹ De laat-moderne samenleving heeft volgens Kuiper naast dunner wordende relaties ook last van uitsluiting en identiteitsverlies. De illusies en het falen van de utopische betoveringen van het modernisme ondermijnen het zelfbesef en zelfrespect van mensen. De stabiele industriële samenleving is veranderd in een risicosamenleving waarin geborgenheid wordt gezocht in verzekeringen en waar het vertrouwen ontbreekt dat er een instantie is die controle heeft over duurzame ontwikkeling van politieke, economische en sociale orde. Het moreel kapitaal waar in de samenleving behoefte aan is pleit voor een vermogen tot samenhang en gemeenschap. Kuiper omschrijft op basis van theorie van Buber de 'relatiekracht' die de 'ik' en een 'jij' verbindt met de 'Eeuwige Ik' [de relatie tot het transcendente]. Ontmoeting is hierbij het sleutelwoord. Ontmoeting tussen de 'ik' en de 'jij' pleit voor onderlinge ontmoeting en verbinding en de ontmoeting met de 'Eeuwige Ik' verbindt hieraan nog de verbinding met het hogere of God.

3 PROBLEEMSTELLING

In dit hoofdstuk wordt een formulering van de probleemomschrijving gegeven. Deze is vormgegeven naar de criteria die Verhoeven daarvoor heeft opgesteld en bevat een doelstelling, vraagstelling en deelvragen van het onderzoek.

3.1 DOELSTELLING

Het gaat in dit onderzoek primair om een onderzoek naar het effect van preken op de hoorder. De doelstelling ligt met name bij het inzichtelijk krijgen van wat de hoorder ervaart als voeding. Wat heeft de hoorder nodig om gevoed te worden in zondagse preken en wat heeft dit voor gevolgen of effect op zijn dagelijks leven? Het doel van het onderzoek is om met deze informatie te reflecteren op het concept van een preek vanuit het oogpunt van de hoorder. Hiervoor moet de beleving en ervaring van de hoorder duidelijk worden en zal uiteindelijk een helder beeld moeten ontstaan van deze hoorder en zijn voeding.

3.2 VRAAGSTELLING

Vanuit de aanleiding en doelstelling van dit onderzoek is gekomen tot een vraagstelling. De vraagstelling die de basis vormt voor dit onderzoek is de volgende:

Welke voeding verwachten postmoderne hoorders uit de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten te ontvangen uit preken, wordt deze voeding geboden en wat heeft deze voeding voor effect?

Om een antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag is gezocht naar deelvragen die hieraan kunnen bijdragen. Deze worden kort omschreven in de volgende paragraaf.

3.3 DEELVRAGEN

Wat verstaat de hoorder onder het begrip preek?

Wat verstaat de hoorder onder voeding?

Wordt in het luisteren naar de preek vooral een beroep op praktisering of theoretisering ervaren?

Wordt in het luisteren naar de preek vooral een beroep op vorming van gemeenschap of individualisering ervaren?

3.4 BEGRIPSAFBAKENING

Postmoderne hoorder

Wie is de hoorder in dit onderzoek? Om dit vast te stellen is gekozen voor een begripsafbakening. In de begripsafbakening van het begrip hoorder is gekozen voor een stipulatieve definitie. Een definitie waarin de bruikbaarheid van de gekozen omschrijving centraal staat. Er wordt daarom niet gewerkt met een vooraf vastgestelde definitie zoals Dingemans (1991) die opgesteld heeft. Ter vergelijking is ervoor gekozen om wel die definitie weer te geven. Dingemans schrijft: "Hoorders zijn primair "gemeentelid", mensen die onder invloed van de Heilige Geest naar de kerk gekomen zijn en daarom in hun leven klaar moeten komen met God en zijn bevrijdende weg."²⁰

Onder *hoorder* wordt in dit onderzoek verstaan een lid van de Christelijke Gereformeerde Kerk (CGK) te Dronten, een regelmatige kerkganger, in de leeftijd vanaf 14 jaar. Het gaat hierbij om doopleden en belijdende leden die gemiddeld per week minimaal één keer een eredienst bezoeken.

Er is voor gekozen om in dit document te spreken over de *postmoderne* hoorder. In de voorbereiding van het onderzoek is gekeken naar wie de hoorder is waar onderzoek naar gedaan gaat worden. Naast de praktische omschrijving die hiervoor is aangegeven is ook gekeken naar de hoorder op macroniveau. In welke cultuur en samenleving beweegt deze hoorder zich en hoe bepaalt dit wie de hoorder is. Theorie over deze macroaspecten van de hoorder is meegenomen in het onderzoek en als voorbereiding van de operationalisatie gelezen. Vanwege het beschrijvende en toetsende karakter van dit onderzoek is ervoor gekozen om het 'postmoderne' van de hoorder niet vooraf gedetailleerd te definiëren, maar deze in de analyse van de onderzoeksresultaten te herleiden op basis van theoretische onderbouwing. In dit onderzoek is ervoor gekozen om de postmoderne hoorder te omschrijven als de hoorder die leeft in de huidige samenleving en tijd; een tijd die als postmodern wordt aangeduid.

Preek

De impact van de preek op hoorders is de kern van dit onderzoek. De hoorders zullen in dit onderzoek bevraagd worden op hun definitie van de preek. Daarom is ervoor gekozen om, voorafgaand aan het onderzoek, het begrip preek niet volledig af te bakenen. Om het onderzoek te beperken tot een bepaald domein heeft de onderzoeksgroep wel een definitie opgesteld van het begrip preek. Deze definitie is opgesteld om de omvang van het onderzoek te beperken. Met *de preek* wordt in dit onderzoek bedoeld: De toespraak die naar aanleiding van een Bijbelgedeelte door een daartoe bevoegde voorganger in een liturgische viering van een christelijke geloofsgemeenschap plaatsvindt.²¹ Daarbij wordt aangesloten op de uitspraak van dr. Schaap-Jonker die zegt: 'De preek is een gebeuren waarin predikant, hoorders en God betrokken zijn. Dit is een communicatief en theologisch gebeuren.'²²

Voeding

Zoals het begrip preek in dit onderzoek wordt gedefinieerd door de hoorder zal ook het begrip voeding in dit onderzoek na analyse vorm krijgen. Wat verstaat de hoorder zelf onder voeding en wat verwacht hij hiervan? Om in dit onderzoek duidelijkheid te stellen is er door de onderzoeksgroep vooraf een definitie opgesteld van het begrip voeding. Dit is gedaan om de leesbaarheid van dit onderzoek te vereenvoudigen.

De voeding die in dit onderzoek beschreven wordt staat vrijwel gelijk aan de bij planten, dieren en mensen waargenomen voeding. Dit is breder dan de omschrijvingen die de voeding die een hoorder ervaart omschrijft als een "heilige werking". Immink (2011) omschrijft deze heilige werking als volgt: 'Dat kan een moment van geestelijk inzicht zijn. Het kan gepaard gaan met een emotionele prikkeling van het gevoel. Het kan ook bestaan in een sterk besef van waarheid. Soms is het een sterke bereidheid om te handelen in navolging van Jezus. Een besef van urgentie. Of van inzicht: zo zit het!'²³ Met voeding wordt in dit onderzoek datgene verstaan dat iemand tot zich neemt om zich te verzadigen. Deze voeding heeft een bepaalde uitwerking, die zorgt voor groei of afbraak in en van het lichaam.

Beroep op praktisering of theoretisering

In de omschrijving van voeding in dit onderzoek is bewust geen onderscheid gemaakt tussen geestelijke en fysieke voeding. Het onderscheid hierin wordt in de analyses van dit onderzoek hopelijk verduidelijkt en biedt de hoorder ruimte om dit onderscheid zelf naar voren te brengen. Bij het opstellen van de deelvragen is wel onderscheid gemaakt tussen een beroep op praktisering en theoretisering. Deze tweedeling is niet gelijk te trekken aan de tweedeling van geestelijke en fysieke voeding. Het onderscheid tussen geestelijke en fysieke voeding gaat over de praktische omschrijving van voeding. Is het praktische voeding als in een maaltijd of geestelijke voeding als in een stichtelijk woord of een preek? Bij het doen van een beroep op praktisering en theoretisering gaat het in dit onderzoek om geestelijke voeding. Voeding die uit een preek tot de hoorder komt. In die voeding wordt een tweedeling gemaakt. Om dit helder te krijgen is gekozen voor de volgende stipulatieve definitie:

Met een beroep op praktisering wordt in dit onderzoek de oproep bedoeld van een prediker om praktisch handelend aan de slag te gaan. Hierbij worden praktische handvatten geboden om de voeding van de preek in het leven van de hoorder uitwerking te laten hebben. Hierbij heeft de hoorder weinig reflectief vermogen nodig en wordt hij tot concreet handelen aangezet.

Met een beroep op theoretisering wordt in dit onderzoek bedoeld dat een prediker de hoorder oproept om zelf de voeding die ontvangen is praktisch toepasbaar te maken in het dagelijks leven. Hier wordt uitgegaan van een ontwikkeld reflectief vermogen van de hoorder. Er wordt een beroep gedaan op het reflectief vermogen van de hoorder en het ontbreekt daarbij aan praktische handvatten.

Beroep op vorming van gemeenschap of individualisering

In dit onderzoek zal ook gekeken worden naar de mate waarin de hoorder aangeeft dat hij een beroep op vorming van gemeenschap ervaart of een beroep op individualisering. Dr. Kuiper (2009) schrijft wanneer hij het heeft over de postmoderne samenleving over een samenleving die te maken heeft met een sterke vorm van onthechting. Kuiper zegt dat die onthechting leidt tot een zoektocht naar sociale geborgenheid. Deze onthechting kan slechts in relevant contact met anderen weer doorbroken worden. Om zicht te krijgen op de postmoderne hoorder en hoe deze preken ervaart is het daarom goed om te omschrijven wat in dit onderzoek bedoeld wordt met de begrippen vorming van gemeenschap en individualisering. Het gaat er hierbij om of de hoorder ervaart dat de prediker een beroep doet op één van deze genoemde vormen van leven.

Met een beroep op *vorming van gemeenschap* wordt in dit onderzoek bedoeld dat de hoorder ervaart aangesproken te worden door de prediker als verantwoordelijke en onderdeel van de gemeente. Woorden als gemeenschap van heiligen, familie, oecumene, loyaliteit, lichaam van Christus staan daarin centraal. Bij dit beroep gaat het er niet in de eerste plaats om dat deze woorden benoemd worden, maar gaat het er met name om dat de hoorder deze begrippen als onderdeel of uitwerking van de voeding ervaart die door de prediker gegeven is.

Met een beroep op *individualisering* wordt in dit onderzoek het tegenovergestelde bedoeld van het hierboven omschreven beroep op vorming van gemeenschap. Het gaat er dan om dat de hoorder aan wordt gesproken als individuele gelovige die als regisseur van zijn eigen leven het middelpunt van zijn eigen sociale context is. Begrippen als zelfstandig geloof, vrije wil, autonomie, eigen verantwoordelijkheid staan daarin centraal. Ook hierbij geldt dat het bij dit beroep erom gaat dat de hoorder dit ervaart als onderdeel van de voeding.

4 UITWERKING DEELVRAGEN IN RELEVANTE ASPECTEN

In dit hoofdstuk wordt op basis van relevante literatuur een uitwerking gegeven van de deelvragen in dit onderzoek. Om niet de theoretische inleiding te gaan herhalen, is er in dit hoofdstuk voor gekozen om concreet bij de deelvragen stil te staan. Bij iedere deelvraag zullen enkele relevante aspecten worden omschreven. Deze zullen worden onderbouwd met relevante literatuurgegevens. Dit hoofdstuk is met name een samenvatting van de gelezen literatuur ter voorbereiding op de operationalisatie en wordt niet allemaal verwerkt in de vragen. Dit is onder andere gedaan om de hoorder niet te veel te sturen in de antwoorden. Op basis van de onderzoeksvragen en alle literatuur zijn uiteindelijk de interviewschema's samengesteld (zie bijlage 2).

4.1 WAT VERSTAAT DE HOORDER ONDER HET BEGRIIP PREEK?

Als het gaat om het woord preek is treffend de uitspraak die Kuitert ooit deed: "Wanneer wij God in de week nagenoeg nergens meer tegenkomen, zullen we Hem tenslotte op zondag ook niet meer tegenkomen."²⁴

Dit is in één zin gezegd het probleem van de secularisatie en het is ook de reden van het feit dat er de vraag is om praktische preken. Velen vinden preken te Bijbels en te leerstellig, dat wil zeggen de aansluiting tussen wereldervaring en datgene wat uit de Bijbel en de belijdenis naar voren wordt gebracht ontbreekt.

Kerkmensen kunnen alleen geven en doorgeven wat zij zelf ontvangen hebben, maar kerken lijken nogal eens een boodschap te verkondigen die over de hoofden en harten van mensen heengaat. De vragen waar mensen mee bezig zijn worden over het hoofd gezien. Er zou wat meer geluisterd moeten worden naar wat mensen werkelijk bezig houdt, wat hen pijn doet en wat hen verheugt.²⁵

Als we een preekdefinitie willen geven moeten we met twee woorden spreken: centraal stellen dat het God is die spreekt en daarmee in de modus van de hoop verbonden, dat mensen geroepen worden in Zijn naam te spreken. Anders gezegd: vanwege de door God zelf gegeven opdracht met de daarbij behorende belofte mogen we het sacramentele (God spreekt, maar door middel van een menselijke stem) verbinden met het empirische (een mens zoekt naar woorden en spreekt met een concrete boodschap).

Een preek is het verlossende Woord van God, gecommuniceerd door de dienst van een geroepene, binnen de werkelijkheid van de hoorders.

Er zit de drieslag tekst-prediker-hoorders in. Deze drie vormen het werkveld van de Heilige Geest.

De gerichtheid op de belevingswereld van de hoorder is een voorwaarde.

Preken is dus iets anders dan een tekst uitleggen.

Hoekzema geeft als doel van de preek een verwijzing naar het grote gebod dat we God moeten liefhebben met heel ons hart, heel onze ziel en heel ons verstand. Dit betekent dus dat de prediking erop gericht moet zijn de hele mens te bereiken. Het gaat dan niet om een methodische vormgeving van een (leer)proces, het gaat erom dat mensen gehoor geven aan God die roept. Daarbij moeten alle aangrijpingspunten (hart, ziel en verstand) benut worden. Alleen zo kan de hele mens bereikt worden. Concrete inhoudten dienen vervolgens gekoppeld te worden aan psychologische of geestelijke aspecten.²⁶

De bovenstaande bewoordingen sluiten goed aan bij hoe Graham Johnston spreekt over preken in een postmodern klimaat. 'Four principles will make the difference in the effectiveness of preaching in our postmodern climate: 1) Not engaging listeners at the expense of the message, 2) knowing that good communication takes time, 3) your degree of risk to get involved with those you're speaking to, and 4) how you address the world in which your listeners live.'²⁷ Johnston omschrijft hier hoe er spanning is tussen vorm en inhoud, tussen wat cultureel vervangbaar is of Bijbels niet-onderhandelbaar. Preken is daarnaast communicatie tussen twee partijen. De voorganger moet weten van Wie de boodschap komt, wat de boodschap is en wie degene is die de boodschap ontvangt. Boodschap en relevantie moeten er beide in verwerkt zijn.

Als het gaat om de preek dan komt ook de term dialoog om de hoek kijken. We leven in een tijd van dialoog. De

preek kan worden gezien als een vorm van eenrichtingsverkeer. Deze vorm, één persoon die met gezag vanaf een hoge kansel tot ons spreekt is uit de tijd. De preek is dus eigenlijk een verouderd communicatiemiddel. In onze huidige tijd gaan we voor dialoog en gesprek.

In onze geseculariseerde maatschappij zou de preek vooral dialoog moeten zijn. Mensen willen voor zichzelf de relevantie van het geloof ontdekken en zij willen op een zelfstandige wijze gestalte geven aan hun (geloofs)leven.²⁸

Moderne mensen hebben geleerd te kiezen uit alle informatie die zij voorgeschoteld krijgen. Ze staan hier vaak sceptisch tegenover en daarom luisteren de meeste mensen actief en selectief.

Er zullen altijd mensen zijn die zich kritiekloos laten leiden, maar in principe moet ieder mens die leeft in deze geseculariseerde tijd uit het grote aanbod van informatie zelf keuzen maken om zin te kunnen geven aan zijn leven. Het gaat dan om preken die te denken geven en die mensen activeren in hun zelfreflectie.²⁹

Bij het luisteren naar een preek spelen een heleboel zaken.

Zo heeft de stem van de predikant invloed op de betekenisoverdracht. Adempauzes spelen een rol, ritme, dictie (manier van uitspreken) en intonatie.

Ritme en klank, maar ook de uitspraak nemen een hoorder mee of doen deze afhaken.

Door er in een kerkdienst naar te moeten luisteren kan er herkenning optreden, maar ook iets nieuws worden gehoord. De ziel kan worden geraakt, het denken gestimuleerd, de wil in beweging gebracht, het verlangen gewekt. Wie luistert zet zichzelf op het spel. Luisteren betekent ruimte maken, ontvangen. En alleen vanuit het luisteren kan het tot een betekenisvol spreken komen.³⁰

De predikant is een levend voorbeeld. In de preek laat de predikant iets van zijn eigen geloof zien en dat biedt mogelijkheden tot identificatie.

In onze tijd is de vraag naar de waarheid van het Bijbelgedeelte verdrongen door de vraag naar de relevantie van de tekst. Mensen willen vooral weten wat ze met een tekst kunnen. Het is de taak van de hedendaagse predikant de hoorders te overtuigen van het feit dat de boodschap die hij brengt hun leven kan veranderen.

De manier van luisteren is echter veranderd. We zijn sterk beïnvloed door moderne media. Door deze media heeft er een verschuiving plaatsgevonden van woord- naar beeldcultuur. We zijn eraan gewend geraakt dat dingen op een boeiende en beeldende manier worden overgedragen en dat een verhaal een climax heeft. Het gevolg daarvan is weer dat de prediking dus ook boeiend en beeldend moet worden overgedragen. Mensen moeten in de prediking worden meegenomen, erbij betrokken worden. Ratio en emotie zijn nauw met elkaar verbonden. Lange betogen met veel argumenten worden niet meer opgepikt, de antenne ontbreekt ervoor. De boodschap moet helder, boeiend en beeldend zijn. Pas dan dringt het door en kunnen mensen er iets mee in hun leven.³¹

Samenvatting richting operationalisatie

Op basis van de theoretische inleiding en hiervoor omschreven literatuur zijn interviewvragen opgesteld. Op zoek naar de definitie van de preek voor de hoorders zal een specifieke vraag gesteld worden naar wat de hoorder verstaat onder een preek. Daarnaast omschrijft de theorie vanuit de homiletiek hoe God spreekt via de menselijke stem en de mens *zoekt* naar Gods woorden. Door de hoorder te bevragen op de onderwerpen die hij wil horen in een preek en wat verstaan wordt onder een goede preek, wordt gezocht naar een omschrijving van deze *zoektocht*. Ingaan op de rol van de voorganger zorgt er daarnaast voor dat de drieslag tekst-prediker-hoorder aan bod komt in het interview. In de vragen is ruimte voor wat de hoorder door de preek wil ontvangen op het gebied van hart, ziel en verstand.

4.2 WAT VERSTAAT DE HOORDER ONDER VOEDING?

De mens is geen autonoom subject. Hij wordt gevormd en geestelijk gevoed door de dialogische verbondenheid met de ander. Die verbinding wordt intensiever als de relatie niet alleen een zaak is van een 'ik' en een 'jij', maar als de twee lijnen zich snijden in het 'Eeuwige Jij'.³²

Immink (2011) zegt dat er tijdens het luisteren naar een preek momenten kunnen zijn dat een kerkganger een “heilige werking” ondervindt. Dat kan een moment van geestelijk inzicht zijn. Het kan gepaard gaan met een emotionele prikkeling van het gevoel. Het kan ook bestaan uit een sterk besef van waarheid. Soms is het een sterke bereidheid om te handelen in navolging van Jezus. Een besef van urgentie. Of van inzicht: zo zit het!³³

Margreet de Vries is de auteur van het boek *Gezonde godsdienstigheid en heilzaam geloof*. Zij gaat in op aspecten van heilzaam geloof en gezonde godsdienstigheid en zij stelt de moderne cultuur als één waarin het hoogste streven erop gericht is dat men zich goed voelt. Gezondheid, zowel lichamelijke als geestelijke gezondheid, is één van de hoogste waarden en daarmee is het begrip gezondheid niet waarde vrij maar vloeit het voort uit levensbeschouwelijke uitgangspunten. Wanneer het gaat om een heilzaam geloof is dat een direct uitvloeisel van zo’n cultuur.

Vanuit de godsdienstpsychologie en vanuit de theologie probeert zij te komen tot antwoorden op de vraag wanneer je kunt spreken van een heilzaam geloof en gezonde godsdienstigheid. De moeilijkheid daarbij is dat godsdienstpsychologie een functionele benadering van het geloof hanteert terwijl het vertrekpunt van de theologie inhoudelijk en normatief van aard is. De beide uitgangspunten ontmoeten elkaar in de aanname dat geloof invloed heeft op het leven van de gelovige. Vanuit de beide disciplines komt Margreet de Vries tot de term geïntegreerd geloof met de volgende drie kenmerken:

1. gerichtheid op hogere waarden vanuit innerlijke vrijheid;
2. vertrouwen op God dat het hele leven doordringt ;
3. het besef van verantwoordelijkheid voor medemens en schepping.

De kernwoorden daarbij zijn oprechtheid, openheid, verwondering, identiteit, integriteit en inspiratie.³⁴

Samenvatting richting operationalisatie

De vraag naar de definitie van voeding zal vooral gericht zijn op de manier van verwerking van de preek. Dit sluit aan bij de definitie zoals in dit onderzoek gehanteerd wordt voor voeding. Daarnaast is de vraag naar voeding ook overkoepelend aan de vragen naar het beroep op praktisering of theoretisering en het beroep op vorming van gemeenschap of individualisering. Door een vraag te stellen naar welke onderwerpen de hoorder wil horen in een preek, wordt gezocht naar een antwoord op de vraag wat voeding inhoudt. De driedeling die Margreet de Vries geeft zal in de analyse meegenomen worden bij het ordenen van de antwoorden. Door een voorgestructureerde vraag naar type gemeente en type preek die de hoorder ontvangt zal gekeken worden naar hoe de hoorder aangeeft dat de voeding van een preek aansluit bij de behoefte van de gemeente in een preek.

4.3 WORDT IN HET LUISTEREN NAAR DE PREEK VOORAL EEN BEROEP OP PRAKTISERING OF THEORETISERING ERVAREN?

Bij geloven gaat het om leven in vertrouwen op God zoals we Hem leren kennen in de levenshouding van Jezus Christus. Dit vertrouwen veronderstelt kennis van het evangelie. Dit laatste vooral praktisch: doen wat we geloven.

In het geloven spelen drie componenten op elkaar in: het rationele component (het verstaan van geloofsverhalen en teksten uit de geloofstraditie), het emotionele component (het gegrepen worden door de geloofsboodschap die het leven van gelovigen bepaalt) en het sociale component (geloven in relatie met anderen). Geloven leren we niet alleen, maar in een gemeenschap van gelovigen. De geloofsgemeenschap is dan als het ware de oefenplaats in geloven. Een geloofservaring zet mensen in beweging en verandert hun leven.³⁵

In het christelijk geloof is de geloofszekerheid ingebed in een relatie tot een persoonlijke God. Geloven is het aangaan van een persoonlijke relatie met God. Hoewel geloven vaak wordt opgevat als een vorm van kennis, is dat niet het belangrijkste deel van het geloof. De kern van het geloof bevindt zich niet in het hoofd maar in het hart. Het is allereerst een zaak van vertrouwen, liefde en inspiratie; kenmerken van een persoonlijke relatie. Verstandelijke kennis betreft een van de manieren waarop dit kan worden geuit.

Geloof wordt ook geuit in doen en laten. Het gaat dan om een houding of levensstijl die uit de persoonlijke geloofsrelatie voortvloeit. Een ander element waarin het geloofsvertrouwen zich uit bestaat in gevoelens en gevoelsuitingen, zoals blijdschap, schuld en dankbaarheid. Deze gevoelens moeten onderscheiden worden van de meer basale geloofservaring van het vertrouwen, waarvan zij een uiting zijn. De grens tussen het basale vertrouwen en geloofsuitingen is niet precies te trekken, omdat de uitingen voor het geloof geen hoofdzaak zijn, maar wel onmisbaar. Geen geloof zonder cognitieve belijdenis, geen geloof zonder daden, geen geloof zonder beleving.³⁶

Samenvatting richting operationalisatie

Verstandelijke kennis en geloof vanuit het hart zijn twee verschillende zaken. Wanneer er in een preek een oproep klinkt zal deze vaak gericht zijn op een van beide vlakken: kennis van het evangelie of doen van wat we geloven. Vragen naar de verwerking van de preek en tot slot een vraag naar welke oproep wordt ervaren, zal ruimte bieden voor de hoorder om te beschrijven of haar hoop ligt bij het gevoed worden door praktisering of theoretisering en of deze voeding ook geboden wordt.

4.4 WORDT IN HET LUISTEREN NAAR DE PREEK VOORAL EEN BEROEP OP VORMING VAN GEMEENSCHAP OF INDIVIDUALISERING ERVAREN?

Mensen die in een gemeente actief zijn vinden daar hun inspiratie om zin te geven aan hun leven. Zij vinden daar ook hun plek om hun talenten in te zetten. Waar mensen hun talenten inzetten en samenwerken, ontstaan verbanden en een netwerk van relaties tussen mensen.³⁷

In de Schrift wordt voor gemeenschap het woord *koinoonia* gebruikt. Het duidt op onderlinge verwantschap en op het realiseren van een zodanige onderlinge band en verbondenheid dat niemand iets tekort komt, noch materieel, noch geestelijk. Een gemeenschap is niet vrijblijvend, maar verplicht tot samen delen vanwege die verwantschap. Er is dan betrokkenheid op elkaar die zich uit in: samen leven, samen delen, samen zingen, samen bidden, elkaar bemoedigen.

Een christelijke gemeenschap ontstaat niet vanzelf. Het initiatief tot het vormen van gemeenschap komt van God. Hij doet een appèl op de mens. Wie ingaat op dit appèl, vormt een gemeenschap van mensen die naar elkaar omzien.³⁸

Sociale omgevingen zijn belangrijk voor het welzijn en welbevinden van mensen. Ze hebben een belangrijke functie in het bieden van stabiliteit, identiteit en continuïteit. Daarvoor is wederkerigheid en intersubjectiviteit, als uitwisseling op grond van een gemeenschappelijk verstaan van sociale normen, van groot belang. Mensen ontvangen hun sociale identiteit in een bepaalde leefomgeving. Het paradoxale is dat de zoektocht naar sociale identiteit binnen de nieuwe en dunner wordende relaties op allerlei manieren is geïntensiveerd. Er is een sterk verlangen naar sociale geborgenheid en een samen met anderen beleefde identiteit. Maar de keerzijde is ook steeds zichtbaar: als de verbindingen niet slagen kan een diep gevoel van onthechting en sociaal isolement zich meester maken van mensen. Dit is het type onthechting dat zich breed maakt in de laat-moderne samenleving.³⁹

Gemeenschap in de volle zin van het woord ontstaat alleen wanneer mensen zich met inzet van hun hele persoon en voor alle levensaspecten voor elkaar inzetten. Er is dan sprake van een situatie waarin mensen zich verantwoordelijk stellen voor de ander. In contractmatige en interindividuele situaties is dat per definitie niet zo.⁴⁰

Het individu met zijn geïndividualiseerde geluksvoorstellingen is de zelfzuchtige consument die zich sterk maakt door een zo groot mogelijk beslag te leggen op de middelen. Deze middelen zijn de substantie geworden van het hedendaags utopisch denken. Zij plaveien de weg naar het geïdealiseerde levensgeluk. Wat overblijft van de utopische inzet is de utopie van de middelen. Alle besef van transcendentie verdwijnt daaruit. De utopische betoveringen die nog steeds werkzaam zijn in het moderne denken ondermijnen de concrete levenscontexten die

nodig zijn voor de vorming van moreel kapitaal. Deze vragen namelijk om continuïteit in relaties en trouw aan elkaar, ook en juist wanneer het leven niet perfect is.⁴¹

De paradox van de individualisering: ons wordt voorgehouden dat wij onze eigen keuzes moeten volgen, een 'life of our own' moeten hebben, maar dat wij daarmee tegelijkertijd stuiten op de grenzen van onze vrijheid en een morele zelfreflectie activeren die ons brengt bij de ander en bij structuren waarin wij een bestaan met anderen delen.⁴²

Deze tijd, de postmoderne samenleving waar we in leven, kan met de volgende kenmerken worden aangeduid: verbodskeling, verlies van samenhang, snelle veranderingen, nadruk op eigen ervaring, failliet van de grote verhalen en de allesomvattende heilsboodschappen, zoeken naar inspiratie (spiritualiteit). Er zijn geen vaste referentiepunten meer. Niets is definitief. Alles is vervangbaar.

De postmoderne samenleving staat tegenover de moderne samenleving zoals die tot stand kwam onder invloed van de Verlichting. Terwijl de moderne samenleving vol is van geloof in de ratio (rede) en de maakbaarheid van de samenleving, duidt het postmodernisme op een samenleving die op zijn grenzen stoot.⁴³

Vereenzaming en perspectiefloosheid zijn twee negatieve gevolgen van de moderne samenleving. Door theologen wordt hier wel eens aan toegevoegd: de moderne mens leeft alsof God niet bestaat. In deze opmerking schuilt het grote verschil tussen de moderne en postmoderne samenleving. In de postmoderne samenleving mag weer over God gesproken worden. De wijze waarop mensen in de postmoderne samenleving omgaan met God en geloven is anders dan vroeger. De grote verhalen hebben hun zingevende en integrerende kracht verloren. Daarvoor in de plaats is er de aandacht voor het kleine verhaal van ieder mens. In die verhalen gaat het om de directe ervaring, om wat mensen hebben beleefd, meegemaakt en ervaren.⁴⁴

In een postmoderne samenleving gaat het niet alleen om toenemend individualisme, maar ook om isolement. Als het gaat om isolement dan wil dat zeggen dat we elkaar niet meer bereiken. Trouw, verbondenheid, engagement, je samen inzetten voor de goede zaak, het zijn wel zaken die onder woorden worden gebracht, maar misschien zeggen die woorden niet zo veel meer.⁴⁵

De negatieve eigenschappen van het postmodernisme worden veelal aangehaald in de meer orthodoxe literatuur. Toch zijn er ook vele positieve kenmerken die de postmoderne mens, en daarmee ook de postmoderne hoorder omschrijft. Graham Johnston (2001) omschrijft onder andere pijlers van de postmoderne mens. They're continue to search for the transcendent, they're living in a media world unlike any other, they're on a quest for community and the live in a very material world. 'Play', 'chance', 'process' en 'participation' zijn woorden die gebruikt worden in de omschrijving van deze mens die zoekt naar individuele identiteit en gemeenschap.⁴⁶

Samenvatting richting operationalisatie

In de literatuur zijn vooral in de omschrijving van het postmodernisme vele negatieve ontwikkelingen omschreven. In de vraag of preken een beroep doen op vorming van gemeenschapsvorming of individualisering zal gezocht worden naar begrippen die voor de hoorder aansluiten bij haar ervaring. Bij het opstellen van de vragen is ervoor gezorgd dat de hoorder zo neutraal mogelijk bevraagd wordt en niet bevraagd wordt als individu of onderdeel van de gemeenschap. Met name bij wat de hoorder hoopt en verwacht van een preek is hier op gelet.

5 OPZET EN UITVOERING ONDERZOEK

5.1 KEUZE VAN DE ONDERZOEKEENHEDEN

Doelstelling van dit onderzoek is hoorders te bevragen op wat zij ervaren als het effect van de preek. Voorafgaand aan dit onderzoek was er nog geen specifieke doelgroep bepaald, omdat het begrip hoorder nog niet nader was gespecificeerd. Op basis van de beschikbare tijd en omvang van de onderzoeksgroep werd in eerste instantie gekozen voor een onderzoek binnen drie kerken. Een zogenoemde vergelijkende casestudy volgens de hiërarchische methode.⁴⁷ De drie kerken waren een kleine dorpsgemeente, een middelgrote dorpsgemeente en een stadsgemeente uit respectievelijk de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), de Nederlands Gereformeerde Kerken en de Christelijke Gereformeerde Kerken. Deze kerken verschillen in vorm van preken en huidige tradities minimaal en sluiten aan bij de doelgroep van de opdrachtgever, de Gereformeerde Hogeschool. De keuze voor deze drie kerken is gemaakt voordat de onderzoeksgroep, die uit drie leden bestond, uiteindelijk met twee leden verder moest.

Op basis van de krimp van de onderzoeksgroep is gekozen voor een verdiepend onderzoek in plaats van een onderzoek in de breedte. Daarom is zorgvuldig gekozen om de te onderzoeken doelgroep te versmallen tot de hoorders uit de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten. De onderzoeksgroep is zich ervan bewust dat met de keuze van een enkele kerk als doelgroep, de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten beperkt is. De keuze voor de CGK te Dronten is gemaakt met het oog op de praktische haalbaarheid van het onderzoek. Daarnaast kan genoemd worden dat de betreffende kerk prijs stelt op dit onderzoek. Vanwege het vertrek van de predikant zal de gemeente binnenkort mogelijk vacant zijn. De huidige predikant zal met emeritaat gaan. De kerkenraad en de reeds ingestelde beroepingscommissie buigen zich over de vraag wat de Woordverkondiging van de predikant met gemeenteleden gedaan heeft en zullen zij zich binnenkort gaan bezig houden met het opstellen van een profiel voor een nieuw te beroepen predikant. Met dit onderzoek wil de onderzoeksgroep ook dienstbaar zijn aan dat proces door een objectief beeld te geven van wat de hoorder verwacht van de preek.

De Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten bestaat uit ruim 550 leden en is een jonge, vooruitstrevende gemeente in Oostelijk Flevoland. Het is een typische poldergemeente, een bont en divers geheel van mensen die overal vandaan zijn gekomen, niet alleen als het om landstreken gaat, ook als het gaat om kerkelijke gezindten. De uitersten worden gevormd door mensen afkomstig van de Veluwe, die behoorden tot de gereformeerde bondskerk of de (oud) gereformeerde gemeente, en mensen die meer evangelisch gezind zijn en die willen blijven vernieuwen.

Met hoorder bedoelen we in dit onderzoek dus een lid van de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten, een regelmatige kerkganger, in de leeftijd vanaf 14 jaar. Er is in de voorbereiding van het onderzoek voor gekozen om de doelgroepafbakening te stellen bij de ondergrens van 14 jaar. Deze keuze is gemaakt met in het achterhoofd theorie over de geloofsontwikkeling van jongeren en de sociaal wetenschappelijke onderzoeken naar de ontwikkeling van het puberbrein. Jongeren beginnen zich, afhankelijk van hun geslacht, reflectief te ontwikkelen rond hun twaalfde levensjaar. Vanaf hun veertiende levensjaar zijn vrijwel alle jongeren in staat om te reflecteren op hun eigen handelen en hun gevoel. Deze reflectie is in vergelijking met volwassenen nog onderontwikkeld en vanwege de beschikbare kennis op dit gebied is ervoor gekozen om gemeenteleden van 14 jaar en ouder als doelgroep te nemen.

Om een evenwichtig beeld te krijgen van wat de gemiddelde hoorder van een gemeente als voeding ervaart is ervoor gekozen om uitsluitend doopleden en belijdende leden mee te nemen in dit onderzoek. In de meeste gemeenten is deze groep hoorders het grootst en zijn dit de leden die met regelmaat de kerk bezoeken. Om het onderzoek niet te breed te maken is er bewust voor gekozen niet in te steken op het missionaire karakter van de preek. Daarmee wordt bedoeld dat voor het doen van onderzoek hoorders zijn gekozen die met regelmaat de zondagse eredienst bezoeken. Om binnen deze groep hoorders tot een evenredige verdeling te komen heeft

selectie van de respondenten plaatsgevonden op basis van de geloofsfasen zoals James Fowler die omschrijft. Deze selectie is schematisch als volgt weer te geven:

➤ 14 tot 25 jaar	Synthetisch-conventioneel geloof
➤ 26 tot 40 jaar	Individueel-reflectief geloof
➤ 41 tot 65 jaar	Conjunctief geloof
➤ 66-jaar en ouder	Universeel geloof

Het was de bedoeling om van elke leeftijdscategorie 5 mensen te interviewen, omdat daarmee een representatieve afspiegeling van de gemeente wordt verkregen. Binnen deze groepen is gezocht naar een evenredige verdeling tussen mannen en vrouwen.

De leeftijdsopbouw van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Dronten is redelijk gelijkmatig verdeeld. De leden zijn als volgt over de leeftijdsgroepen verdeeld:

0 tot 13 jaar:	122 personen
➤ 14 tot 25 jaar:	107 personen
➤ 26 tot 40 jaar:	99 personen
➤ 41 tot 65-jaar:	160 personen
➤ 66 jaar en ouder:	79 personen

Er is ook gekeken naar de verdeling van mannen en vrouwen over de gemeente. De gemeente heeft iets meer vrouwen dan mannen, maar binnen de genoemde vier leeftijdscategorieën gaat het om een verschil van 9 en om die reden is hier dan ook verder geen rekening mee gehouden.

5.2 BESCHRIJVING EN VERANTWOORDING VAN DE DATAVERZAMELINGSMETHODEN

Voor operationalisatie van het onderzoek is gekozen voor kwalitatief onderzoek door middel van te houden interviews en thematische groepsinterviews. Voorafgaand aan de fase van operationalisatie is ook een vooronderzoek gehouden. Uit dit onderzoek zijn geen conclusies gekomen die meegenomen zijn in het onderzoek. Door het inkrimpen van de onderzoeksgroep is al vroegtijdig gebleken dat er niet voldoende tijd en middelen beschikbaar waren om kwalitatieve conclusies te verbinden aan het onderzoek.

Het verzamelen van de benodigde gegevens voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag is voornamelijk gebeurd door het houden van interviews. Hierbij geldt de hoorder als respondent.

Om de externe geldigheid van de onderzoeksresultaten zo sterk mogelijk te houden is ervoor gekozen om te kiezen voor een selecte representatieve trekking van respondenten. Select, in die zin dat er is gekozen voor een strategische steekproeftrekking, zodat voorkomen wordt dat er een atypische steekproef verkregen wordt. Representatief, in die zin dat gekeken is naar een gelijke verdeling tussen het aantal mannen en vrouwen (op dit moment is de verdeling in de te onderzoeken leeftijdsgroepen: 219 mannen - 226 vrouwen). Ook is geselecteerd op basis van leeftijdsgroepen. Er is bij de respondenten onderscheid gemaakt op basis van de fasen 3 tot en met 6 van Fowler. Het was de bedoeling uit elke fase 5 mensen te interviewen.

Bij de afname van interviews is gebruik gemaakt van de specialismen van beide onderzoekers. De ene onderzoeker heeft een specialisatie op het gebied van jongerenwerk en heeft om die reden interviews afgenomen bij mensen die behoren tot de jongste twee leeftijdscategorieën. De andere onderzoeker heeft veel affiniteit met ouderen en is met mensen uit de oudste twee leeftijdsgroepen in gesprek gegaan. Hiermee heeft de onderzoeksgroep de kwaliteit van af te nemen interviews willen verhogen.

Er is gekozen voor de methode van *individuele interviews* vanwege de hoge informatiedichtheid die deze methode oplevert. De vorm die gekozen is, is een half gestructureerd interview. Dit geeft de hoorder de ruimte uit te wijden over de onderwerpen die de hoorder belangrijk vindt en geeft tegelijk de onderzoekers de kans om gerichte vragen te stellen. Centraal staan de meningen, opvattingen, interesses, motieven, houdingen en gedragingen van

de respondenten, de hoorders, rondom de preek. Deze individuele interviews waren gericht op het verkrijgen van basisresultaten voor analyse.

In de leeftijdscategorie 26-40 jaar zijn uiteindelijk slechts 4 personen geïnterviewd. De reden hiervan is dat de persoon die als laatste geïnterviewd zou worden plotseling werd geconfronteerd met een ziekenhuisopname. Onderzoekers hebben dit gezien als een situatie van overmacht en hebben, gezien het tijdstip, besloten niet te zoeken naar een nieuwe respondent.

In het vroegste stadium van de analyse van de individuele interviews zijn *thematische groepsinterviews* gehouden. Er is gekozen voor deze groepsinterviews als een vorm van methodentriangulatie. Deze groepsinterviews waren thematisch van aard en hadden een deels toetsend karakter op eerder verzamelde data. Uit de interviews kwamen enkele kenmerkende en terugkerende thema's naar voren die tijdens de groepsinterviews behandeld en getoetst zijn. Hierdoor werd het beeld dat gevormd werd in de analyse van de individuele interviews scherp gesteld. Doordat respondenten op elkaar en op de al verzamelde onderzoeksresultaten reageerden, werd door middel van discussie de kans op een helder geformuleerde mening groter dan bij de individuele interviews.

5.3 MATERIAAL VERZAMELEN

Individuele interviews

De individuele interviews hebben op één na allemaal in de eigen thuissituatie plaatsgevonden. Er is gekozen voor de thuissituatie zodat de respondent de vragen kon beantwoorden vanuit een veilige omgeving. De keuze voor de thuissituatie van de respondent bracht de kans op onderbreking en afleiding door externe omstandigheden met zich mee. Daarom is ervoor gekozen om in deze paragraaf kort stil te staan bij het verloop van de individuele interviews.

De meeste individuele interviews hebben in een rustige woonkamer plaatsgevonden zonder verstoring. Dit geldt dan voor interview 2-6, 9, 11-15.

Interview 1, 16 en 18 werden kort onderbroken door binnenkomst van een echtgenoot of visite. Bij deze onderbrekingen is ervoor gekozen het interview kort stil te leggen en na de onderbreking weer op te pakken. Deze onderbrekingen hebben dan ook geen gevolg gehad voor de afgenomen interviews.

Interview 7, 8, 16 en 18 hebben plaatsgevonden in een lawaaijige woonkamer waarbij andere huisgenoten aanwezig waren en op de achtergrond voor afleiding zorgden. Deze afleiding was wel aanwezig, maar niet dusdanig dat hierdoor de betrouwbaarheid of volledigheid van het interview is afgenomen. In één interviews was er ook inbreng van een huisgenoot. Deze inbreng is buiten het onderzoek gelaten en had verder weinig tot geen invloed op het verdere interview.

Bij interview 10 en 17 waren de echtgenotes ook aanwezig in de ruimte, maar hebben zij zich volledig afzijdig gehouden van het interview. Door op de achtergrond aanwezig te zijn in het werken achter een laptop is hun aanwezigheid van geen enkele invloed geweest op het interview.

Interview 19 heeft plaatsgevonden buiten de thuissituatie van de respondent om. Er is vanuit praktisch oogpunt gekozen voor de werkplek van de respondent. Door in een vergaderruimte te gaan zitten en eerst tijd te nemen om te acclimatiseren, is ook hier een goede en veilige omgeving gecreëerd voor het interview. Dit interview was dan ook in vorm weinig anders dan de ononderbroken interviews in de thuissituaties.

Groepsinterviews

Het eerste groepinterview heeft op een ochtend in de kerk plaatsgevonden. Hier waren 9 ouderen tussen de 65 en de 85 jaar aanwezig.

Het tweede groepsinterview heeft bij iemand thuis plaatsgevonden. Het betrof hier een groep met mensen in de leeftijd van 29 tot 59 jaar oud (de zgn. middengroep), waarvan 7 personen deelnamen aan dit groepsinterview.

Het derde groepsinterview betrof de jongste groep en vond bij de kringleider thuis plaats. Er waren 7 jongeren in de leeftijd van 22-25 jaar aanwezig.

5.4 REGISTRATIE, VERWERKING EN PREPARATIE VAN DE GEGEVENS

De afgenomen individuele interviews zijn opgenomen middels een voicerecorder. Van de opnamen zijn direct na afloop verbatim's geschreven, die ter goedkeuring aan de respondenten zijn voorgelegd. Bij de interviews is er ook gelet op de expressie van de respondent, zoals gezichtsuitdrukkingen. Dit is meegenomen in het verbatim. Ook als er sprake was van lang nadenken is dit in de verbatim's weergegeven. De onderzoeksgegevens uit de verbatim's zijn gelabeld op basis van attenderende begrippen. Met deze labels is uiteindelijk in de analyse gezocht naar antwoorden op de deelvragen van het onderzoek.

Bij de thematische groepsinterview's was een gespreksleider aanwezig zijn en een observant/registrator. De gespreksleider heeft erop toegezien dat de dynamiek in de groep ten goede kwam aan het verkrijgen van onderzoeksgegevens. Het was praktisch niet haalbaar van deze groepsinterview's een verbatim te schrijven en deze te analyseren. Hiervoor was niet genoeg mankracht aanwezig. Beide onderzoekers waren tijdens de groepsinterview's zelf aanwezig. De observant/registrator was daarom verantwoordelijk voor het in steekwoorden notuleren van de gesprekken. Op basis hiervan is kort na de gesprekken een analyse gemaakt. Deze analyse heeft onder andere plaatsgevonden aan de hand van de labels die daarvoor zijn opgesteld.

5.5 BESCHRIJVING EN VERANTWOORDING VAN DE ANALYSEBESLISSINGEN

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van analyse van bestaande bronnen, interviews en groepsinterview's. Van de opgenomen interviews zijn verbatim's geschreven. Daaruit zijn kernfragmenten gehaald, die gelabeld zijn. Analyse heeft derhalve op fragmentniveau plaatsgevonden. Er is gekozen voor kwalitatief onderzoek vanwege het feit dat er eerder al onderzoeken hebben plaatsgevonden naar de hoorder. Dit waren met name kwantitatieve onderzoeken op basis van enquêtes. Door kwalitatieve diepte-interview's te houden heeft de onderzoeksgroep met dit onderzoek daarmee ook een verdieping willen geven op deze eerdere onderzoeken.

Dit onderzoek is net als elk ander kwalitatief onderzoek gebaseerd op interpretatie. Hierdoor kan het voorkomen dat antwoorden en informatie (verbaal en non-verbaal), welke verkregen worden uit de interviews, anders kunnen worden weergegeven dan respondenten beogen. Door geschreven verbatim's ter goedkeuring aan respondenten voor te leggen is getracht dit tot een minimum te beperken.

In de analyse van de onderzoeksresultaten heeft met behulp van ondersteunend literatuuronderzoek een toetsing plaatsgevonden. De analyses zijn getoetst op overeenkomsten of afwijkingen met de literatuur over betreffende onderwerpen.

Om de betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten te vergroten zijn de volgende voorzorgsmaatregelen genomen:

- Na een aantal 'pilot-interview's' is geverifieerd of de resultaten ten goede komen aan de onderzoeksvraag en de deelvragen.
- Tijdens de interviews is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van open vragen.
- Er is door het stellen van metavragen geprobeerd te voorkomen dat miscommunicatie zou ontstaan en verkeerde aannames zouden worden gedaan.
- De interviews zijn digitaal opgenomen middels een voicerecorder.
- Na afloop van de interviews zijn deze uitgewerkt in een verbatim.
- Het verbatim is steeds ter controle toegestuurd aan de respondent.

- Bij het labelen zijn vooral de termen gebruikt die de respondenten zelf noemden.
- Bij het labelen is er op gelet dat er zo weinig mogelijk dubbele labels bij eenzelfde respondent ontstonden.
- Bij de groepsinterviews was een gespreksleider aanwezig en een observant/registrator.
- Om een eenzijdig of gekleurd beeld te voorkomen zijn onderzoekers bij de groepsinterviews bedacht geweest op dominante groepsleden.

5.6 BETROUWBAARHEID EN VALIDITEIT

Om de betrouwbaarheid van het onderzoek te waarborgen zijn enkele beslissingen genomen. Deze beslissingen hebben eraan bijgedragen dat de kans groot is dat de verkregen gegevens ook bij herhaald onderzoek terug zullen komen. Het ging bijvoorbeeld om de beslissing om de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten in het onderzoek wel mee te nemen als doelgroep, maar niet centraal te zetten in de onderzoeksvragen. Ook was deze kerk geen mede-opdrachtgever voor het onderzoek. Het onderzoek is zo opgezet dat bij herhaling van dit onderzoek en het wijzigen van de doelgroep, de onderzoeksstructuur behouden kan worden. De hoorder kan zo in verschillende kerkelijk gemeenten onderzocht worden. Een andere beslissing die genomen is en die ten goede komt aan de betrouwbaarheid van het onderzoek, is de beslissing om *methodentriangulatie* en *bronnentriangulatie* toe te passen.⁴⁸ Door het combineren van literatuuronderzoek, individuele interviews en groepsinterviews heeft de onderzoeksgroep willen bereiken dat de resultaten reproduceerbaar zijn. De keuze om de doelgroep te verdelen in vier leeftijdscategorieën is met diezelfde intentie gemaakt. Dit wordt bronnentriangulatie genoemd.

Zoals uit voorgaande hoofdstukken blijkt betreft dit onderzoek een casestudy. Een casestudy kent slechts één eenheid van onderzoek, in dit geval de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten. Dit heeft gevolgen voor de geldigheid van het onderzoek. Resultaten uit dit onderzoek zullen om die reden op minimaal niveau generaliseerbaar zijn richting hoorders in andere kerken. Desalniettemin is de onderzoeksgroep van mening dat resultaten voor deze kerk zeer waardevol en bruikbaar zijn.

6 GLOBALE ANALYSEOPZET

Welke gegevens worden hoe geanalyseerd, welke relaties tussen variabelen worden onderzocht, wat zijn de 'controle'- of demografische variabelen?

Op het moment dat de fase van operationalisatie van een onderzoek van start gaat is het essentieel om te weten wat voor analyse er uiteindelijk toegepast zal worden op de onderzoeksgegevens. Om die reden wordt in dit hoofdstuk een globale analyseopzet gegeven. Deze opzet maakt duidelijk op welke manier de resultaten verwerkt zijn. Er wordt stil worden gestaan bij de vorm waarop de gegevens geanalyseerd zijn, de relaties tussen variabelen die zijn onderzocht en de demografische variabelen. Voor de daadwerkelijke operationalisatie van het onderzoek begon is eerst nog een vooronderzoek gehouden. Dit vooronderzoek is niet meegenomen in de analyse. De reden hiervoor zal nu eerst worden omschreven.

6.1 VOORONDERZOEK – ONMOGELIJKHEID TOT ANALYSE

Tijdens de voorbereiding van het onderzoek werd duidelijk dat er door het inkrimpen van de onderzoeksgroep niet voldoende tijd en middelen beschikbaar waren om kwalitatieve conclusies te verbinden aan het vooronderzoek. Om deze reden heeft de onderzoeksgroep dit vooronderzoek niet meegenomen in het verzamelen van hun materialen. Wel zijn er door dit vooronderzoek enkele dingen helder geworden. Wat duidelijk werd is dat respondenten aangaven beter specifiek na te kunnen denken over een bepaalde preek dan over de preek in het algemeen. De respondenten gaven aan in hun antwoorden sterk bepaald te zijn door de indruk of ervaring van de laatst gehoorde preken. Besloten is daarom in de interviews aan te sluiten bij de preken die respondenten gedurende de twee zondagen voorafgaande aan het interview gehoord hebben. Dit is aangegeven in de brief aan de respondenten. Er zou tijdens de interviews bij het beantwoorden van vragen wel ruimte zijn voor ervaringen uit andere preken. Dit heeft de respondent de ruimte gegeven om gericht te spreken over het effect van preken, maar wel over preken in de volle breedte.

Het vooronderzoek voorafgaand aan het onderzoek is dus niet meegenomen in de analyse en beantwoording van de onderzoeksgegevens. De analyse van de individuele en groepsinterviews zullen in de volgende paragrafen worden omschreven.

6.2 INDIVIDUELE INTERVIEWS – BESCHRIJVING ANALYSEOPZET ONDERZOEKSGEGEVENS

Het verkrijgen van kwalitatieve resultaten uit een onderzoek verloopt uiteraard via een gedegen analyse. In de voorbereiding op de operationalisatie van dit onderzoek is hierbij uitgebreid stilgestaan. Uit de interviews die zijn afgenomen en de verbatims die hiervan zijn opgesteld, zijn analyses gemaakt. Nadat de respondenten de verbatims voorgelegd gekregen hebben, is de fase van analyseren begonnen.

Om tot een goede verwerking van gegevens te komen zijn de gemaakte verbatims goed doorgelezen. De verslagen zijn zeer nauwkeurig in kleine fragmenten, die in één term samen te vatten zijn, verdeeld. De fragmenten zijn toen geëvalueerd en gecodeerd. Er is bekeken met welk woord het fragment omschreven kon worden. Dit woord vormde een code en deze is in de kantlijn van de verbatims gezet. Deze code is in dit verslag aangeduid met het woord label. Elk interview kreeg een eigen nummer, net als elk fragment. Toen dit gedaan was zijn de kernfragmenten gegroepeerd in een tabel. Bekeken is wat bij elkaar hoorde en hierin is een hiërarchie aangebracht. Dit is gebeurd op basis van aantal keren dat een label genoemd is, de intersubjectiviteit en de waarde die het label had voor het beantwoorden van de deelvraag. Vervolgens is naar verbanden tussen begrippen, naar associaties en/of combinaties gekeken. Daarnaast zijn extremen opgezocht en werden de verschillende leeftijdscategorieën en seksen met elkaar vergeleken. Leeftijd en sekse zijn in dit onderzoek de controlevariabelen.

Na het fragmenteren en labelen zijn nadere analyses uitgevoerd. Er is gelet op:

- de overall-frequentie waarin de diverse codes voorkwamen;
- de delen van het materiaal waarin de begrippen vooral van toepassing waren;
- de mate waarin combinaties van labels van toepassing waren (analyseren van verbanden);
- verschillen tussen leeftijdsgroepen en seksen.

Naast de individuele interviews zijn er ook groepsinterviews gehouden. De opzet en analyse van deze groepsinterviews wordt in de volgende paragraaf omschreven.

6.3 GROEPSINTERVIEWS – CHECK EN ANALYSE VAN DE ONDERZOEKSGEGEVENS

Gedurende de operationalisatie en halverwege de analyse, is in dit onderzoek ruimte ingericht voor groepsinterviews. Deze groepsinterviews hadden als methodentriangulatie een controlerend karakter op de tot dan toe behaalde onderzoeksgegevens. Het groepsinterview was een thematisch groepsinterview aan de hand van de voorlopige resultaten die de individuele interviews opgeleverd hadden. In deze groepsinterviews is gekeken in hoeverre de analyse die de onderzoekers tot dan toe gesteld hadden, overeen kwamen met de hoorders/respondenten uit verschillende leeftijdsgroepen. Dit wordt ook wel een memberscheck genoemd. Westers & Peters (*Kwalitatieve Analyse*, 2004) omschrijven dit als volgt: 'Naast triangulatie en replicatie zijn controles door de betrokkenen mogelijk om na te gaan of de door de onderzoeker opgedane bevindingen aansluiten bij de leefwereld van de onderzochten.'⁴⁹

In het groepsinterview stonden de preek en de verwachte voeding, geboden voeding en het effect van de voeding centraal. Er waren tijdens de groepsinterviews twee onderzoekers aanwezig: een gespreksleider en een notulist. Kort na de gesprekken zijn de groepsinterviews uitgewerkt aan de hand van de genoteerde steekwoorden en -zinnen.

De analyse van de groepsinterviews is gebeurd door vergelijking van de uitgewerkte groeps gesprekken met de labels uit de individuele interviews. Vanuit deze vergelijking is gekomen tot een selectieve codering. Hiermee werden labels samengevoegd tot kernlabels. Het proces van de analyse is schematisch in paragraaf 6.6 weergegeven.

6.4 CONTROLEVARIABLEN: VERGELIJKENDE ANALYSE

In het onderzoek zijn door middel van bronnentriangulatie controlevariabelen ingebouwd. In de analyse van het onderzoek is gelabeld op basis van de verschillende leeftijdscategorieën en het verschil tussen mannen en vrouwen. De verhoudingen van deze variabelen zijn in het onderzoek evenwichtig gehouden en hebben gediend als controlevariabelen bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

De literatuur is tijdens de analyse door leden van de onderzoeksgroep vergeleken met de onderzoeksresultaten. Door deze verdieping is tijdens de analyse gekeken naar mogelijke verbanden of verschillen.

6.5 BEANTWOORDEN VAN DE ONDERZOEKSVRAGEN

Nadat de individuele en groepsinterviews zijn geanalyseerd, is door middel van kernlabels gezocht naar een antwoord op de onderzoeksvragen. Hiervoor moest weer teruggegaan worden naar de onderzoeksvraag en is opnieuw gekeken naar de literatuur uit de voorbereiding van het onderzoek. Leeftijd en sekse waren daarbij de controlevariabelen die de betrouwbaarheid van het onderzoek bewaakten. Vanuit de analyse en het beantwoorden van de deelvragen is tot slot een conclusie samengesteld aan de hand van de hoofdvraag. Aan de hand van deze conclusies zijn ook enkele aanbevelingen geschreven voor de beroepingscommissie van de CGK te Dronten.

6.6 SCHEMATISCHE WEERGAVE ANALYSE

Schematisch weergegeven ziet de analysefase er als volgt uit:

Voorfase: Informatie verzamelen uit individuele interviews

1. Informatie selecteren op relevantie
2. Relevante tekst opsplitsen in fragmenten
3. Het labelen (open codering)
4. Het ordenen en reduceren van labels (axiaal codering)
5. Het vaststellen van de geldigheid van de labeling
6. **Tussenfase:** Opstellen schema voor en uitvoeren van de groepsinterviews
7. Het definiëren van de kernlabels (selectieve codering)
8. Het vaststellen van intersubjectiviteit a.d.h.v. resultaten groepsinterviews
9. Resultaten groepsinterviews checken met selectieve codering
10. Het beantwoorden van de onderzoeksvragen

7 RESULTATEN

7.1 HET BEGRIIP PREEK EN WAT DAARONDER WORDT VERSTAAN

Het is mogelijk om de deelvraag “Wat verstaat de hoorder onder het begrip preek?” te beantwoorden met: ‘de preek is communicatie tussen God en mens, het is een ruimte waarin wij God mogen ontmoeten en Hij ons iets (niet zomaar iets!) te zeggen heeft.’⁵⁰

In plaats van deze vraag door middel van literatuur te beantwoorden is hij bij kerkgangers van de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten neergelegd. Aan hen is gevraagd wat zij verstaan onder een goede preek.

Als het gaat om inhoud dan wil men vooral de genadeverkondiging horen. Bijna iedereen geeft, in welke bewoordingen dan ook, aan dat de Bijbel centraal moet staan. Daarnaast wordt het woord kennis regelmatig genoemd. Men wil de kennis van de Bijbel vergroten om daardoor God beter te leren kennen.

Wat door de respondenten ervaren wordt zijn Bijbelgetrouwe preken. Eén van de hoorders geeft echter aan dat de verkondiging van genade tot een paar jaar geleden nog wel te horen was, maar door haar nu regelmatig wordt gemist.

Het vergroten van kennis door middel van het luisteren naar een preek wordt door respondenten vaak direct gekoppeld aan een toepassing daarvan in de praktijk.

Als één van de respondenten zegt: “De Bijbel is een oud boek en dan vind ik het wel mooi om te weten van wat kan ik er nu mee in deze tijd en deze wereld”, dan komt daarmee ook een stukje hermeneutiek om de bocht kijken. Hermeneutiek is de kunst waarmee je teksten uit de Bijbel interpreteert en begrijpt en dit zorgt er dus voor dat de lezer zelf een rol speelt bij de interpretatie van de tekst.

Prof. dr. C.J. de Ruijter, hoogleraar praktische theologie in Kampen, verwoordt dat concentratie op een Bijbeltekst het gevaar kan opleveren dat een tekst een eigen leven gaat leiden. Het is dan belangrijk om te weten dat de Bijbel een middel is en geen doel. Dit zegt dan ook meteen iets over de betekenis van de preek. Het doel van de preek is dat de gemeente voor de sprekende God geplaatst wordt. Om het anders te zeggen: het doel van de preek is dat de horende gemeente zich geroepen voelt om God het antwoord van haar eredienst te geven.⁵¹

Hoorders willen zowel de theoretische als de praktische kant weten, zij willen weten wat ze er de komende week mee kunnen doen. “Als ik een preek kan toetsen op de praktijk, in het dagelijkse leven. Als hij daarop toepasbaar is dan heb ik er wat aan”, zegt een 65-jarige. Eén van de jongeren vindt die toepasbaarheid op haar leven soms wat lastig en zegt dat het bij de meeste preken gewoon gaat om een stukje uit de Bijbel, “over een bepaalde profeet of zo, en dat ze dan uitleggen waarom hij iets op een bepaalde manier doet. Niet zo zeer hoe je ermee in je dagelijks leven mee om moet gaan.”

Binnen alle leeftijdsgroepen geven mensen aan dat een goede preek ook toepasbaar moet zijn; lang niet iedereen ziet die verwachting in de realiteit ook terug. Drie respondenten geven aan dat zij hopen dat de predikant de actualiteit in zijn preek gebruikt. Een enkeling zegt dat er voldoende kennis wordt aangedragen om in de praktijk toe te kunnen passen, terwijl een ander vindt dat de preek meer theorie dan praktijk is. Drie verschillende personen, twee vrouwen en één man van heel verschillende leeftijden, geven aan de predikant wereldvreemd te vinden. Zo geeft iemand predikanten eigenlijk het advies eens een halfjaartje in de haven te gaan werken. Iemand anders geeft aan: “Soms denk ik wel eens dat hij niet in deze wereld leeft. Je kan het heel leuk roepen vanaf de preekstoel, maar dat gaat niet werken. Kom eens van je preekstoel af en wees eens in de maatschappij.” Een andere uitspraak die gedaan werd is: “Het valt me wel op dat de dominees ondertussen erg ver van de werkelijkheid af staan.”

Een respondent geeft aan dat het soms lijkt of de predikant een thema in zijn preek aan de orde stelt dat hem door anderen is aangedragen. Dat kan bijvoorbeeld een thematische preek zijn, waar door gemeenteleden om gevraagd is. In deze preken lijkt de predikant zich niet altijd te kunnen inleven. Enthousiasme en beleving worden dan dus gemist. Respondenten hopen dan ook vooral op preken die passen bij de predikant.

Immink (2011) geeft aan dat de predikant een levend voorbeeld is. Zijn religieuze persoonlijkheid is belangrijk. En dan gaat het niet alleen om zijn retorische en communicatieve eigenschappen, maar vooral om zijn geloof. In de preek laat de predikant iets van zijn eigen geloof zien en dat biedt mogelijkheden tot identificatie. Predikers moeten laten zien dat God voor hen een werkelijkheid is en kerkgangers moeten kunnen zien waar het hart van de predikant klopt.⁵² Bijna alle respondenten geven aan met regelmaat een predikant op de preekstoel te zien die emotie en passie toont. Hij wordt daarbij gezien als medegelovige die dezelfde vragen kan hebben als gemeenteleden. Hiermee wordt de hoorder uitgedaagd om een en ander op zijn eigen leven te betrekken.

De respondenten geven aan een boodschap te willen horen die positief gebracht wordt. Het positief brengen van een boodschap wordt zeer nadrukkelijk door alle leeftijdsgroepen genoemd en in de groepsinterviews herhaaldelijk en ongevraagd bevestigd. Een gemeentelid zegt daarover: “Over onze eigen dominee ben ik qua inhoudelijkheid van de preek over het algemeen best wel tevreden, maar als hij begint over de negatieve kant, bij wijze van spreken dat de gemeente te lui is en helemaal niets doet dan heb ik eigenlijk de neiging om er uit te stappen want we doen zo ontzettend veel. En dat we dan misschien niet allemaal de ouderlingen kunnen krijgen die hij graag wil, maar breng dat dan positiever.” Ook jongeren komen met deze negatieve toonzetting naar voren. Zij geven aan dat er een stempel wordt gezet op het negatieve en geven aan dat als je de dingen positief benoemt, de boodschap beter overkomt.

In de werking van de preek is dus ook een diepere, emotionele laag aanwezig. Het gaat dan niet alleen om het overbrengen van een boodschap, maar ook om het leggen van een relatie tussen spreker en hoorders. Dan speelt de vraag of een spreker vertrouwen wekt en hoe hij overkomt. Door het optreden van de spreker komt een boodschap al dan niet geloofwaardig over.

Opvallend in dit onderzoek is dat er enerzijds best kritiek wordt geleverd op de manier van preken. Er is confrontatie, hoorders herkennen zich niet altijd in dat wat de predikant zegt of hebben een andere mening. Zo doet ook iemand een uitspraak als “kom eens van die preekstoel af en ga eens in de maatschappij staan.” Anderzijds zegt bijna iedereen de predikant als geloofwaardig en authentiek te ervaren. In de interviews is bewust hiernaar gevraagd en één van de respondenten zegt: “Aan zijn eigen emoties die hij in zijn spreken legt. Hij kan echt met passie iets naar voren brengen. Dus die overtuiging die kun je wel terug zien, terug horen, terug voelen.” Deze geloofwaardigheid is dan ook iets wat door respondenten zeer gewaardeerd wordt.

Dingemans (1991), emeritus hoogleraar aan de Theologische Faculteit van de Rijksuniversiteit te Groningen, stelt in zijn homiletiek dat de predikant niet zozeer de gezaghebbende uitlegger van de Bijbel is, maar dat hij ‘hoorder onder de hoorders’ is. Hij hoort de woorden uit de Bijbel op precies dezelfde wijze als de kerkgangers: als mens, als gelovige, als zondaar. De predikant is echter wel eerste hoorder. Hij heeft de context bestudeerd, exegese gedaan. Predikanten zijn goed opgeleide professionals. Predikanten moeten in onze tijd waarin kennis en informatie hoog aangeschreven zijn, ook veel weten, maar ze staat niet boven de hoorders, al suggereren sommige preekstoelen dat wel. Ze staan ten diepste gezien naast de kerkgangers. En ze treden met de vragen die de kerkganger heeft de Bijbel binnen. Dat is een homiletische invalshoek die uitgaat van het spanningsveld tussen de hoorders en de tekst. Het gaat dan dus niet om tekst met tekst te vergelijken maar ook om hoorders in het uitleggings- en interpretatieproces te betrekken. Het gaat om de context en het vragenveld van de kerkganger.⁵³

Voor predikanten geldt dus dat wat hij hoort en begrijpt te maken heeft met zijn eigen persoon. Dat betekent ook dat de psyche van de predikant zowel stoorzender (bijv. selectiviteit of vertekening) als krachtlijn kan zijn. Als de predikant zichzelf goed kent kan hij voorkomen dat zijn eigen psyche een stoorzender tijdens de preek wordt. Het is dus goed als hij reflecteert. Dit reflecteren op zichzelf kan de overgang maken van stoorzender naar krachtlijn. Als de predikant zijn eigen persoon inzet als instrument voor het verstaan van de tekst dan wordt zijn psyche tot krachtlijn.⁵⁴ Net als Dingemans geven ook enkele hoorders aan dat de predikant zijn preken moet laten toetsen. Dit komt in de groeps gesprekken naar voren en wordt door een respondent in haar interview als volgt benoemd: “Maar ik denk dat het voor een dominee altijd belangrijk is: Heb een leescomité of een luistercomité. En wees bereid om je een keer per maand... te horen wat mensen ervan hebben gevonden. En doe er wat mee.”

Het begin van de preek moet staan als een huis. Het moet de mensen luisterbereid maken en nieuwsgierig naar het vervolg. De welwillendheid van de hoorder moet worden veroverd, hoorders moeten als het ware uitgenodigd worden om mee te gaan op ontdekkingstocht.⁵⁵ Deze woorden van Dingemans sluiten aan bij de verwachting die respondenten aangeven te hebben. Herhaaldelijk komt bij respondenten naar voren dat de predikant door een goede inleiding de preek kan maken of kraken. Er wordt verwacht dat een goede preek vanaf het eerste moment de aandacht van de hoorder heeft. Een respondent komt met de volgende opmerking: “Gelijk aan het begin proberen mensen vast te pakken, dan zijn ze ook wel bereid om verder te luisteren. Als je niet goed op gang komt of je kiest de verkeerde insteek (...) dan denk ik dat mensen afhaken en uit het raam gaan kijken of knopen gaan tellen of de orgelpijpen.”

Onze maatschappij is sterk beïnvloed door moderne media. Door deze media heeft er een verschuiving plaats gevonden van woord- naar beeldcultuur. Hierbij past het gebruik van de beamer. Door alle leeftijdsgroepen heen wordt aangegeven dat men dit een goed hulpmiddel vindt. Voor de een biedt dit overzicht, voor de ander helpt het om dingen te onthouden en makkelijker bij de les te blijven.

Ouderen staan ook positief tegenover het gebruik van de beamer. Toch geven deze zelfde ouderen aan vergeleken met vroeger veel te hebben ingeleverd. Ouderen hebben anders naar preken geluisterd dan de kinderen nu. “Ik zoek geborgenheid in die preek. Ik moet geen dominee hebben die zegt: Het staat er wel, maar dat moet je anders benaderen. En we leven in een andere tijd. De grootste klap voor oudere mensen is als mensen tegen je zeggen: Ja, maar dat was vroeger....”

Ouderen staan dan ook niet voor alle veranderingen in de dienst open. Om dit onderzoek niet al te breed te maken is niet ingestoken op het onderwerp liturgie. Toch halen ouderen, met name tijdens het groepsinterview, er steeds weer de liturgie, met name de liedkeuze bij. Voor hen is en blijft het belangrijk dat er Psalmen gezongen worden. Dat dat tegenwoordig veel minder gebeurt en dat daarvoor in de plaats Opwekking en engelstalige liederen komen is een veel gehoorde klacht. Ook willen zij er “niet te veel tramalant omheen”. “Die muziek voor in de kerk dat past niet, dan blijf ik thuis. Dan heeft de dominee een heel sterk woord nodig om die ergernissen weg te werken in zijn preek en dat lukt niet altijd”, zijn de woorden van één van de ouderen.

Wat hier vooral speelt is de plaats die jongeren krijgen in de eredienst. Ouderen voelen zich te kort gedaan en zeggen: “de kerkenraad moet erop toezien dat er ook rekening gehouden wordt met de ouderen. (...) Als kinderen zo’n grote plaats in gaan nemen dan zitten we op de verkeerde weg.”

“De kinderen horen er wel bij, maar dat drumstel en die hoge microfoons hoeven er niet bij.”

Hanneke Schaap-Jonker (2009) heeft een aantal jaren geleden een onderzoek gedaan naar preken en de psyche van luisteraars en zij geeft aan dat horen een actief proces is⁵⁶. Zij zegt daarover dat in dat proces verschillende fasen te onderscheiden zijn, zonder dat hoorders dat altijd zelf in de gaten hebben. Allereerst vraagt een hoorder zich af waar de preek precies over gaat. Daarna komt er een dialoog tussen de gehoorde preek en het eigen leven van de hoorder. De hoorder vraagt zich dan bijvoorbeeld af: Wat vind ik hier eigenlijk van? Geldt dit ook voor mij? Tot slot is er het zoeken naar de praktische betekenis van het gehoorde. De vraag naar wat het gehoorde bij iemand oproept is onder meer afhankelijk van wat al in het hoofd van de hoorder zit. Het gaat dan om persoonlijkheid, wie is de hoorder en wat heeft hij meegemaakt, maar ook over de stemming waarin een hoorder verkeert. Stemming is van invloed op het verwerken van informatie en het horen van de preek is een vorm van informatieverwerking. Dat verklaart ook de uitspraak van eerder genoemde respondent die zegt dat de dominee een heel sterk woord nodig heeft om ergernissen (de tramalant er omheen) weg te werken in zijn preek.

Een aantal andere respondenten geven ook aan dat de preek de ene keer meer aanspreekt dan de andere keer. Als hen vervolgens gevraagd wordt waar dat dan aan ligt, is het antwoord: “Ja, hoe je er zelf ook een beetje in staat. Heb je een hele drukke week gehad, dan denk ik dat je anders de kerk in komt dan als je zegmaar een normale week hebt gehad. Zoals afgelopen zondag, ik had echt geen eh, nou echt geen zin.” Eén van de jongeren zegt: “Ik merk wel dat ik het afgelopen jaar meer ben gaan doen en me er ook meer voor open ben gaan stellen, waardoor preken ook veel meer zijn aangekomen. Nu denk ik meer van wat heb ik er echt aan, wat wil ik hier nou mee, wat ga ik er mee doen. Dus ik denk dat er een stukje bij mijzelf ligt, je gaat er ook wat mee doen, stelt vragen aan de

dominee. Wat er dus bij mij veranderd is? Nou ik denk vooral dat ik me open heb gesteld, dat ik preken wil horen en dat ik wil weten wat er nou eigenlijk gezegd wordt.”

Het heeft dus ook te maken met verwachtingspatroon, met de vraag: Wat zou God mij vandaag willen zeggen? Dat verwachtingspatroon bepaalt veel. Er is sprake van hoorders met ieder hun eigen verwachtingen en verlangens. De predikant heeft met al deze mensen en hun verwachtingen rekening te houden, hij heeft de taak om door middel van de preek voor al deze mensen een gesprek met God te openen.

Dingemans (1991) zegt dan ook terecht dat er niet één soort hoorder is. Er is een enorme diversiteit. Mensen hebben verschillende achtergronden, ervaringen en stemmingen. De één wil uitleg, de ander zoekt geborgenheid, weer een ander wil een heldere opdracht voor zijn leven en zo zijn er meer voorbeelden te noemen. Voor de jongeren moet hij kritisch met de traditie omgaan en voor de ouderen moet hij de traditie juist hoog houden. Het is dan ook niet mogelijk voor een predikant iedereen te raken met een preek. Predikanten kunnen zich dus in de voorbereiding voor hun preek maar beter elke keer afstemmen op een bepaalde groep mensen en elke keer een andere groep kiezen, maar de predikant zal bij het voorbereiden van zijn preek moeten luisteren naar die hoorders (en ook naar de tekst en zichzelf). Hij moet weten wie zijn hoorders zijn. Hij zal de mensen moeten kennen en hij zal zijn tekst met de oren van zijn hoorders moeten beluisteren.⁵⁷ De preek is daarom ook een pastoraal gebeuren: een uitwisseling van gevoelens met anderen. Dat pastorale element verwachten respondenten van de preek. Een predikant moet volgens Dingemans dan ook weet hebben van het geloof en het leven van de mensen die naar hem luisteren.

Immink zegt dat predikanten als het goed is gedurende de week contact hebben met de gemeente: in het pastoraat, in kringwerk, in toevallige ontmoetingen, enz. De predikant draagt deze ervaringen mee in zijn voorbereiding van de preek en hoorders combineren die dingen die ze in de preek horen met situaties die ze hebben meegemaakt en ze plaatsen datgene wat ze horen tegen de achtergrond van hun eigen leefwereld. Bijbelse verhalen en beelden wakkeren dat aan. Betrokkenheid van hoorders bij de preek heeft te maken met herkenning. (“Dit gaat over mij.” “Dit raakt me.”) Als die herkenning er is dan raken hoorders intensiever betrokken en zijn ze er ook bewuster mee bezig. Hoorders raken betrokken als ze verbanden kunnen leggen tussen dat wat ze horen en hun eigen leven, dat wil zeggen hun leefwereld, maar ook hun wereld van geloof. Daarom speelt ook de pastorale en meevoelende kant van de predikant, de vraag of hij zorg heeft voor de hoorder. Kerkgangers luisteren niet alleen voor zichzelf, ze horen of de predikant zorg heeft voor anderen.⁵⁸ Een respondent zegt daarover: “als de voorganger het heeft over pastoraal naar elkaar omzien, dan haak ik al af, omdat hij zelf zijn eigen dingen niet nakomt.” Een aantal respondenten geven aan dit pastorale element te missen. Toch zijn er ook respondenten die zich hierin niet herkennen en positieve ervaringen hebben rondom pastoraat. Eén van deze respondenten geeft na één van de groepsgesprekken aan: “De dominee kan bij ons al niet meer stuk en dan luister je heel anders naar de preken.” Deze uitspraken belichten twee kanten van een zelfde verhaal. Beide uitspraken laten echter wel iets zien dat breed in het onderzoek naar voren komt: de betrokkenheid van de hoorder en het beeld dat de hoorder heeft van een predikant is grotendeels bepalend voor hoe een preek wordt ontvangen. Een predikant moet dus niet alleen herder en leraar zijn, maar vooral ook priester.

Hoewel jongeren aangeven dat een preek een goede combinatie van inhoud en vorm moet zijn is het opvallend dat zij juist veel zeggen over de vorm van de preek en minder over de inhoud. Als in de groepsgesprekken naar de reden daarvoor gevraagd wordt geeft één van de jongeren aan dat zij vooral iets kunnen zeggen over vorm. Presentatievorm is immers iets dat zij op school leren. Diezelfde jongeren geven aan dat de dominee een presentator is en niet alleen een theoloog. Het is, volgens deze groep, voor hen veel lastiger iets te zeggen over de inhoud. “Daar zijn wij immers niet voor opgeleid.”

Hoorders verwachten van de predikant duidelijke taal te horen te krijgen. Hij mag best zeggen waar het op staat. Een respondent verwoordt het aldus: “Effe duidelijk zijn, zeggen waar het op staat enne best wel dingen scherp mogen stellen.” Iemand anders zegt: “Het mag van mij wel scherp zijn. Het mag van mij ook wel pijn doen. Je hoeft een preek niet leuk te vinden, een preek mag wel een beetje au doen. Dat vind ik wel goed. Want dat betekent dat je geraakt wordt.”

Veel respondenten, ongeacht leeftijd of geslacht, zijn van mening dat er te veel herhaling gebruikt wordt. Men heeft liever een preek die kort en bondig is. De predikant hoeft geen 25 minuten vol te praten als er gezegd is wat er gezegd moest worden. Jongeren zeggen in het groepsinterview dat een predikant to the point moet zijn, er niet omheen moet praten, hij moet zeggen wat hij wil zeggen, maar geen herhaling gebruiken. Hij mag eventueel wel op het eind puntsgewijs samenvatten. Yme Horjus (2007) zegt in zijn artikel *De smaakmakende amuse. Over de intro van de preek*: “Zeg de mensen eerst wat je gaat zeggen. Vervolgens ga je zeggen wat je te zeggen hebt. En tenslotte zeg je hen wat je gezegd hebt.”⁵⁹

We leven in een tijd van dialoog. De preek lijkt een duidelijke vorm van eenrichtingsverkeer. Deze vorm, één persoon die met gezag vanaf een hoge kansel tot ons spreekt, is uit de tijd. De preek is volgens Dingemans dus eigenlijk een verouderd communicatiemiddel.⁶⁰ Jongeren geven aan dat ze best interactie willen en een preek die op een leuke, vlotte manier gebracht wordt. Daarbij mag de dominee best van zijn preekstoel komen. Ook mag er van hen best variatie zijn: “de ene keer een donderpreek en de andere keer een hallelujapreek.” Hoewel de ouderen over het algemeen toch vooral willen dat de predikant op zijn preekstoel blijft staan, is voor iedereen belangrijk hoe de boodschap gebracht wordt.

Uit het onderzoek komt naar voren dat bij het luisteren naar een preek een heleboel zaken spelen. Zo heeft de stem van de predikant invloed op de betekenisoverdracht. Adempauzes spelen een rol, ritme, manier van uitspreken en intonatie. Ritme en klank, maar ook de uitspraak nemen een hoorder mee of doen deze afhaken. Ook mimiek en beweeglijkheid spelen een rol. Met al deze zaken wordt een bereidheid tot luisteren gecreëerd. Een respondent omschrijft de gevolgen van een saaie verteltrant als volgt: “Als het een dominee is die heel saai iets staat te vertellen dan dwalen mijn gedachten weg. (...) Een dominee die meer nuance in zijn stem brengt en wat meer hard en zacht, dat spreekt veel meer aan. Daar kun je veel makkelijker naar luisteren. Als je iets op één toon vertelt dan wordt het gauw saai.”

Er zijn enkele respondenten die aangeven dat het taalgebruik van de predikant een grote rol speelt. Zo meldt een jongere dat het maken van taalfouten enerzijds een ergernis voor luisteraars kan zijn, anderzijds dat het een sport kan zijn (of worden) om ze juist op te sporen. Een ouder iemand geeft aan: “ik vind het een slechte preek als ze taalfouten maken. (...) Kom op! Je bent wel een geleerd persoon, je kunt wel een fatsoenlijk verhaal in elkaar draaien.”

Respondenten geven bij verschillende onderwerpen aan dat hoop en verwachting vaak uit elkaar liggen. Niet alles wat je hoopt moet je ook verwachten: “Je moet realistisch zijn in je verwachting. Ik heb geen hoge verwachting. Ik vind het al snel goed.” De hoop en verwachting die beide iets zeggen over de preek, worden in dit onderzoek niet onderscheiden. De reden hiervoor is dat dit onderscheid ook bij respondenten vaak niet helder was. Het onderscheid dat wel bewust gemaakt is, is het onderscheid tussen hoop/verwachting en realiteit.

Een betekenisvolle preek, zoals dat door hoorders verwoord is, vraagt een goede combinatie van inhoud en vorm. Daar is iedereen het over eens. Bij een betekenisvolle preek worden hoorders niet alleen onderwezen in de Schrift, ze worden als het goed is ook bemoedigd en vertroost. De hoorder en de predikant spelen beiden een belangrijke rol.

7.2 VOEDING ZOALS AANGEGEVEN DOOR DE HOORDER

“Our times beg the question, is the message of Christ being heard, not just preached?”⁶¹ Deze uitspraak van Graham Johnston (2001) raakt aan de deelvraag naar voeding zoals deze voorafgaand aan het onderzoek gesteld is. Een hoorder is in dit onderzoek een lid van de Christelijke Gereformeerde Kerk (CGK) te Dronten, een regelmatige kerkganger, in de leeftijd vanaf 14 jaar. Of deze hoorder voeding haalt uit preken en wat hij of zij dan verstaat onder deze voeding was voorafgaand aan het onderzoek niet duidelijk. Of, met de woorden van Johnston, was de boodschap van Christus geprekeerd én gehoord? Dr. Hanneke Schaap-Jonker omschrijft horen als volgt: ‘Horen is meer dan de fysieke waarneming van geluidstrillingen. Horen is verstaan, interpreteren en betekenis

geven.’ Hieruit volgt dan ook dat als we kijken naar voeding, we ook kijken naar het effect van die voeding op de hoorder.

Om helder te krijgen wat de hoorder onder voeding verstaat is in de interviews gelet op de omschrijving die hoorders geven van voeding. Een grote variatie aan omschrijvingen passeerde de revue. Hoorders vergelijken voeding uit preken met vaste en vloeibare voeding, zoals dat in 1 Korintiërs 3 en Hebréeën 5 wordt omschreven: ‘Wie melk drinkt is nog een klein kind en heeft geen weet van de draagwijdte van de verkondigde gerechtigheid. Vast voedsel is voor volwassenen; hun zintuigen zijn door ervaring geoefend en zij zijn in staat onderscheid te maken tussen goed en kwaad.’⁶² Met deze metafoor in het achterhoofd komt één van de hoorders op de woorden: “dat [preken] is niet slagroom. Dat is dan misschien een beetje te licht! (...) Het zijn dan misschien de vruchten. Daar moet je dan even op kauwen.. soms dan denk je, oei!, maar toch lekker.”

Zo wordt voeding op verschillende manieren beschreven. Er wordt ook de link gelegd naar voeding zoals een plant of boom deze ontvangt om later vrucht te dragen.

In de groepsgesprekken komt ter sprake dat verschil in definitie van voeding erg bepalend is voor de beoordeling of men wel of niet gevoed is. Respondenten geven aan dat er preken zijn die te vergelijken zijn met de aardappels met broccoli die men na een dag of wat alweer vergeten is. Andere preken kunnen vergeleken worden met een maaltijd die jaren geleden bij een speciale gelegenheid genuttigd is en waarvan de smaak nog steeds een zelfde enthousiasme teweegbrengt als toen. Zo zijn er dus preken die jaren in de herinnering blijven en preken die dezelfde dag nog worden vergeten. Zo is er de respondent die aangeeft: “Je hebt echt een preek waar je wat mee kan één keer in de drie jaar” en respondenten die aangeven elke week wel fragmenten mee te krijgen die zij als voeding beschouwen.

Het is dan ook interessant om te kijken naar wat hoorders als voeding beschouwen in preken. Met name in de groepsgesprekken komt naar voren dat de Bijbel de voeding is die de hoorder ontvangt in preken. De Bijbel wordt herhaaldelijk aangegeven als dé voeding in preken en dan vooral in de oudste leeftijdsgroep. Een vrouw van 86 geeft aan: “Doodgewone preken, vertellen over de Bijbel en meer niet.”

Aansluitend hierop wordt de toepassing en de uitleg van de Bijbel gezien als de manier waarop de voeding verteerbaar wordt. Een vrouw uit de leeftijdscategorie 25 tot 39 jaar zegt: “Ja de Bijbel, dat die erin zit, dat is dan de echte voeding. En dan dat het uitgelegd wordt dat maakt het verteerbaar.” Een ander geeft aan: “Voeding vind ik van als ik getriggerd word om zelf ook na te denken over wat er geschreven staat en of dat toepasbaar is in mijn leven en of ik er wat mee kan.”

Als er gekeken wordt naar de manier waarop de voeding uit preken verwerkt wordt, dan is te zien dat de preek onthouden, erover nadenken en gesprekken voeren verreweg de meest genoemde manieren zijn van verwerking.

Uit de interviews zijn fragmenten gehaald die van belang zijn voor het onderzoek. Elk fragment is in een kernwoord samengevat, een zogenoemd label. Bij het clusteren van deze labels en kernfragmenten kwam naar voren dat dit allemaal voeding was gericht op cognitieve verwerking van een preek. Naast het cognitieve aspect is er ook veel aandacht voor het emotionele aspect. Het cognitieve aspect van voeding komt in 15 labels naar voren wanneer men spreekt over welke voeding men hoopt en verwacht te ontvangen uit preken. Wanneer gesproken wordt over de voeding zoals die in de huidige situatie ervaren wordt dan stijgt dit aantal naar 25. Het emotionele aspect van voeding komt 20 keer naar voren, waarvan 11 keer gericht op hoop en verwachting en 9 keer op realiteit van de ontvangen voeding.

De nadruk die bij voeding ligt op het cognitieve aspect is één van de meest nadrukkelijke resultaten die naar voren komt in de interviews. Een preek op dit moment wordt vooral ervaren als gericht op cognitieve voeding. Professor Dingemans schrijft hierover: ‘Preken lijken op kunstwerken: ze proberen bij mensen een gesprek op gang te brengen over datgene wat ons ten diepste beweegt.’⁶³ Een man uit de leeftijdsgroep 40 tot 65 jaar geeft daarin als voorbeeld: “Nou, ja, kijk, voor mij is dat niet zozeer een gevoed worden om dan op straat evangelisatie te gaan

doen, maar het vormt mij in mijn eigen geloofsrelatie (...) meer op het interne niveau.” Het interne niveau ligt hierin gelijk aan de cognitieve voeding. De meest gehoorde manier van verwerking is door middel van de combinatie nadenken en gesprekken. In de groepsgesprekken wordt helder dat nadenken met name tijdens de preek gebeurt. Wanneer een preek als goed of voedend bestempeld wordt dan blijft de hoorder er ook na de preek nog mee bezig: men voert er gesprekken over of men gaat nadenken over de toepasbaarheid van de preek voor het dagelijks leven. In antwoord op de vraag naar verwerking antwoordt een man uit de groep 14 tot 24 jaar exemplarisch: “Uh.. ja, soms erover nadenken. En soms ook erover praten nog thuis.” In de groepsgesprekken wordt duidelijk dat nadenken en gesprekken na de dienst vrijwel unaniem als de meest gangbare vorm van verwerking wordt gezien.

Nadenken wordt dus als de manier van verwerking en als vorm van voeding aangegeven. Mannen hopen vaker dan vrouwen op een vorm van nadenken als verwerking (12 keer mannen, 3 keer vrouwen). Als gepraat wordt over de huidige situatie zoals die op dit moment ervaren wordt dan is dit verschil veel kleiner (14 keer mannen, 11 keer vrouwen). ‘Nadenken’ is een label dat gevormd is op basis van de kwantiteit waarmee dit bij respondenten naar voren komt.

Daaruit komt ook het label ‘handelen’ naar voren. Bij de vergelijking van de verschillende levensfasen (14-24, 25-39, 40-65 en 66+) valt op dat de groep 14 tot 24 jaar de groep is die meer de nadruk legt op de praktische en handelende kant van voeding. De cognitieve kant wordt bij deze groep niet minder benadrukt, maar de praktische kant wordt wel meer aangehaald. Enkele uitspraken hierover zijn: “Als je (...) gaat handelen, dan leef je dus goed. En als je er alleen over na gaat denken, dan heeft dat niet zoveel zin.” en: “[Voeding is] wanneer je iets onthoudt en daar ook echt iets mee kan denk ik.” Het is alleen in deze jongste leeftijdscategorie dat de respondenten aangeven niet alleen een mooie preek te willen horen, maar ook een preek met een opdracht en een appèl. Dr. H. Schaap-Jonker geeft in haar onderzoek aan: ‘Hoorders zijn niet tevreden met een mooie preek voor het moment. Een preek krijgt pas haar volledige betekenis als zij meegaat de kerk uit en inspirerend is voor het leven van de hoorders. Hoorders verwachten een appèl, een opdracht, een toepassing op de eigen situatie: ze willen weten wat de preek van hen vraagt. Dat is een legitiem verlangen.’ Dit verlangen naar een preek die praktisch is met een duidelijke opdracht komt met name in de jongste categorie dus naar boven. In de groepsgesprekken komt daaruit zelfs de volgende uitspraak naar voren: “Het zou leuk zijn als de dominee een keer een huiswerkopdracht meegeeft.”

Deze nadruk op handelen wordt bij de andere leeftijdscategorieën met name benoemd als de toepasbaarheid van de preek voor het dagelijks leven. Deze toepasbaarheid komt dan bij de hoop en verwachting van een preek naar voren. Aan hoe dit daadwerkelijk voedt en toegepast wordt, worden uiteindelijk door alle leeftijdscategorieën slechts weinig woorden besteed.

De labels over wat respondenten aan voeding hopen en verwachten als het gaat om toepasbaarheid en het handelen is vergeleken met wat respondenten op dit moment ervaren aan voeding op dat gebied. Daardoor wordt duidelijk dat de ervaren toepasbaarheid van preken laag is, ontbreekt of gericht is op cognitieve of emotionele toepassing. Bij de manier van verwerken van een preek is zichtbaar dat hier niet het handelend optreden richting anderen als voeding wordt aangegeven, maar vooral het teruglezen van teksten en het zoeken van verdieping op inhoudelijk niveau.

Voeding uit preken ontvangen hoorders op verschillende manieren. Een preek horen maakt dat je gevoed kunt worden. Dr. Hanneke Schaap-Jonker (2009) schrijft vanuit haar onderzoek naar preken en de psyche van de luisteraars dat horen meer is dan de fysieke waarneming van geluidstrillingen. ‘Horen is verstaan, interpreteren en betekenis geven. Tijdens het luisteren naar een preek proberen mensen te begrijpen wat de dingen die gezegd worden, betekenen. Vooral willen ze ontdekken wat deze dingen voor hén betekenen.’⁶⁴ De hoorder wil dus geraakt worden. “Geraakt worden” is wat veel respondenten benoemen als het gaat over de voeding door preken. Daaruit kan de conclusie worden getrokken dat als de hoorder geraakt is, hij of zij is gevoed. Of, zoals bij de

ouderen iemand aangaf: “Het sterkst is een dominee die zegt: En hoe is het nu met jullie? Hoe is het met uw hart, hoe is het met uw gesteldheid? Dat is het punt waarbij ik rechttop ga zitten. Dan wordt het denken aangesproken.”

De momenten waarop de hoorders ontdekken wat de preek voor hén betekent is bij de respondenten gelabeld als het emotionele aspect van voeding. Dat het emotionele aspect van voeding van belang is voor de respondenten, sluit aan bij de literatuur over de huidige postmoderne tijd en samenleving waarin we leven. Johnston (2001) en Dingemans (1991) omschrijven dat de crisis van de moderniteit was dat het hoofd faalde in verzenden van vragen naar het hart. Postmoderniteit is de reactie op de idealen van de moderniteit. In onze postmoderne cultuur is ervaring belangrijker geworden dan begrijpen. Voelen en geraakt worden zijn daarin belangrijke aspecten in de voeding van preken.

Wanneer de respondenten aangeven geraakt te zijn, omschrijven zij dat vaak door middel van een gevoel of een emotie. Daarbij valt te denken aan de labels: gesterkt worden, getroost worden, positief uit de kerk komen, minder zorgen maken, het gevoel aanspreken, inspiratie of energie. Als het gaat om hoop/verwachting zijn het vooral de vrouwen die op emotioneel vlak voeding willen ontvangen. De verhouding is drie mannen tegen acht vrouwen. De groep die aangeeft dit ook daadwerkelijk te ontvangen is als het gaat om de verhouding man-vrouw vrijwel gelijk.

Rondom het bespreken van de voeding uit preken is het, zowel in de individuele interviews als in de groepsinterviews, opvallend dat er veel voeding wordt benoemd die afkomstig is uit zaken buiten de preek om. Hierbij valt in eerste instantie te denken aan de liturgie, maar ook onderling pastoraat en vormen van gemeente-zijn komen veelal aan bod. In de groepsinterviews heeft meerdere malen een onderbreking plaats moeten vinden vanwege de uitstap die gemaakt werd naar deze zaken. Dit is in eerste instantie iets geweest wat wij bewust buiten het onderzoek hebben willen laten. Deze keuze hiervoor is gemaakt om het onderzoek niet te breed te trekken en alleen de uitwerking van de preek te onderzoeken. Vanwege de frequentie en intentie waarmee deze zaken zijn benoemd is er voor gekozen om dit wel mee te nemen in de conclusies en aanbevelingen van dit onderzoek.

Eén van de redenen waarom de liturgie herhaaldelijk is benoemd, is dat er een samenspel is tussen preek en liturgie. Herhaaldelijk wordt aangegeven dat de preek niet los van de liturgie kan worden gezien. Net als de preek kan ook de liturgie een manier zijn om een moment van heilige werking te ervaren. Immink (2011) spreekt over ‘een moment van geestelijk inzicht. Het kan gepaard gaan met een emotionele prikkeling van het gevoel. Het kan ook bestaan in een sterk besef van waarheid. Soms is het een sterke bereidheid om te handelen in navolging van Jezus. Een besef van urgentie. Of van inzicht: zo zit het!’⁶⁵ Opvallend is dat wanneer liturgie genoemd wordt, dit vaak op het moment gebeurt dat een respondent bezig is met het beantwoorden van de vraag naar de kwaliteit of kwantiteit van voeding die ervaren wordt. Het moet als aandachtspunt worden meegenomen dat het benoemen van liturgie als onderdeel van voeding mogelijk ontstaat vanuit een gemis aan voeding in de preek. Het meenemen van dit aandachtspunt kan niet zonder breder te kijken naar de voeding die hoorders ervaren.

Zoals eerder ook al werd aangegeven is de definitie van de respondent van voeding bepalend voor de mate waarin hij aangeeft gevoed te worden. De hoorder die echte voeding ziet als een culinair hoogstaande maaltijd kan zich mogelijk vinden in de uitspraak van een respondent die aangeeft: “Maar je hebt echt een preek waar je wat mee kan één keer in de drie jaar.” Een andere hoorder geeft aan: “De ene keer kun je met een preek weer iets meer dan een andere keer. Maar dat je daar bepaalde stukken uit haalt, fragmenten zegmaar, dat is, dat is wel voeding.” Over het algemeen geven hoorders aan niet ontevreden te zijn over de preken. In totaal is er voor bijna iedere respondent een label genoteerd over de kwaliteit en kwantiteit van voeding. Deze labels zijn erg breed geformuleerd, veelal wordt een term als: vaak of soms, gehanteerd. Om helder te krijgen wat de kwaliteit en kwantiteit van voeding voor de respondenten is, is in de groeps gesprekken hier op terug gekomen. Daar werd duidelijk dat de meeste respondenten aangeven een keer in de vier tot zes preken gevoed te worden. Er moet rekening gehouden worden met hoorders die aangeven elke week wel iets van voeding te ontvangen, bijvoorbeeld door fragmenten uit een preek, en hoorders die aangeven dat de meeste preken langs hen heen lopen en daarmee

niet voedend zijn. Een vrouw uit de leeftijdscategorie 66+ geeft aan: “Je wilt groeien. Ja en ik moet bijvoeding hebben. Laat ik het zo te zeggen. En dat haal ik uit, eh ja, eh boeken, uit andere preken.” Deze onvrede over huidige preken is geen breed gedragen onvrede. Twee zaken hebben hoofdzakelijk te maken met deze mogelijke onvrede: het heeft te maken met hoe de hoorder erbij zit en het heeft te maken met of de predikant aan kan sluiten bij de verwachting van de hoorder.

De vrouw die aangeeft bijvoeding nodig te hebben gaat daarna verder met de woorden: “Je wilt gevoed worden. Ja, en dat is het bijzondere van de Geest, de een heeft dit nodig en de andere heeft dat nodig. (...) God past zich bij jou aan.” Wanneer er weinig voeding wordt ontvangen dan wordt vaak aangegeven dat dit te maken heeft met de persoon van de hoorder zelf. Respondenten geven in de groepsgesprekken aan dat de manier waarop zij naar de kerk gaan meer invloed heeft op de voeding die zij ontvangen dan dat dit afhankelijk zou zijn van de predikant of zijn boodschap. Dit wordt gekenmerkt door de uitspraak: “Ga ik ernaar toe om God te dienen, zoals in de tempeldienst ook het geval was, of ga ik erheen om mezelf eigenlijk te dienen en alleen maar te halen? Wat breng ik en wat haal ik?” Jongeren geven aan dat voeding in preken te maken heeft met hoe je er zelf zit. “Een goede preek activeert je om te luisteren, bijvoorbeeld door te beginnen met een voorbeeld, maar wanneer je de vorige avond uit bent gegaan dan heb je een hele goede dominee nodig om geactiveerd te worden.”

De uitspraak dat de hoorder zelf veel invloed heeft op het feit of hij/zij uiteindelijk gevoed wordt sluit aan bij de theorie zoals die door prof. dr. H. de Roest (2011) wordt omschreven. De Roest schetst dat alleen vanuit luisteren tot een betekenisvol spreken kan worden gekomen. Vanuit dit oogpunt heeft een predikant tijdens de preek slechts een beperkte invloed. ‘Wie luistert zet zichzelf op het spel. Luisteren betekent ruimte maken, ontvangen.’⁶⁶ Deze beperkte invloed van een predikant komt ook naar voren in het onderzoek dat dr. H. Schaap-Jonker (2009) heeft gedaan. Zij schrijft: ‘De psyche van de hoorder voorspelt voor de helft welk type betekenis iemand zal vinden. Binnen empirisch onderzoek geldt dit als een relatief hoog percentage.’⁶⁷

De bevindingen uit de analyse bij voeding zijn ook terug te zien bij de prediking. Ook hier komt naar voren dat een goede preek afhankelijk is van hoe de hoorder aanwezig is tijdens de preek. In haar literatuur schrijft H. Schaap-Jonker aansluitend op haar resultaten, die vergeleken kunnen worden met de resultaten uit dit onderzoek: ‘Vanuit het oogpunt van communicatie zijn predikers en hoorders lang gezien als zender en ontvanger. De predikant is degene die een boodschap wil overdragen en daar het medium van de preek voor gebruikt. De ontvanger is passief en krijgt de boodschap aangereikt. Dit wordt schematisch vaak weergegeven met een dikke pijl van zender naar ontvanger, wat impliceert dat prediking eenrichtingsverkeer is. De onderzoeksresultaten plaatsen vraagtekens bij deze voorstelling.’⁶⁸

De Bijbel wordt gezien als voeding en de hoorder geeft ook aan zelf verantwoordelijk te zijn in het ontvangen van voeding. Daarnaast is het dan ook goed om te kijken naar de rol van de predikant tijdens de preek. Als gekeken wordt naar voeding dan wordt de predikant minder vaak genoemd als bepalende factor voor voeding dan de hoorder (3 keer predikant, 10 keer hoorders). Eén van de hoorders verwoordt de impact van voeding met deze tweedeling, hoorder en predikant, wanneer hij zegt: “In het begin dacht ik wel eens van: tsjonge, tsjonge... Het kan ook aan jezelf liggen he?! ‘t Is niet altijd dat het een predikant is.” Vanuit de theorie rondom basiscommunicatie komt naar voren dat met name het ‘relationele aspect’ en het ‘appellerende aspect’ van communicatie hierin een rol spelen.⁶⁹ De relatie tussen de hoorder en predikant speelt een grote rol. Zo’n grote rol zelfs dat enkele respondenten aangeven niets uit preken te ontvangen aan voeding wanneer zij de predikant niet geloofwaardig of betrouwbaar achten in het onderwerp waarover hij preekt. De vorm van de preek is daarin ook van groot belang. Respondenten geven aan te willen worden aangesproken op de manier die bij hen past en die hen niet wereldvreemd is. Zij willen een predikant die een preek toepasbaar kan maken, zodat de voeding uit de preek makkelijker verwerkt kan worden. Een goede inleiding, een duidelijke en overzichtelijke preek en een goede voordracht zijn daarin dan ook van invloed op de voeding. Al deze aspecten dragen dan bij aan de ‘heilige werking’, zoals Immink (2011) die omschrijft.

Naast het relationele aspect is er ook een appellerend aspect in de communicatie tussen predikant en hoorder. Het appellerende aspect van de preek wordt, zoals eerder ook al duidelijk werd, grotendeels bepaald door de hoorder. Dingemans (1991) schrijft hierover dat 'moderne mensen hebben geleerd te kiezen uit alle informatie die zij voorgeschoteld krijgen. Ze staan hier vaak sceptisch tegenover en daarom luisteren de meeste mensen actief en selectief.'⁷⁰

Wanneer de hoorder aangeeft niet gevoed te zijn, is de omschrijving van de preek als eenrichtingsverkeer mogelijk goed toepasbaar. Als bij het luisteren naar een preek van de hoorder wordt gevraagd om zichzelf open te stellen, dan bepaalt dit zich wel of niet open stellen ook of de hoorder geraakt wordt of niet. Vanuit psychologisch oogpunt is dit een redenering die hout snijdt; toch valt er vanuit theologisch oogpunt ook meer te zeggen. Het gaat hierbij dan om de werking van de Heilige Geest. Van der Spoel schrijft hierover: 'De prediker brengt de boodschap tot aan het hart van mensen. Het is Gods Geest die het in het hart van mensen brengt. God doet met iedere preek wat bij mensen die ernaar luisteren.'⁷¹ Een vrouw uit de oudste leeftijdscategorie zegt: "Ja, en dat is het bijzondere van de Geest (...) God past zich bij jou aan." Ook een man van in de veertig geeft als antwoord op de vraag naar groei: "Ik denk door de Heilige Geest." In totaal wordt de Heilige Geest slechts twee keer genoemd in dit onderzoek als verwerking van voeding. Aansluitend hierop is ook het volgende citaat toepasbaar: 'Hoorders en prediker zijn (...) niet de enigen die actief zijn tijdens de preek. Ook God Zelf wil werken. Hij komt mensen tegemoet in Zijn Woord, Hij laat Zich ontmoeten, en werkt met Zijn Geest in de hoorders en de prediker. Woord en Geest komen samen in het proces van preken en luisteren.'⁷²

Tot slot is bij het labelen rondom voeding rekening gehouden met de interviewvraag naar onderwerpen en thema's die de respondenten in een preek willen horen. Deze vragen zijn gebaseerd op de literatuur van Margreet de Vries (2006) rondom gezonde godsdienstigheid en heilzaam geloof. Zij maakt onderscheid tussen onderwerpen die gericht zijn op 1) 'God', 2) 'schepping en medemens' en 3) 'zichzelf'. Op het eerste gezicht is het opvallend dat de onderwerpen die genoemd worden vooral gericht zijn op God (zestien keer). Veel genoemd wordt: liefde van God, Christus centraal, genade, verlossingswerk, kruis en vergeving. Enkele van de genoemde onderwerpen zijn niet te scharen onder slechts één categorie. Hierdoor komen veel onderwerpen, zoals genade, zonde en schuld, en verlossingswerk ook in categorie 3, 'zichzelf', terug. Dit zorgt ervoor dat categorie 3, 'zichzelf', ook veel genoemd is (vijftien keer). Categorie 2, medemens en schepping, wordt met acht onderwerpen het minst belicht.

Opvallend is verder dat de onderwerpen 'eindtijd' en 'toekomstverwachting' vier keer genoemd worden in de interviews van de groep van 25 tot 39 jaar en daarmee door alle respondenten uit die groep worden benoemd. Verder wordt toekomstverwachting door andere respondenten niet benoemd als onderwerp.

Door acht respondenten wordt aangegeven dat zij geen specifieke onderwerpen hebben die in de preek naar voren moeten komen. De redenen die hiervoor genoemd worden zijn: 'Ik heb dan toch zo iets van ik laat me verrassen en ik hoor het wel, onderwerp maakt me eigenlijk niet zoveel uit' of 'de liefde voor God of voor het geloof, als dat eruit blinkt dan, zeg maar, dat vind ik wel belangrijk. En..ja, dan maakt het niet eens zo heel veel uit wat voor onderwerp het is.'

Als er naar onderwerpen bij voeding en definitie van preken gekeken wordt valt op dat deze verbondenheid in liefde niet altijd even sterk aanwezig is. Margreet de Vries geeft aan dat voor een heilzaam geloof de verbondenheid met anderen van belang is als ze zegt: 'Ieder mens is in aanleg gericht op verbondenheid met anderen. Het behoort tot het wezen van de mens, dat hij vreugde kan ervaren in verbondenheid met anderen en in staat is daarin de ander met alle beperktheden en gedrag te verdragen. In de christelijke godsdienst is liefde bij uitstek het kernwoord. Liefde is het grondprincipe van de drieverhouding God, mens en medemens.'⁷³

7.3 DE PREEK EN HET ERVAREN BEROEP OP PRAKTISERING OF THEORETISERING

In deze paragraaf richt de aandacht zich op beantwoording van de vraag of er veranderingen in denken optreden of dat een preek gevolg heeft voor het handelen. 'Taal heeft niet alleen betekenis, het heeft ook kracht, het wil mensen in beweging brengen. Van Bijbelwoorden en van preken gaat een oproep uit waarop mensen moeten reageren met hun daden. Die kracht ligt in het evocatieve karakter van Bijbeltaal.'⁷⁴ Toch kan wel gesteld worden dat een preek pas kan werken met toestemming van de hoorders. Dit in tegenstelling tot wanneer hoorders gewoon onder de indruk zijn, maar er uiteindelijk niets mee doen.

Bij preken gaat het niet alleen om het overdragen van informatie. De hoorder moet voelen dat het om hemzelf gaat en dat er gereageerd moet worden op wat God zegt. Het gaat bij de prediking dus om twee dingen: "Wat moeten ze weten?" en "Wat moeten ze doen?"⁷⁵

De vraag of luisteren ervaren wordt als een beroep op praktisch handelen of op het cognitieve is meegenomen in dit onderzoek onder hoorders van de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten.

Zoals te verwachten viel, werden beide antwoorden gegeven. De antwoorden zijn niet eensluidend.

Toch is wel aan het licht gekomen dat de oproep tot nadenken er meer is dan die tot handelen. Respondenten die het over handelen hebben, hebben het meestal over: eerst denken en dan doen.

"Je moet niet handelen zonder na te denken. Eerst de grijze brei even laten draaien." "Ik hoop elke week iets te leren of tot denken te worden aangezet en dan vanuit het denken tot handelen. Ik neem aan dat over het algemeen, dat als je over iets hebt nagedacht, dat het invloed heeft op je leven."

Hanneke Schaap (2009) omschrijft in haar onderzoek het proces van preekverwerking. Daarbij staan denken en daarna handelen centraal. Zij omschrijft dat een preek uit diverse fasen bestaat, waarbij hoorders in eerste instantie vooral focussen. Ze vragen zich af waar de preek over gaat en ze concentreren zich op de inhoud. Op een gegeven moment gaat de hoorder een gesprek met zichzelf aan over de betekenis die de preek voor zijn eigen leven heeft (dialogiseren), er worden parallellen gezocht tussen de preek en het eigen leven. Op die manier wordt de betekenis van de preek in de eigen context geactualiseerd. De hoorders passen het gehoorde toe op zichzelf en ze maken de boodschap concreet voor hun situatie. Er kunnen dan veranderingen in denken en voelen optreden, maar een en ander kan ook gevolgen hebben voor het handelen.⁷⁶

Een respondent die heel duidelijk is over theoretisering die leidt tot praktisering zegt hierover: "Misschien is het van persoon tot persoon verschillend, maar ik heb er niet zo heel veel behoefte aan dat de predikant mij vertellen gaat wat ik moet gaan doen." De uitspraak dat een predikant belerend overkomt is ook bij andere respondenten en in de groepsinterviews naar voren gekomen. Het citaat van deze hoorder wordt, als we kijken naar de Transaktionale Analyse (zie hoofdstuk 2.3), gedaan vanuit een "volwassene" die reageert op de "ouder" in de predikant: "Geef mij de argumenten maar, dan bepaal ik zelf wat ik er verder mee doe." Als gekeken wordt naar het beroep op praktisering en theoretisering is de vraag of de hoorder niet teveel in zijn kind-rol wordt aangesproken tijdens de preek: "Het is natuurlijk wel heel erg van 'dit moet' en 'dat moet' enzo. Ja, wil je dat elke week horen? Nee, het geloof moet wel vreugde zijn, denk ik dan." Als er vanuit communicatie gekeken wordt naar welk beroep een predikant doet op de hoorder dan lijkt het erop dat de predikanten in dit onderzoek veelal in de rol van hun 'ouder-ik' of 'volwassen-ik' de hoorder aanspreken. Hiermee doet de predikant automatisch een beroep op de 'kind-ik' of 'volwassen-ik' van de hoorder en worden hoorders nooit in hun 'ouder-rol' aangesproken. 'Om tot een goede communicatie te komen moeten predikanten hun eigen volwassen-positie gebruiken en gemeenteleden als volwassenen aanspreken.'⁷⁷

Nadenken en handelen worden benoemd in de interviews, maar het beroep op nadenken wordt daarin door respondenten wel sterker ervaren. De hoop en verwachting die hoorders hebben ligt bij het nadenken. Veruit de meesten geven aan eerst te willen denken alvorens te handelen. Dit is ook wat zij in de praktijk horen. Bij de deelvraag naar wat hoorders verstaan onder voeding uit preken geven respondenten in hoge mate aan tot

nadenken te willen worden aangezet. Ook het effect van de preek wordt hier omschreven als een vorm van nadenken of gesprekken voeren.

In de literatuur wordt gezegd dat het overtuigen van de hoorders de grote uitdaging is voor preken in deze eeuw, terwijl dat tot voor kort lag op het zo goed mogelijk uitleggen van het Bijbelgedeelte. Het waren rationele preken met aan het slot een korte toepassing. In onze tijd zou de vraag naar de waarheid van het Bijbelgedeelte verdrongen zijn door de vraag naar de relevantie van de tekst.⁷⁸

Door de analyse van de onderzoeksresultaten rijst de vraag of hoorders overtuigd willen worden door de inhoud van de preken. Bij de deelvraag rondom preken is te zien dat een groot deel van de respondenten kennis en Bijbeluitleg als het hoofddoel van een preek ziet. Ook bij voeding wordt aangegeven dat de Bijbel zelf de voeding is die de hoorders willen ontvangen. Wel wordt duidelijk dat de vraag naar waarheid verschoven is richting de vraag naar relevantie. De respondenten hopen erg op toepasbaarheid van de preek en zien dit ook als de manier waarop zij voeding kunnen ontvangen.

Respondenten geven aan dat predikanten een voorbeeldfunctie hebben. Dit blijkt onder meer uit de volgende uitspraak: "Hij wil de anderen in beweging zetten en dan denk ik: doe zelf eens wat."

Als in een groepsgesprek een respondent aangeeft dat mensen wel vaak even tot actie aangezet moeten worden en de vraag gesteld wordt of de preek daar ook meer toe moet aanzetten, is het antwoord dat dat zou moeten maar dat dat zelden gebeurt. "Het is toch vaak meer nadenken over". Hanneke Schaap-Jonker (2009) zegt in haar onderzoek dat het de taak van de hedendaagse predikant is de hoorders te overtuigen van het feit dat de boodschap die hij brengt hun leven kan veranderen. Feit blijft dat een preek pas echt van betekenis is als de hoorder hem mee naar huis neemt en als de preek inspirerend is.

7.4 HET ERVAREN BEROEP OP VORMING VAN GEMEENSCHAP OF INDIVIDUALISERING

Vanuit het oogpunt van postmoderniteit is in de analyse gekeken naar het beroep dat in preken wordt gedaan op het individu of de gemeenschap. Preekt een predikant hoofdzakelijk richting de kudde, de gemeenschap der heiligen, het individu of de zelfstandige gelovige? Ook is gevraagd naar de bijdrage die de preek levert aan gemeenschapsvorming. Is deze aanwezig of wordt deze gemist?

Er is allereerst gekeken naar de voorkeur die respondenten hebben voor de manier waarop zij worden aangesproken. Hoopt en verwacht de hoorder een beroep op het individu of op de gemeenschap? Daarin wordt het volgende duidelijk: Persoonlijk aangesproken worden tijdens de preek heeft in de individuele interviews duidelijk de voorkeur als wordt gekeken naar hoop en verwachting. Twaalf keer wordt persoonlijk aangesproken worden benoemd, vijf keer dat beide in een preek te horen moet zijn en drie keer wordt benoemd dat als gemeente aangesproken worden de voorkeur heeft. In de groepsgesprekken wordt bevestigd dat persoonlijk aangesproken worden voor veel mensen de voorkeur heeft en dat daarnaast de afwisseling tussen persoonlijk aangesproken worden en als gemeente aangesproken worden gewenst is. Er is dus een duidelijk voorkeur, met als aanvulling dat er een afwisselend beroep moet worden gedaan op zowel individu als gemeente.

De reden dat aangesproken worden als gemeente door minder respondenten aangegeven wordt als wat zij willen ontvangen kan te maken hebben met het volgende: waar de gemeente wordt aangesproken is het volgens de respondenten aan de hoorder om daar zelf iets uit te halen. Kenmerkend hiervoor zijn de volgende uitspraken: “Ja voor iemand zit er vast wel ergens een mooi verhaal in en die neemt dat mee en, ja ik doe het daar wel mee en als het dan een keer minder is, dan is het jammer voor mij” en “de dominee hoeft daar niet te bepalen voor wie het wel en voor wie het niet geldt zeg maar. Ik vind dat je de preek, daar kan je voor jezelf nagaan of dat voor jezelf geldt of niet. Dat is wel een verantwoordelijkheid van jezelf.” Deze uitspraken sluiten aan bij het beeld dat de literatuur schetst van de postmoderne hoorder. Graham Johnston (2001) bevestigt de uitspraak rondom de eigen verantwoordelijkheid die de respondent aangeeft, als hij schrijft: ‘Each person becomes his or her own authority in interpreting life and in determining what’s right path. “Do what’s right in your own eyes,” postmodernity seems to say’. Deze constatering is volgens Johnston niet zonder gevolg. De gerichtheid op het individu vraagt ook om een bredere kijk op gemeenschap. Dit is wat hoorders mogelijk ook aangeven wanneer zij zeggen: “Dat [persoonlijk aangesproken worden] komt.. ja.. dat komt misschien harder binnen, en het werkt misschien wel beter om eerst naar jezelf te kijken en dan naar buiten te kunnen.” Johnston schrijft hierover: ‘Relationships are essential, and the pursuit of meaningful relationships is a worthy goal, perhaps even the highest goal.’⁷⁹

Kijkend naar gemeenschap of individu in de individuele interviews is het opvallend dat er meer vrouwen dan mannen zijn die persoonlijk hopen te worden aangesproken (vier mannen, acht vrouwen). Mannen zijn daarin dus in de minderheid. Toch zijn het meer mannen dan vrouwen die aangeven dat zij, als gekeken wordt naar de huidige situatie, op dit moment ervaren te worden aangesproken als individu (zes mannen, vier vrouwen). Een verklaring hiervoor is mogelijk te vinden in het volgende:

In de groepsgesprekken wordt door zowel mannen als vrouwen naar voren gebracht dat, om geraakt te worden, een beroep moet worden gedaan op het individu. Geraakt worden is dan iets dat persoonlijk binnen moet komen. Twee vrouwen geven aan: “*Hoop je persoonlijk of als gemeente te worden aangesproken in een preek?* Persoonlijk meer denk ik. Dat komt.. ja.. dat komt misschien harder binnen..” en: “Het is wel heel fijn als dan af en toe..ja.. je echt het gevoel hebt van: oh er wordt echt tegen me gepraat, maar dan ook echt met de bewoordingen van uhm (doet dominee na:) ‘En als jij...!’ Zo.” Vrouwen zijn meer gericht op gevoel en emotie, waar mannen meer gericht zijn op cognitie en denken. Dit kan de verklaring zijn van de voorkeur van vrouwen om persoonlijk aangesproken te worden. Deze constatering verklaart echter niet waarom mannen vaker dan vrouwen een beroep op het individu ervaren. De verklaring hiervoor kan mogelijk gevonden worden in wat prof. dr. C.J. de Ruijter (2013) omschrijft in zijn boek *Horen naar de stem van God*. Hij schetst hier hoe de Reformatie en de gerichtheid op herstel van de plaats van het Woord van invloed kunnen zijn op de hoorder. ‘Het nadeel van de kracht van de Reformatie (herstel van de plaats van het Woord) is dat de hoorder, de kerkganger, zich kan beschouwen als degene voor wie de

kerkdienst is bestemd. Een kerkganger die dan niets “krijgt” zal dan makkelijker weg blijven.⁸⁰ Bij de mannelijke respondenten is terug te zien dat zij de preek zien als bestemd voor hen. Een man uit de leeftijdscategorie 40 tot 65 jaar omschrijft dit als volgt: “Als je een preek aanhoort is dat altijd persoonlijk. Gaat altijd naar jou toe.”

Wanneer de gemeente wordt aangesproken of er een beroep wordt gedaan op de gemeente, dan wordt aangegeven dat het individu daar zelf iets uit moet halen dat voor hem of haar toepasbaar is. Of respondenten nu voor een beroep op het individu zijn of voor het beroep op de gemeente: een verkeerde manier van aangesproken worden kan leiden tot het naast zich neer leggen van de preek en daarmee tot het niet ontvangen van voeding. Dit wordt meerdere malen aangegeven, ook tijdens de groepsinterviews: “Als de gemeente aangesproken wordt kun je achterover leunen en als er dan één gaat handelen dan kun je zeggen: er wordt gehandeld.” En: “Je kunt ook preken luisteren voor een ander. Dat kan positief of negatief zijn.” Iemand uit de middengroep geeft aan dat een dominee met zijn oproep tot handelen de plank volledig mis kan slaan: “Toen ik niet bij een groeigroep zat hoorde ik regelmatig iets van: doe het met je groeigroep of iets dergelijks. Dat was vervelend, je hebt dan het gevoel dat je er niet bij hoort. Je voldoet dan kennelijk niet aan het ideale plaatje. Je haakt af. Het roept aversie op.”

Op de vraag in hoeverre de preek bijdraagt aan gemeenschapsvorming en het verbindende element wordt wisselend geantwoord. De hoofdlijnen zijn dat de zondag en speciaal ook de preek een wezenlijke bijdrage leveren aan het gemeenschappelijk element. De preek roept op tot het samen gemeente-zijn. Respondenten geven aan dat tijdens de preek het samenbindende element vooral in de gezamenlijke beleving plaatsvindt. “Ik denk dat dat te maken heeft met een gedeelde liefde die dan ontstaat. Zoals voetbalfans van een voetbalclub houden, zo zouden wij eigenlijk van God moeten houden.” Het samenbindende element door gezamenlijke beleving komt ook in de voorbeelden die eerder genoemd zijn over het nadenken voor de ander naar voren. Het gemeenschappelijke element zit meer in de verwerking van de voeding uit de preek. Een exemplarische uitspraak hiervoor is: “Ik denk dat [gemeenschap] dat veel belangrijker is dan dat je het verwerkt in een preek. Je mag het gerust wel benoemen hoor, dat kan geen kwaad, maar ik denk niet dat dat [de preek] het instrument is om dat te bewerkstelligen.” In de voeding van de preek is het gemeenschapselement zichtbaar in het na de dienst met elkaar voeren van gesprekken over de preek. De oproep tot omzien naar elkaar wordt ook aangegeven als een manier waarop de preek een bijdrage levert aan het gemeenschappelijke element. “*Want doet een preek een beroep op het verbindende element, op gemeenschapsvorming?* Ja, in ieder geval op het omzien naar elkaar. Dat hoor ik toch regelmatig.” De kerkdienst en de preek worden gezien als de manier waarop de gemeente na een week te zijn uitgewaaid, weer terugkeert om onderwezen te worden. De één benoemt de preek als de manier om “de week weer door te komen”, de ander zegt: “Doordeweeks vliegt je meestal van alles voorbij en dan is zondag wel weer een moment van: oh ja, dit is wat ik ben en dit is waar ik voor leef en we gaan er deze week weer wat moois van maken.” De veelal individuele manier waarop respondenten aangeven de gemeente nodig te hebben voor een preek roept vragen op. Is de preek vooral een manier van bevestiging van eigen identiteit? Zijn de relaties tussen gemeenteleden steeds dunner wordende relaties? Deze vragen komen op door de bestudeerde literatuur van prof. dr. Roel Kuiper (2009).

In zijn boek *Moreel kapitaal* omschrijft Kuiper de paradox van de individualisering: ‘Ons wordt voorgehouden dat wij onze eigen keuzes moeten volgen, een ‘life of our own’ moeten hebben, maar dat wij daarmee tegelijkertijd stuiten op de grenzen van onze vrijheid en een morele zelfreflectie activeren die ons brengt bij de ander en bij structuren waarin wij een bestaan met anderen delen.’⁸¹ Deze individualisering is aan de kerk niet voorbij gegaan en vanuit dit oogpunt is de voorkeur van respondenten voor het beroep op het individu in de preken ook geen verrassend resultaat. Dit brengt echter ook met zich mee dat de kritiek die er veelal is op de postmoderniteit, vooral vanuit de orthodoxe literatuur, ook de kerk en de preek niet voorbij gaat. De hoorders willen hun ‘life of their own’ gedurende de week. Zij willen de voeding die zij ontvangen hebben delen met anderen en samen daarover in gesprek gaan. De morele zelfreflectie die Kuiper omschrijft is in de kerken dan wekelijks te horen, maar de gesprekken worden veelal in besloten kring kort na de preek gevoerd. Bij de deelvraag rondom voeding is te zien dat de mate waarin respondenten aangeven gevoed te worden lager ligt dan waarop zij hopen. Er is een hoop op geborgenheid en een samen met anderen beleefde identiteit. Kuiper omschrijft dat de postmoderniteit een

zoektocht naar sociale identiteit met zich meebrengt binnen steeds dunner wordende relaties, een zoektocht die op allerlei manieren geïntensiveerd is. 'Maar de keerzijde is ook steeds zichtbaar: als de verbindingen niet slagen kan een diep gevoel van onthechting en sociaal isolement zich meester maken van mensen. Dit is het type onthechting dat zich breed maakt in de laat-moderne samenleving.'⁸²

Vanuit de onthechting die Kuiper omschrijft wordt in de groepsgesprekken ook duidelijk dat de ouderen door de liturgie en "tramlant" rondom de preek uit onvrede soms thuis blijven. Enkelen geven daarbij aan ter vervanging een preek op internet te luisteren. Bij deze ouderen is een sterk gevoel van onthechting. Dit wordt bij de deelvraag rondom de definitie van preken ook duidelijk zichtbaar. De jongste leeftijdsgroep geeft aan dat de preken slechts een onbewuste of zelfs geen bijdrage leveren aan gemeenschapsvorming. Zij benoemen wel activiteiten buiten de preek om als verbindende elementen. Op de vraag naar de bijdrage die een preek levert aan gemeenschapsgevoel of onderlinge verbinding wordt geantwoord: "Dat denk ik niet heel veel. Wel via andere manieren" en: "En ik denk ook meer onbewust zegmaar, dat het juist mensen verbindt."

Het beeld dat ontstaat rondom het verbindende element van een preek, is een beeld waarin vooral de nadruk ligt op de negatieve kant van individualisering en gemeenschapsvorming. Het beroep dat echter in een preek wordt gehoord sluit veelal wel aan bij wat de respondent, en daarmee de hoorder, wil horen. De preek op zichzelf zal dan misschien niet bijdragen aan een sterk beroep op gemeenschapsvorming, de hoorder geeft aan deze gemeenschapsvorming vooral in activiteiten rondom de prediking te willen ervaren.

8 CONCLUSIE EN DISCUSSIE

8.1 CONCLUSIES VAN HET ONDERZOEK

Doelstelling van dit onderzoek is het vinden van een antwoord op de vraag naar het effect van preken op de hoorder. Welke voeding verwachten postmoderne hoorders te ontvangen uit preken, wordt deze voeding geboden en wat heeft deze voeding voor effect? Dit onderzoek heeft plaats gevonden binnen de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten.

Prof. dr. C.J. de Ruijter (2013) zegt dat het overtuigen van de hoorders de grote uitdaging is voor preken. Tot voor kort lag dat op het zo goed mogelijk uitleggen van het Bijbelgedeelte. In onze tijd is de vraag naar de waarheid van het Bijbelgedeelte verdrongen door de vraag naar de relevantie van de tekst. In de resultaten van dit onderzoek komt naar voren dat de hoorder uit de CGK te Dronten zijn kennis van de Bijbel wil vergroten om op die manier God beter te leren kennen. Dit willen hoorders graag koppelen aan een stukje toepasbaarheid in de praktijk. Duidelijk is dat de vraag naar waarheid verschoven is richting de vraag naar relevantie: respondenten hopen op Schriftuitleg en toepasbaarheid van de preek en zien dit ook als de manier waarop zij voeding kunnen ontvangen.

De hoorder wil daarbij een positief geformuleerde boodschap horen. Hoorders willen niet alleen onderwezen worden in de Schrift maar ook geraakt, bemoedigd en vertroost worden. Dit emotionele aspect zien zij naast de Bijbel ook als een manier van voeding. De predikant die op de preekstoel iets van zijn eigen geloof laat zien door emotie en passie te tonen biedt mogelijkheden tot identificatie.

De betrokkenheid, het verwachtingspatroon, de stemming van de hoorder en het beeld dat de hoorder heeft van een predikant zijn grotendeels bepalend voor hoe een preek wordt ontvangen. Als verder gekeken wordt naar voeding is duidelijk dat de nadruk ligt op het cognitieve aspect. De Bijbel wordt gezien als de voeding en deze voeding kan verteerbaar worden gemaakt door uitleg van het Bijbelgedeelte. Men verwacht daarbij een appèl, een opdracht, een toepassing op de eigen situatie: men wil weten wat de preek van hem vraagt.

Hoorders geven aan dat een goede preek aanzet tot een combinatie van nadenken en gesprekken voeren. Een goede inleiding, een duidelijke en overzichtelijke preek en een goede voordracht zijn van invloed op de voeding. Al deze aspecten dragen bij aan de 'heilige werking', zoals Immink (2011) die omschrijft, en een 'heilzaam geloof', zoals De Vries (2006) die omschrijft. Voeding is volgens de hoorder dan het getriggerd worden om zelf na te denken over wat er geschreven staat en de eventuele toepasbaarheid daarvan. De benoemde en ervaren toepasbaarheid van de preken is laag. Verwerking bestaat uit het zoeken van verdieping op inhoudelijk niveau en niet uit handelend optreden richting anderen.

De invloed van de predikant op het ontvangen van voeding is beperkt. Of voeding ontvangen wordt is grotendeels afhankelijk van de hoorder zelf. De invloed van de predikant is voor hoorders meer gericht op de persoon van de predikant. De geloofwaardigheid van de predikant is belangrijk. Bovendien willen zij een predikant die de preek uit ervaring toepasbaar kan maken, zodat voeding makkelijker verwerkt kan worden. Respondenten geven aan dat predikanten een voorbeeldfunctie hebben.

De individualisering waar deze postmoderne samenleving mee te maken heeft, is niet aan de kerk voorbij gegaan. De voorkeur voor het beroep op het individu in de preken is dan ook geen verrassend resultaat. Persoonlijk worden aangesproken tijdens de preek heeft bij de hoorder de voorkeur. De reden die hiervoor gegeven wordt is dat het beter of harder aankomt. De afwisseling tussen persoonlijk en als gemeente aangesproken worden wordt daarbij ook benoemd, maar als er een beroep wordt gedaan op de gemeente, dan geven respondenten aan dat ieder voor zich daar iets uit moet halen wat voor hem of haar toepasbaar is. Van preken kan een oproep uit gaan waarop mensen moeten reageren met hun daden. Een preek kan echter pas werken met toestemming van de hoorder, want dan kunnen er pas veranderingen in denken en voelen optreden of kan het gevolgen hebben voor

het handelen. Als respondenten het over handelen hebben dan hebben ze het meestal over: eerst denken en dan doen.

Aan het gemeenschappelijke element wordt door preken deels onbewust een bijdrage geleverd. Het gemeenschappelijke element zit ook in de verwerking van de voeding uit de preek: in het na de dienst met elkaar in gesprek gaan en de gezamenlijk beleefde identiteit. De verwerking door gesprekken vindt in kleine groepen of in gezinnen plaats. Hoorders geven aan dat de samen beleefde identiteit zoals prof. dr. R. Kuiper ook omschrijft, steeds dunner wordt. Dit is terug te zien in discussies over onvrede over de liturgie. De liturgie, of het samenspel tussen preek en voeding wordt herhaaldelijk ook benoemd als voeding.

De postmoderne hoorder uit de Christelijke Gereformeerde Kerk te Dronten verwacht dus door preken cognitief of emotioneel gevoed te worden. Vanuit de oproep tot theoretisering wil de hoorder een praktisch toepasbare preek, die de hoorder na gesprekken met medehoorders in praktijk wil brengen. De cognitieve voeding wordt geboden, maar emotioneel gezien wil de hoorder geraakt worden door een positieve boodschap van liefde. Het effect van de preken op dit moment is laag en veelal cognitief. Een positieve en persoonlijke oproep is wat de hoorder wil horen.

8.2 DISCUSSIE

Het onderzoeksproduct is tot stand gekomen als een leeronderzoek in het kader van de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk aan de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle. Het onderzoek naar de voeding van preken voor de hoorder is volgens tijdsplanning en naar wens van de onderzoeksgroep en opdrachtgever verlopen. De doelstelling die lag bij het inzichtelijk krijgen van wat de hoorder ervaart als voeding is met dit onderzoek gehaald. Het onderzoek was gepland en is zo opgesteld dat een herhaling van dit onderzoek op grotere schaal goed toepasbaar is. Er zijn echter ook enkele kanttekeningen te plaatsen bij het uiteindelijke onderzoeksproduct. Met het oog op mogelijk vervolgonderzoek is het goed de beperkingen van dit onderzoek inzichtelijk te hebben. Eén van de beperkingen is de generaliseerbaarheid. Er is geprobeerd de generaliseerbaarheid van het onderzoek te vergroten door de respondenten niet alleen te bevragen op preken van de eigen predikant, maar ook breder te kijken naar andere predikanten. Toch is onvermijdelijk gebleken dat de uiteindelijke resultaten sterk gekleurd zijn door de situatie in de CGK Dronten. Als gekeken wordt naar de aanbevelingen in dit onderzoeksproduct (hoofdstuk 9.2) en de generaliseerbaarheid daarvan dan kan gesteld worden dat de resultaten zoals die nu gepresenteerd zijn goed toepasbaar zijn voor kerken die qua vorm en structuur overeenkomen met de CGK te Dronten. De omschrijving van deze gemeente is te vinden in de bijlage van dit onderzoek.

Over de evaluatie van het onderzoeksproces is het volgende te benoemen. In de analysefase is bij het selecteren van kernfragmenten en het labelen van die fragmenten getracht zoveel als mogelijk dubbele labels te vermijden om zo bij de axiale codering, waar meerdere labels samengevoegd werden tot een kernlabel, geen dubbele labels te krijgen en zo een mogelijk vertekend beeld te voorkomen. Wanneer respondenten herhaaldelijk in verschillende bewoording een zelfde thema zouden aandragen, moest dit op deze manier voorkomen worden. In de analysefase is het bij het samenvoegen van labels tot kernlabels toch onvermijdelijk gebleken dat enkele respondenten meerdere labels hadden per kernlabel. Vanwege de tijdsplanning is ervoor gekozen om het opnieuw nalopen van deze interviews over te slaan. Ondanks het feit dat dus getracht is dit al bij het selecteren van kernfragmenten te ondervangen kan het een kleine invloed hebben op de uiteindelijke resultaten. De onderzoeksgroep is er echter van overtuigd dat de uiteindelijke conclusies een helder beeld vormen van het effect dat de preek heeft op hoorders in de CGK Dronten.

Bij het afnemen en analyseren van de individuele interviews is gebleken dat vraag 5 (5a en 5b) niet van meerwaarde is gebleken voor het onderzoek. Vanwege de samenwerking met een deeltijdonderzoeker die niet bij de interviews aanwezig was en het ontbreken van onderbouwende literatuur voor de beide uitvoerende onderzoekers is gebleken dat respondenten de vraag op verschillende wijze geïnterpreteerd hebben en dat de antwoorden daarmee onvoldoende richtinggevend zijn. De ondersteunende onderzoeker heeft de antwoorden geprobeerd te analyseren maar heeft hier geen conclusies aan kunnen verbinden. Vanwege het kwalitatieve karakter van het onderzoek en de analyseopzet zijn de onderbouwingen van de antwoorden meegenomen in het selecteren van kernfragmenten en labels. Hiermee hebben antwoorden op deze vragen toch nog enigszins een bijdrage kunnen leveren aan het onderzoek.

9 AANBEVELINGEN EN SUGGESTIES VOOR VERDER ONDERZOEK

9.1 AANBEVELINGEN

Bij de resultaten over deelvraag 1, de preek, komt onder meer naar voren dat het voor een predikant zinvol is een klankbord te hebben. Deze adviezen worden gegeven door de hoorders richting eigen predikant en overige predikanten. De predikant is dan niet alleen een hoorder onder de hoorders, maar ook een hoorder van de hoorders. Daar zijn gesprekken voor nodig. Een predikant staat over het algemeen geïsoleerd. Praten over de kwaliteit van zijn preken vraagt om openheid en het zich kwetsbaar op willen stellen. Er kan immers ook kritiek komen.

Om gesprekken met gemeenteleden te structureren kan een preekwerkgroep (bestaande uit zo'n 6 mensen, verspreid over opleiding, achtergrond, beroep, leeftijd en geslacht) ingesteld worden. Preken kunnen dan met een representatief deel van de gemeente worden voor- en nabesproken en zo kan de preek meer waarde, draagvlak en specifieke afstemming krijgen. Aandachtsgebieden voor deze preekwerkgroep zijn de oriëntatie op de luisteraar en het gebruik van de communicatieve situatie. De bezetting van de preekwerkgroep zou regelmatig moeten wisselen. Het moet geen plaats zijn of worden waar mensen alleen hun negatieve kritiek uiten, maar juist een veilige plek waar opbouwend kritisch wordt gekeken naar de preek en de predikant.

Hoorders geven aan dat predikanten ieder hun eigen gaven en talenten hebben. Een goede manier van rouleren van predikanten en kansel is daarin een aanbeveling. Het contact met collega's onderling in een vorm van intervisie kan helpend zijn. Zij kunnen beter oordelen over de technische kant van preken maken en houden. Predikanten kunnen van elkaars ervaring en deskundigheid profiteren. Als de predikant erachter komt hoe zijn preken overkomen, kan hij zijn sterke kanten verder uitbouwen en zijn minder sterke opheffen. Met collega's kan ook gesproken worden over factoren die bij hen voor spanning of weerstand zorgen en over zaken waar zij tegenaan lopen bij het maken van preken.

Een predikant moet zijn preken kunnen toetsen aan de omgeving, hij moet weten wat het effect van zijn preken op zichzelf en op de hoorders is. Daarvoor moet de predikant ook zelf in de praktijk actief zijn. Een goede vraag die een predikant zichzelf kan stellen is: Zou ik dit zelf ook willen doen? Doe ik dit zelf ook? Wat kost het mij als ik mijn eigen preek in praktijk zet? Omdat preken binnenkomen op het niveau van cognitie en emotie doet de predikant er goed aan aandacht te besteden aan de manier waarop zijn emotie overkomt op anderen. Wanneer een geëmotioneerde predikant niet aansluit bij de emotie van de hoorder, ontvangt de hoorder daaruit geen voeding. Het is voor predikanten belangrijk om in contact te staan met hun emotie en deze door praktisch handelen en het opdoen van ervaring ook niet alleen cognitief te houden. Predikanten moeten de postmoderne cultuur op eenzelfde manier benaderen als een zendeling die zich in een andere cultuur moet verdiepen. Daarbij kan een voorbeeld worden genomen vanuit de apologetiek en gekeken worden naar hoe Paulus in Handelingen 17 op de Areopagus aansluit bij de hoorder. Als predikant kun je niet alleen aansluiten bij de veelal kritische orthodoxe literatuur over de postmoderne cultuur, maar zul je op onderzoek uit moeten. De (postmoderne) cultuur verandert de kerk, want het verandert de hoorders. Het is aan de predikanten om met deze verandering mee te bewegen en de preken toepasbaar en voedend te houden. Dit geldt niet alleen voor een postmoderne cultuur, maar te allen tijde en voor iedere predikant. Hierbij geldt dat de kennis over de hoorder en de cultuur niet in een onderzoeksverslag ligt, niet in de Bijbel staat, maar in de hoorder zelf ligt. De cultuur waarin een predikant zich beweegt is de cultuur die zijn preken vormen en voeden en zijn preek zal ook alleen voor de hoorders uit die cultuur voedend zijn. Een predikant moet niet alleen kijken naar welke voeding hij hoorders wil geven, maar starten bij welke voeding de hoorder nodig heeft. Begin bij het nu, bij de hoorder in alle diversiteit en kijk van daaruit vooruit.

9.2 SUGGESTIES VOOR VERDER ONDERZOEK

Als gekeken wordt naar mogelijkheden voor verder onderzoek dan is aan te raden dit onderzoek op grotere schaal toepasbaar te maken. Dit casusonderzoek geeft, ondanks dat er naar meer dan alleen de preken van de eigen predikant is gekeken, vooral een beeld van de huidige hoorder in de CGK te Dronten. Het is interessant om een vergelijkend onderzoek te doen binnen een kerk in de Randstad, een kleine dorpsgemeente of een ander kerkverband. Hiermee wordt de validiteit van het onderzoek vergroot en wordt de kans op generaliseerbaarheid vergroot.

Als suggesties voor verder onderzoek kan worden gedaan dat het goed is om in een vervolgonderzoek te kijken naar het handelend effect van preken. De hoorder gaf in dit onderzoek bij voeding vrijwel geen woorden aan het praktische effect van preken. Het voeren van gesprekken na de dienst is daarin een van de weinige handelende effecten van een preek zoals de hoorder die aangeeft. Het orthodoxe karakter van de CGK te Dronten kan hier een belangrijke rol in hebben gespeeld, maar ook de stijl van preken. Het is interessant of de hoorder door de nadruk op het cognitieve zelf nog wel de stap kan maken richting het praktische handelen. Is een preek voor hoorders echt alleen een theoretische uitleg van de Bijbel en zijn zij allen schriftgeleerden? Of komen zij daadwerkelijk ook tot handelen na de preek en staat dit voor hen in verhouding met hun rationalisatie.

BIJLAGE 1: EEN INDRUK VAN DE CGK TE DRONTEN (ONTMOETINGSKERK)

Dit onderzoek heeft plaatsgevonden in de Christelijke Gereformeerde Kerk van Dronten. In de voorbereiding op de operationalisatie leek enige kennis van de achtergrond van deze gemeente daarom op zijn plaats. Om die reden wordt in dit hoofdstuk een beeld geschetst hoe deze gemeente is ontstaan en hoe zij functioneert.

De Christelijke Gereformeerde Kerk in Dronten werd geïnstitueerd op 14 maart 1964. In de beginjaren van Dronten werd in eerste instantie gekerkt in een noodgebouwtje naast de gereformeerde kerk. In 1991 werd het huidige eigen kerkgebouw in gebruik genomen.

De Christelijke Gereformeerde Kerk in Dronten is een vooruitstrevende gemeente van zo'n 550 leden, waarvan niet alleen maar van huis uit CGK'ers lid zijn. Het is een echte poldergemeente. De leden zijn overal vandaan gekomen: uit Groningen, uit Zeeland, maar ook van de Veluwe. Deze laatsten zijn mensen die vroeger tot de gereformeerde bondskerk of de (oud) gereformeerde gemeente behoorden.

Deze gemeente heeft ook leden die het niet evangelisch genoeg kan zijn en die willen blijven vernieuwen. Daartussen in zit van alles. Er zijn veel mensen overgekomen uit de SOW-gemeente of PKN en de laatste jaren is er ook een kleine groep mensen uit de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt gekomen.

Voor sommigen zorgt deze verscheidenheid voor een spanningsveld. Dit geldt met name voor de mensen uit de bevindelijke hoek. Anderen zien de verschillen wel, maar hebben minder moeite met acceptatie. Voor de één voelt deze gemeente als een gemeente die bestaat uit groepjes, anderen voelen daarnaast ook heel sterk de stabiliteit die de predikant er aan geeft.

Vroeger sloten mensen zich na een verhuizing in hun nieuwe woonplaats aan bij een kerk binnen het kerkverband waar men toe behoorde. Tegenwoordig komt het veel vaker voor dat mensen in hun nieuwe woonplaats eerst gaan kijken waar ze zich thuis voelen en pas dan schrijven zij zich in. De kerkelijke traditie is een minder grote rol gaan spelen. Het is een gemeente waar niet elke CGK-predikant wil preken.

Mensen die uit de gereformeerde bond of (oud) gereformeerde gemeente in Dronten zijn gekomen, hebben gemeend in de Christelijke Gereformeerde Kerk te vinden wat in Dronten het best paste. Voor niet iedereen voelt dit ook echt zo. Er zijn mensen die het met ontwikkelingen in de kerk niet eens zijn. Voor hen is in Dronten geen alternatief aanwezig. Onder de evangelisch-georiënteerden komt het voor dat men zich uiteindelijk over laat schrijven naar een evangelische gemeente in Lelystad of Dronten. Voor evangelischen die wel in de Christelijke Gereformeerde Kerk in Dronten blijven is er bij tijden het gevoel dat men zich moet aanpassen, in moet houden en vooral mee moet gaan met dat wat "standaard" is. Sommigen ervaren hun plek in de kerk als een zoektocht naar het plan van God met hun leven.

Onder de ouderen in de gemeente heerst nog steeds een soort poldermentaliteit. Zij hebben het in de beginjaren met elkaar moeten rooien, men had elkaar nodig en dat heeft voor een grote betrokkenheid op elkaar gezorgd. De gemeente heeft helaas ook een heleboel leden die niet actief betrokken zijn of helemaal weg blijven. De randkerkelijkheid is groot. Daarnaast wordt de tweede dienst erg slecht bezocht. Hier zijn het voornamelijk de ouderen die nog komen.

De predikant, ds. Jonkman, ervaart deze gemeente als een frisse, jonge gemeente, waarin steeds grenzen worden opgezocht, waarin veel niet meer zo vanzelfsprekend is en als een gemeente die een beetje op drift is, waarin ontzaglijk veel in beweging is en die de kerkelijke tradities een beetje kwijt raakt. Hij ervaart zijn werk in de gemeente als uitdagend, maar ook als vermoeiend. Als er grenzen worden opgezocht dan mag dat niet gaan botsen, omdat voor hem bovenal geldt dat hij wil blijven luisteren naar de Bijbel. De meeste gemeenteleden ervaren dit als goed geestelijk leiderschap en waarderen het in hem dat hij goed kan verwoorden waarom iets wel of juist niet kan en mag gebeuren.

De kerkenraad is een afspiegeling van de gemeente en is weinig tot niet homogeen. Punt van zorg binnen de kerkenraad is dan ook de uiteenlopende visie die kerkenraadsleden kunnen hebben ten aanzien van belangrijke thema's als bijvoorbeeld huwelijk en samenwonen en het bezoek van de tweede dienst. Over het algemeen wordt gezien dat er weinig tot niet gelezen wordt en dat gereageerd wordt vanuit kennis en ervaring die men al dan niet

heeft. Kerkenraadsleden met een evangelische inslag reageren hierbij vaak wat meer op het gevoel, anderen wat meer vanuit traditie. Het is erg moeilijk om de ambten, maar ook andere functies, vervuld te krijgen.

Men spant zich in om buitenkerkelijken, randkerkelijken en met name eigen randkerkelijke jongeren met het evangelie bekend te maken in een taal die verstaanbaar is voor iedereen. Om deze reden worden er twee keer per maand hedendaagse, laagdrempelige diensten gehouden: Ontmoetingsdiensten. Dit zijn ongedwongen samenkomsten waarin het christelijk geloof op zodanige wijze wordt gepresenteerd dat het toegankelijk is voor mensen met en zonder christelijke achtergrond. Het is de bedoeling dat de Ontmoetingsdienst een plek is waar iedereen zich op een vrijblijvende manier kan oriënteren op de waarde van het christelijk geloof. Kenmerken van de Ontmoetingsdienst zijn: een gastvrije ontvangst (met koffie/thee na afloop), een sfeervolle zaal, goede muziek en een toegankelijke toespraak met audiovisuele ondersteuning. Na afloop van de diensten is er een team van nazorgmedewerkers beschikbaar. De ervaring is echter dat hier niet heel veel gebruik van wordt gemaakt.

Er is al sinds de jaren zeventig sprake van samenwerking met de NGK. Op de derde zondag van de maand na worden alle avonddiensten gezamenlijk gevierd. Tijdens de zomervakantie worden alle diensten, zowel 's ochtends als 's avonds, gezamenlijk gehouden. Vanuit de Christelijke Gereformeerde Kerk en de Nederlands Gereformeerde Kerk zijn er samensprekingen met de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt. In eerste instantie zijn deze bedoeld om tot erkenning van elkaar te komen.

Omdat de gemeente in de loop der jaren behoorlijk groot geworden was en omdat het gevaar dreigde teveel uit elkaar te groeien en elkaar niet meer te kennen is men in 2007 van start gegaan met gemeentekringen. Er is bewust voor gekozen deze groepen in te delen op leeftijd, omdat mensen met dezelfde leeftijd met dezelfde levensvragen te maken krijgen en omdat er al een paar groepen waren die bestonden uit leeftijdsgenoten. Er is dus aangesloten bij de praktijk. Het doel van de gemeentekringen is:

- Pastoraal en diaconaal naar elkaar omzien
- Bijbelstudie en gebed
- Missionair zijn

Voor de kinderen is er kindernevendienst. Vanaf groep 7 van de basisschool wordt in deze gemeente catechisatie gegeven. Alle groepen hebben op dezelfde avond, één keer per week, catechisatie, verdeeld over verschillende groepen/catecheten. Punt van zorg in deze gemeente is dat er een afname is van het aantal jongeren dat de catechisaties bezoekt. Gezien wordt ook dat ouders meer en meer de keus om catechisatie te volgen overlaten aan hun kinderen. Een aantal jaren geleden is gebleken dat een deel van de jeugd na de catechisatie niet meer kerkelijk actief of betrokken is. Om met alle jeugd van 15-23 jaar contact te houden is toen gekozen voor het Jeugd- en Jongeren Pastoraat (JJP). Er zijn toen door de kerkenraad een aantal JJP'ers aangesteld. Elke JJP'er heeft de pastorale zorg voor een groep jongeren. Het werk van de JJP'er is met één kernwoord te omschrijven: contact. Het gaat om de band, de relatie met jongeren, het tijd nemen om naar de jongere te luisteren.

BIJLAGE 2: INTERVIEWSCHEMA - INDIVIDUELE INTERVIEWS

Interviewer:

Naam:

Geïnterviewde:

Naam:

Leeftijd:

Datum:

	Onderwerp	Vraagstelling	Opmerking	Non-verbaal
Opening	Kennisma-king	Na de begroeting en de gebruikelijke koetjes-en-kalfjes ("Een hele reis, zeker?", "Hebt u het gemakkelijk kunnen vinden?", "Wat een prachtig huis" enz. enz.) maak je een formele start met het interview		
Introductie	Doel, onderwerp en opzet interview	- Leg het <i>doel</i> van het interview uit. Dit onderzoek heeft als doel om het effect van de preek op de hoorder te bepalen. Het is een casusonderzoek binnen de Christelijke Gereformeerde Kerk in Dronten. Het onderzoek is relevant omdat er veel bekend is over hoe er gepreekt moet worden, maar weinig over hoe hoorders willen dat er gepreekt wordt. Er wordt gekeken naar de behoeften, naar hun beleving en naar het effect van de preek. - Noem de verschillende <i>onderwerpen</i> die in het interview aan bod zullen komen: verwachting, praktijk, effect, preek, voeding, gemeenschap of individu en theoretisering en praktisering. - Wat voor soort vragen kan de geïnterviewde globaal verwachten? wie doet wat: de 'rollen' tijdens het interview (jij stelt vragen, hij antwoordt) - Op welke wijze wordt het interview uitgewerkt? - Wat gebeurt er met de aldus verkregen resultaten? - Hoe lang zal het interview duren?	vraag vervolgens expliciet of geïnterviewde je verhaal heeft begrepen; zo nee: ga kort (!) in op vragen en onduidelijkheden zo ja: dan zijn nu interviewer en geïnterviewde expliciet in hun rol bevestigd	
Kern	Basisinformatie	1 Wat verstaat u onder een goede preek? Voldoen de preken die u hoort hieraan?	Behoeft en vorm/inhoud Wat verstaat u onder goed?	
		2 Welke onderwerpen moeten in een preek aan bod komen? Komen deze onderwerpen ook aan bod in de preken die u hoort?	Waarom juist deze onderwerpen? Waarom wil u dit horen?	
		3 Wat heeft u nodig om de preek te verwerken? Wat doet u zelf om de preek te verwerken?	Welke middelen? Wat doet u tijdens de preek?	
		4 Moet de preek aansluiten op het leven van elke dag en een bron van voeding zijn? Sluit de preek aan op het leven van elke dag? Omschrijf hoe en of de preek voedt.	Wordt u gevoed? Wat doet u er dan precies mee?	
		5 Aanreiken antwoordkaart → Welke uitspraak past het best bij uw gemeente? Mijn gemeente: 1. voelt zich vooral verantwoordelijk voor de (geografische) gemeente.	Waarom kiest u deze omschrijving? Past wat u hoort bij uw gemeente?	

		2. is er vooral voor de eigen kerkelijke homogene groep. 3. is vooral bezig met het overleven van een crisis. 4. is vooral kritisch tegenover maatschappelijke machten, ze is reactief. 5. strekt zich vooral uit naar de nood van anderen en is erg pastoraal. Als ik naar de preek luister hoor ik vooral preken: 1. die me op mijn verantwoordelijkheid aan spreken. 2. met bevestiging en verwijzing naar de tradities van de (hechte) gemeente. 3. met de oproep om vol te houden. 4. met de oproep om de strijd tegen onrecht aan te gaan. 5. met een pastorale dimensie, de oproep om anderen te gaan helpen.	Denk bij crisis in brede zin, bv. secularisatie, etc. Maatschappelijke machten kan ook worden vertaald met culturele ontwikkelingen									
		6 Kies twee begrippen die veel met huidige preken te maken hebben: <table><tr><td>zelfstandig geloof</td><td>kudde</td></tr><tr><td>privé</td><td>gemeenschap van heiligen</td></tr><tr><td>vrije wil</td><td>gemeente ben je samen</td></tr><tr><td>eigen verantwoordelijkheid</td><td>lichaam van Christus</td></tr></table>	zelfstandig geloof	kudde	privé	gemeenschap van heiligen	vrije wil	gemeente ben je samen	eigen verantwoordelijkheid	lichaam van Christus	Waarom kiest u deze begrippen? Is dit wat u hoopt of wat u ontvangt?	
zelfstandig geloof	kudde											
privé	gemeenschap van heiligen											
vrije wil	gemeente ben je samen											
eigen verantwoordelijkheid	lichaam van Christus											
		7 Hoopt u persoonlijk of als gemeente te worden aangesproken tijdens de preek? Hoe wordt u aangesproken tijdens de preken?	Wat is het verschil voor u? In hoeverre levert de preek een bijdrage aan gemeenschapsvorming, het verbindende element?									
		8 Moet een preek vooral aan het nadenken zetten of oproepen tot handelen? Wordt tijdens preken opgeroepen tot handelen of nadenken?	Wat heeft uw persoonlijke voorkeur?									
		9 Is de voorganger geloofwaardig in wat hij preekt? Als u iets aan de prediking zou kunnen veranderen, wat zou dat dan zijn?	Is hij 'echt'/authentiek? Positieve en negatieve punten? Tips?									
Afsluiting		Bedank de persoon en maak afsluitend afspraken over anonimiteit en verdere vervolgstappen.	reflecteer op het verloop van het interview - vat kort samen wat volgens jou de belangrijkste resultaten zijn bedank geïnterviewde voor zijn/haar inzet en medewerking en leg de vervolgpcedure uit.									

BIJLAGE 3: INTERVIEWSCHEMA – GROEPSINTERVIEWS

Het groepsinterview is als volgt vormgegeven:

- **Welkom**

Willem Klapwijk is gespreksleider, Monique van de Put is notuliste, het gesprek wordt door middel van een voicerecorder opgenomen voor eigen gebruik en de reacties zullen geanonimiseerd worden.

- **Uitleg onderzoek en opzet van het onderzoek**
- **Uitleg van het verloop van de ochtend/avond**

De gespreksleider stelt vragen aan de hand van thema's. Er zijn vier thema's die allemaal zullen worden uitgewerkt. De gespreksleider zorgt ervoor dat het gesprek in goede banen verloopt. Om het gesprek op een goede manier te laten verlopen zal om beurten moeten worden gesproken en zullen niet meerdere gesprekken tegelijkertijd moeten worden gevoerd. Ook de antwoorden dienen kort en krachtig te zijn, de gespreksleider zal eventueel om verheldering vragen. Gesprekken over zaken rondom de preek, die niet relevant zijn voor het onderzoek, zullen door de gespreksleider worden beëindigd. Er zal ook worden doorgevraagd op onderwerpen die in de individuele interviews naar voren zijn gekomen.

- **Uitleg thema's in het gesprek en tweedeling**

De thema's tijdens het gesprek zullen zijn:

- 1) het gebeuren van de preek (vorm en inhoud: wat maakt de preek goed);
- 2) de voeding van preken (uitwerking van de preek in leven);
- 3) individu of gemeenschap (aangesproken worden in de diensten);
- 4) theoretisering of praktisering (zet een preek aan tot nadenken of handelen?).

Per thema zal er een tweedeling zijn. Er zal eerst kort worden ingegaan op de hoop/behoefte. Daarna zal worden besproken hoe de huidige situatie ervaren wordt.

- **Ruimte voor vragen aan de hand van uitleg**
- **Gebied om zegen**
- **Start interview**

Thema 1 Het gebeuren van de preek (vorm en inhoud: wat maakt de preek goed).

Inleidende vraag:

- 1) Denk 2 minuten na en geef daarna vier punten aan waar u behoefte aan hebt en op hoopt in een goede preek. Wat zijn bijvoorbeeld de vier punten die u in uw leven belangrijk vond bij preken.

Hierna zal in gesprek worden gegaan over de meest naar voren komende punten.

- 2) Daarna kort een stop en dan vervolgen met de vraag: Wat is er qua vorm of inhoud te vertellen over preken?

Thema 2 De voeding van preken (uitwerking van de preek in leven)

- 1) Geef met zijn allen een beeld van de voeding zoals u die wilt ontvangen vanuit preken. Hoe ziet die voeding eruit?

Sluit de metafoor voeding goed aan als het gaat om preken? Leg uit.

2) Wat ervaart u aan voeding op dit moment? Wat zijn de gevolgen van preken op uw dagelijks leven? Wat doet u ermee?

- **Korte pauze wanneer nodig**

Thema 3 Individu of gemeenschap (aangesproken worden in de diensten)

1) Wat hoopt u, wat is uw behoefte: moet de dominee in zijn woordkeus u als individu of als gemeente aanspreken tijdens de preek?

2) In hoeverre levert de preek een bijdrage aan gemeenschapsvorming, het verbindende element?

Thema 4 Theoretisering of praktisering (zet een preek aan tot nadenken of handelen?)

1) Moet een preek aanzetten tot nadenken of tot handelen? Wat is de behoefte die u hierin hebt?

2) Wordt er tijdens preken opgeroepen tot handelen of tot nadenken?

Slot – De laatste woorden

Neem 2 minuten de tijd en beantwoord de volgende twee vragen:

- Wat is nog niet (genoeg) ter sprake gekomen over de preek?
- Wat zijn mijn tips aan de predikanten in Nederland rondom de preek?

- **Afsluiting en dank uitspreken**
- **Uitleg vervolg van het onderzoek**

BIJLAGE 4: INTRODUCTIEBRIEVEN

In deze bijlage zullen de brieven die geschreven zijn aan de kerkenraad, de respondenten en de gemeente worden weergegeven. Deze brieven zijn verstuurd in de voorbereiding op de operationalisatie.

BRIEF AAN DE KERKENRAAD VAN DE CGK DRONTEN

Dronten, 6 maart 2014

Aan de leden van de kerkenraad,

Hierbij willen wij, studenten van de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle, u ter kennisneming op de hoogte brengen van het volgende.

Wij, Willem Klapwijk en Monique van de Put, hopen komende zomer af te studeren aan de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle.

Deze studie wordt afgesloten met een onderzoek naar de impact van preken op de geloofsbeleving van hoorders. We hebben er voor gekozen om dit te doen binnen de Ontmoetingskerk en daarvoor zo'n 20 mensen uit verschillende leeftijdscategorieën te interviewen. Mogelijk dat ook een groepsinterview daarvan deel gaat uitmaken.

Met dominee Jonkman is hierover contact geweest en hij heeft zijn toestemming hiervoor gegeven. Gemeenteleden zullen op basis van vrijwilligheid worden geïnterviewd.

Het leek ons goed u van onze activiteiten op de hoogte te brengen.
Voor eventuele vragen kunt u uiteraard contact met ons opnemen.

Met vriendelijke groet,

Willem Klapwijk, tel. [REDACTED]

Monique van de Put, tel. [REDACTED]

BRIEF AAN DE RESPONDENTEN:

Beste,

Een tijdje geleden heb ik je/u verteld dat ik bezig ben met mijn afstudeeronderzoek en dat dat onderzoek zal gaan over de impact die een preek heeft op de mensen die daarnaar luisteren.

Om dit onderzoek te kunnen doen, is het nodig om mensen te interviewen en ik wil u/jou dan ook hartelijk bedanken dat jij/u me hiertoe de gelegenheid wilt bieden.

We hebben afgesproken dit te doen op..... om uur aan de te Dronten.

Hieronder volgen een paar aandachtspunten die je/u kunnen helpen bij het luisteren naar preken.

- Met welke behoefte ben je/bent u naar de kerk gekomen?
- Wat wil de predikant volgens jou/u duidelijk maken?
- Heb je/hebt u het idee dat de dominee voor jou/u preekt?
- Hoe is de voordracht (stemgebruik, gebaren, mimiek)?
- Heb je/hebt u het idee dat de dominee zelf ook gelooft wat hij zegt? Kwam de vorm overeen met de inhoud?
- Heb je/hebt u een positief of een negatief gevoel bij de preek? Waarom? Wat roept de preek bij je/u op? Bijvoorbeeld: geboeid, verveeld, geraakt, getroost, geërgerd?
- Werd je/u door iets in de preek geraakt?
- Sluiten de liederen in de dienst aan bij de preek? Of staat de preek los van al het andere in de dienst?

Om goed onderzoek te kunnen doen is het nodig dat ons interview wordt opgenomen en uitgetypt.

Dit document is echter voor eigen gebruik en jouw/uw naam zal daar niet in vermeld worden.

Privacy is gewaarborgd, er zullen geen persoonlijke gegevens worden doorgegeven aan de predikant, kerkenraad of anderszins.

Zonder tegenbericht hoop ik je/u op bovengenoemd tijdstip te spreken.

Met hartelijke groet,

Willem Klapwijk, tel. [REDACTED]

Monique van de Put, tel. [REDACTED]

AANKONDIGING IN KERKBLAD APRIL

Na een aantal jaren stage te hebben gelopen in deze gemeente hoop ik deze zomer mijn studie GPW (Godsdienst Pastoraal Werk) aan de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle af te ronden.

Het laatste onderdeel van mijn studie is het doen van onderzoek en ik ben de laatste weken dan ook bezig geweest met de opstart daarvan.

Ik doe dit samen met een medestudent, Willem Klapwijk, 23 jaar oud en afkomstig uit Zwolle.

We doen een onderzoek naar de impact van preken op u als gemeentelid en willen weten wat de preken doen met uw geloof. Om hier achter te komen willen we graag een aantal mensen interviewen.

Ik ben heel blij dat ik ondertussen al een aantal mensen bereid heb gevonden aan dit onderzoek mee te doen. Er zijn meer mensen nodig. Het kan dus best zijn dat ik u binnenkort die vraag ga stellen, maar misschien zegt u nu al dat u graag mee wilt doen. Laat u me dat dan gerust weten.

Uiteraard zal informatie die uit deze interviews verkregen wordt, uitspraken die daarbij gedaan worden, vertrouwelijk behandeld worden. Van dit onderzoek zal weliswaar een verslag gemaakt worden, maar er zullen in geen geval namen in vermeld worden.

Monique van de Put

BIJLAGE 5: KERNFRACTEN EN OPEN CODERING

De inhoud van deze bijlage is te omvangrijk voor dit onderzoeksverslag. Op verzoek is deze te verkrijgen bij de onderzoekers of de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle.

BIJLAGE 6: SELECTIEVE CODERING (GEORDEND EN GEREDUCEERD) ALGEMEEN

Deelvraag 1 Preken – algemeen	
Verwachting/hoop	Realiteit/nu
Vorm (26 – 18m/8v) Liturgie 2m Vorm is vrij 1m Sterke inleiding 2m 1v Interactie 1v Voorbereidingspreek avondmaal 1m Driepuntenpreek 1m Overzichtelijke preek 1v Overzicht 1v Duidelijke uitleg 1m Duidelijke taal 1m Geen moeilijke woorden 1v Geen Jip-en-Janneketaal 1v Toegankelijk voor buitenstaanders 1v Begrijpelijk 1v Stemgebruik, mimiek en beweeglijk 1m Stemgebruik 1m Uit het hoofd 1m Leuke, vlotte manier 1m Interessant blijven 1m Korter 1m Kort en bondig 1m Geen herhaling 1m Geen omweggetjes 1m Predikant (22 – 9m/13v) Positiviteit 2m 2v Vreugde 1v Boost en energie 1m Doorleefde preek 1m Warmte 1v Beleving en enthousiasme 1v Overtuigende voordracht 1m Enthousiasme 2v Confronterend 1v Kortstondig en scherp 1m Duidelijkheid 1m Preken die passen bij predikant 1v Eigen onderwerpkeuze predikant 1m Stijl van preken 1m Predikant in de wereld 1v Gedragen door God 1v Rouleren predikanten 1v Klankbord voor predikant 1v Inhoud (38 – 17m/21v) Grootheid van God 1m Genade 1m 1v Vreugde van verlossingswerk 1m	Vorm (18 – 5m/13v) Liturgie 1v Beamergebruik 1m 3v Voordracht 1v Vorm is goed 1m Vorm slecht 1v Herhaling 1m 3v Veel herhaling 1v Taalgebruik 1m Mimiek Taalfouten 1v Jip-en-Janneketaal 1v Preken vol jargon en terminologie 1v Inleiding 1m Predikant (41 – 20m/21v) Negativiteit 2m 3v Negatieve toonzetting 1v Overtuiging 1m Standpunt predikant 1m 1v Overtuigd van zelf 1v Predikant gelooft zichzelf 1v Predikant wereldvreemd 1m 2v Persoon van de predikant 1m 2v Geloofwaardig/Authentiek 9m – 6v Twijfel geloofwaardig 1v Authentiek en niet geloofwaardig 1m Niet geloofwaardig 1m Emotie 2m 1v Emotie en passie 1m Persoonlijke dingen vertellen 1v Gemeente als werkobject 1v Inhoud (16 – 9m/7v) Bijbeluitleg 1m 1v Bijbelgetrouwe preek 1v Leefregels 1m

Kenniss 1m Theorie en praktijk – 1m 1v Kenniss van God en Bijbel 1v Onderwijs 1m Schrift 1m Onversneden Woord 2m Bijbel centraal 2v Koppeling OT en NT 1v Leren over God/Bijbel 1v Uitleg 2v Schriftuurlijk 1v Bijbeltekst verhelderen 1m Vergroten Bijbelkennis 1m Inhoud 1m Heldere boodschap 1m Preken in zichzelf altijd goed 1v Toepasbaarheid 1m Actualiteit 1m 2v Voorbeelden dagelijks leven 1m Dagelijks leven 3v Naar vandaag getrokken 1v Toepassing Bijbel 3v Hermeneutiek 1v Diepgang 1m Hoorder (6 – 3m/3v) Preek moet aanspreken 2m 2v Aansluiten bij hoorder 1m Voor alle generaties 1v Effect (5 – 2m/3v) Bemoedigd 1v Gesterkt en getroost worden 1v Gevoel 1v Onthouden 1m Bereidheid tot luisteren 1m	Naar Gods wil 1m Gebrek achtergrondkennis hoorder 1v Gemis aan genade 1v Vertrouwen 1m Confronterend 1v Vuurtje nodig 1v Soms te moeilijk 1m Teveel thematische preken 1m Te veel theorie, te weinig praktijk 1m Voldoende kennis om toe te passen 1m Niet toepasbaar 1v Aansluiting huidige tijd 1m Hoorder (4 – 3m/1v) Geen verwachting 1m Persoon van de hoorder 2m 1v Effect (10 – 2m/8v) Afleiding 1m 1v Inzakken 1m Afdwalen 1v Boeiend of saai 1v Ergernis 1v Preken ontroeren 1v Tevreden 1v Niet aangesproken 1v Internetdienst uit onvrede 1v
---	--

Deelvraag 2 Voeding - algemeen	
Verwachting/hoop	Realiteit/nu
Algemeen (4 – 1m/3v) Preek moet voeden 1v Groeien 1v Geloofsgroei onmogelijk 1v Niet van zondag tot zondag 1m	
Liturgie (4 – 2m/2v) Liturgie 1m Samenspel liturgie en preek 1m Opbouwende liturgie 1v Meerdere personen in liturgie 1v	Liturgie (6 – 2m/4v) Liturgie 2m 2v Vorm bepalend 1v Gemeenschapsvorming 1v
Cognitief (9 – 4m/5v) Hermeneutiek 2m Niet mening predikant 1v Uitleg maakt Bijbel verteerbaar 1v Bijbel en meer niet 1v Bijbel is voeding 1v Eye-opener 2m Nieuwe kijk 1v	Cognitief (5 – 3m/2v) Bijbelkennis en bijbeluitleg 1m Kennis 1m 1v Voeding door fragmenten 1m Nieuw inzicht 1v
Emotioneel (11 – 3m/8v) Geraakt worden (gevoel) 2m 1v Gesterkt worden 1v Dit gaat over mij 1v Besef genade 1m Scherpe preek die pijn doet 1v Inspiratie en energie 1v Positief eruit komen 1v Gedeelde liefde 1v Minder zorgen maken 1v	Emotioneel (9 – 4m/5v) Batterij opladen 1m Gevoel aanspreken 1m Aansprekende preek voedt 1m Nooit geraakt 1v Gemoedstoestand 1m Gesterkt worden 1v Troost 1v Eigen persoon 1v Emotie hoorder 1v
Nadenken (15 – 12m/3v) Nadenken 4m Overdenkingstijd 2m Tijd 1m 1v Gesprekken 2m 2v Rust 1m Rust in mijn hoofd 1m Onthouden 1m	Nadenken (25 – 14m/11v) Nadenken 4m 4v Half weekje nasudderen 1m Gesprekken 6m 4v Nabespreking 1m 1v Ontspanning 1m Relaxmoment 1v Stilstaan 1m Verstandelijk geloof 1v
Handelen/nadenken (3 – 2m/1v) Onthouden en handelen 1m Eerst denken, dan doen 1m Denken en handelen 1v	
Handelen (3 – 1m/2v) Handelen 1m Opdracht 1v Activiteit tijdens dienst 1v	

Manier van verwerken (7 – 5m/2v) Bijbellezen 1m Gebed 1m Opzoeken op internet 1m Mail na dienst 1v Opschrijven 1v Meelezen 1m Positief kritisch meelezen 1m Toepasbaarheid (12 – 7m/5v) Actualiteit 2m 1v Toepasbaarheid 1m 2v Aansluiting dagelijks leven 1m Voorbeelden dagelijks leven 1m Praktisch iets hebben aan preek 1m Praktische preken 1v Handvatten 1v Boodschap over omgang met elkaar 1m Spiritualiteit (3 – 2m/1v) Relatie Christus 1m Heilige Geest 1m God past zich bij hoorder aan 1v Predikant (2 – 2m/0v) Taalgebruik 1m Emotie delen 1m	Manier van verwerken (9 – 6m/3v) Goed luisteren 1m Opletten 1m Aantekeningen 1m 1v Iets opzoeken 1m Bijbelteksten nalezen 2m Internetdienst terugluisteren 2v Toepasbaarheid (6 – 2m/4v) Preken sluiten vaak aan 1v Soms aansluiting 1m Weinig aansluiting 1v Weinig actualiteit 1m Er is altijd aansluiting 1v Kan er niet iets mee 1v Spiritualiteit (3 – 2m/1v) Heilige Geest 1m Genade 1m Zingeving 1v Predikant (3 – 1m/2v) Doen en laten predikant beïnvloedt voeding 1m Persoon van de predikant 2v Persoon van de hoorder (10 – 7m/3v) Open naar dienst 1m Preek eigen maken 1m Eigen persoon 3m 3v Dienende houding hoorder 1m Diversiteit hoorders 1m Kwaliteit/Kwantiteit (17 – 9m/6v) Levenslange groei 1m Noodzaak 1m Levensstijl verandert langzaam 1m Wordt gevoed 1m 1v Fifty/fifty (voeding) 1v Week doorkomen 1m Niet elke week voeding verwacht 1v Bijvoeding 1v Kortstondige voeding 1m Niet altijd gevoed 1m Driejaarlijks voeding 1v Vergeten 2v Loopt langs je heen 1m Geen verwerking 1m Geen groei 1v
--	---

Deelvraag 3 Theoretisering en praktisering - algemeen	
Verwachting/hoop	Realiteit/nu
Nadenken Nadenken 1m 1v Beide Eerst denken, dan handelen 6m 4v Onthouden en handelen 1m Beide 1m v3 Handelen Handelen 2m 2v Divers Dit moet, dat moet 1m 1v Geen behoefte aan beroep op handelen 1m Geen voorkeur 1v Voorkeur Nadenken 1m 1v Voorkeur handelen 1v Uiteindelijk gaat het om handelen 1m	Nadenken Nadenken 2m 2v Soms nadenken 1m Hoofdzakelijk nadenken 1m Beide Niet handelen maar nadenken 2v Eerst denken, dan doen 1m 1v Beide 1m 1v Oproep tot beide 1v Handelen onmogelijk 1v Handelen Handelen 3 m 1v

Deelvraag 4 Gemeenschap en individu - algemeen	
Verwachting/hoop	Realiteit/nu
Persoonlijk (12 – 4m/8v) Persoonlijk 4m 6v Voorkeur: individueel 1v Eerst naar jezelf, dan naar buiten 1v Gemeente (3 – 2m/1v) Als gemeente 2m 1v Beide (5 – 3m/2v) Beide 3m 2v Afhankelijk van onderwerp 1m Afwisseling 1v Hoorder zelf verantwoordelijk 1m Buurman/buurvrouw 1v Verbindende element (5 - 2m/3v) Geen verbindend element 1m Verbindende element 2v Gedeelde liefde 1m Pastorale dimensie 1v	Persoonlijk (10 – 6m 4v) Persoonlijk 6m 1v Soms persoonlijk 1v Iedereen hoort wat anders 1v Poging individu 1v Gemeente (4 – 1m/3v) Gemeenschap 3v Gemeente en groepen 1m Afhankelijk van onderwerp 1v Nadenken voor de ander 1m Ander doet het wel 1v Verschuilen 1m Verbindende element (10 - 6m/4v) Gezamenlijk batterij opladen 1m Verbinding door preken 1m Oproep tot hechte gemeente 1m Preek verbindt niet 1m Hecht gevoel ontbreekt 1v Omzien naar elkaar 1v Samen luisteren is verbinding 1v Onbewust verbinding 1v Buiten dienst om 2m

BIJLAGE 7: SELECTIEVE CODERING (GEORDEND EN GEREDUCEERD) NAAR LEEFTIJD

Deelvraag 1 Preken op leeftijdsgroep		
Leeftijdsgroep 4 66+	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Vorm Confronterend Liturgie Predikant Positiviteit Beleving en enthousiasme Warmte Enthusiasme Inhoud Schriftuurlijk Bijbel centraal Driepuntenpreek Schrift Genade Grootheid van God Kennis Onversneden Woord Uitleg Actualiteit 2x Koppeling dagelijks leven Hoorder Effect Aangesproken worden Bemoedigd Gesterkt en getroost worden	Vorm Confronterend Liturgie Herhaling Veel herhaling Beamergebruik 2x Voordracht Predikant Negatief 2x Negatieve toonzetting Persoon van de predikant Geloofwaardig/authentiek 3x Authentiek en niet geloofwaardig Twijfel geloofwaardig Gemeente als werkobject Gemis aan genade Inhoud Hoorder Persoon van de hoorder Effect Tevreden Afdwalen Ergernis Internetdienst uit onvrede
Leeftijdsgroep 3 40-65	Verwachting/hoop Vorm Duidelijkheid Overzichtelijke preek Sterke inleiding Vorbereidingspreek avondmaal Predikant Stijl van preken Eigen onderwerpkeuze predikant	Realiteit/nu Vorm Herhaling 2x Taalgemeen Predikant Vertrouwen Geloofwaardig/authentiek 4x

Onderzoek naar de kwaliteit en de effecten van preken

	Overtuigende voordracht Vreugde Enthousiasme Inhoud Toepassing Bijbel 2x Kennis en praktijk Heldere boodschap Diepgang Toepasbaarheid Hoorder Verantwoordelijkheid Effect Gevoel Bereidheid tot luisteren	Predikant wereldvreemd Standpunt predikant Overtuiging Emotie 2x Emotie en passie Inhoud Teveel thematische preken Bijbeluitleg Vuurtje nodig Hoorder Geen verwachting Preken ontroeren Effect Afleiding 2x
Leeftijdsgroep 2 25-39	Verwachting/hoop Vorm Stemgebruik, mimiek en beweeglijk Stemgebruik Geen Jip-en-Janneketaal Kortstondig en scherp Sterke inleiding Overzicht Vorm is vrij Samenspel liturgie en preek Uit het hoofd Predikant Liefde van God / Positiviteit Boost en energie Doorleefde preek Preken die passen bij predikant Klankbord voor predikant Predikant in de wereld Gedragen door God Rouleren predikanten Inhoud Leren over God/Bijbel Preken in zichzelf altijd goed Bijbel centraal Koppeling OT en NT Onversneden Woord Onderwijs Uitleg Inhoud Vreugde van verlossingswerk Preek moet aanspreken Toepasbaarheid Actualiteit	Realiteit/nu Vorm Vorm is goed Vorm slecht Mimiek Taalfouten Herhaling Jip-en-Janneketaal Beamergebruik Predikant Negativiteit Persoon van de predikant 2x Geloofwaardig/authentiek 3x Niet geloofwaardig Predikant wereldvreemd Preken vol jargon en terminologie Overtuigd van zelf Emotie Inhoud Bijbelgetrouwe preek Te veel theorie, te weinig praktijk

	Theorie en praktijk Naar vandaag getrokken Hoorder Voor alle generaties Effect Onthouden	Hoorder Niet aangesproken Persoon van de hoorder Effect
Leeftijdsgroep 1 14-24	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Vorm Kort en bondig Korter Geen herhaling Aansluiten bij hoorder Geen omweggetjes Begrijpelijk Duidelijke taal Geen moeilijke woorden Toegankelijk voor buitenstaanders Interessant blijven Goede inleiding Spreekt aan Interactie Leuke, vlotte manier Predikant Positiviteit 2x Inhoud Kennis van God en Bijbel Duidelijke uitleg Bijbeltekst verhelderen Vergroten bijbelkennis Dagelijks leven 2x Voorbeelden dagelijks leven Hermeneutiek Hoorder Effect	Vorm Beamergebruik Inleiding Predikant Geloofwaardig/authentiek 5x Persoonlijke dingen vertellen Standpunt predikant Predikant gelooft zichzelf Negativiteit 2x Predikant wereldvreemd Gebrek achtergrondkennis hoorder Aansluiting huidige tijd Niet toepasbaar Voldoende kennis om toe te passen Inhoud Leefregels Naar Gods wil Bijbeluitleg Hoorder Persoon van de hoorder Soms te moeilijk Effect Inzakken Boeiend of saai

Deelvraag 2 Voeding op leeftijdsgroep		
Leeftijdsgroep 4 66+	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Algemeen Groeien Preek moet voeden Geloofsgroei onmogelijk	
	Liturgie Liturgie	Liturgie Liturgie Vorm bepalend Gemeenschapsvorming
	Cognitief Bijbel en meer niet Hermeneutiek Visie op de Bijbel Nieuwe kijk	Cognitief
	Emotioneel Gesterkt worden Geraakt worden Geraakt worden	Emotioneel Nooit geraakt Gevoel aanspreken Gesterkt worden Troost
	Nadenken Nadenken Overdenkingstijd Rust in mijn hoofd Gesprek	Nadenken Nadenken Verstandelijk geloof Preek eigen maken Nieuw inzicht
	Handelen/nadenken	
	Handelen	
	Manier van verwerken Positief kritisch meelezen Bijbellezen Gebed	Manier van verwerken Internetdienst terugluisteren
	Toepasbaarheid Actualiteit	Toepasbaarheid Er is altijd aansluiting
	Spiritualiteit God past zich bij hoorder aan	Spiritualiteit Genade
	Predikant	Predikant Persoon van de predikant Doen en laten predikant beïnvloedt voeding
		Persoon van de hoorder
		Kwaliteit/kwantiteit Bijvoeding Noodzaak Kortstondige voeding Geen groei

Leeftijdsgroep 3 40-65	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Algemeen Liturgie Cognitief Eye-opener Emotioneel Nadenken Nadenken 2x Tijd Opschrijven Handelen/nadenken Handelen Manier van verwerken Toepasbaarheid Actualiteit 2x Toepasbaarheid 2x Boodschap over omgang met elkaar Spiritualiteit Relatie Christus Besef genade Predikant	Liturgie Cognitief Kenniss Emotioneel Nadenken Nadenken 3x Half weekje nasudderden Gesprekken 3x Relaxmoment Ontspanning Manier van verwerken Toepasbaarheid Weinig actualiteit Preken sluiten vaak aan Spiritualiteit Zingeving Heilige Geest Predikant Persoon van de hoorder Eigen persoon 4x Emotie hoorder Kwaliteit/kwantiteit Levenslange groei Levensstijl verandert langzaam Niet altijd gevoed Fifty/fifty (voeding) Vergeten 2x Week doorkomen
Leeftijdsgroep 2 25-39	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Algemeen Niet van zondag tot zondag Liturgie Opbouwende liturgie Samenspel liturgie en preek Cognitief Uitleg maakt Bijbel verteerbaar Niet mening predikant	Liturgie Liturgie Cognitief Voeding door fragmenten Bijbelkennis en bijbeluitleg

Onderzoek naar de kwaliteit en de effecten van preken

	Bijbel is voeding Eye-opener Emotioneel Scherpe preek die pijn doet Geraakt worden (gevoel) Dit gaat over mij Minder zorgen maken Gedeelde liefde Nadenken Nadenken Onthouden Tijd Gesprekken 2x Handelen/nadenken Handelen Manier van verwerken Opzoeken op internet Mail na dienst Toepasbaarheid Toepasbaarheid Handvatten Spiritualiteit Heilige Geest Predikant Emotie delen	Emotioneel Batterij opladen Gemoedstoestand Nadenken Nadenken 2x Gesprekken 4x Stilstaan Manier van verwerken Goed luisteren Terugluisteren via internet Iets opzoeken Toepasbaarheid Spiritualiteit Predikant Persoon dominee Persoon van de hoorder Open naar dienst Eigen persoon Dienende houding hoorder Diversiteit hoorders Kwaliteit/kwantiteit Aansprekende preek voedt Niet elke week voeding verwacht Driejaarlijks voeding
Leeftijdsgroep 1 14-24	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Algemeen Liturgie Meerdere personen in liturgie Cognitief Hermeneutiek Emotioneel	Liturgie Liturgie Cognitief Kennis Emotioneel

	Inspiratie en energie Positief eruit komen Nadenken Gesprekken Tijd om na te denken Rust Handelen/nadenken Eerst denken, dan doen Onthouden en handelen Denken en handelen Handelen Handelen Opdracht Activiteit tijdens dienst Manier van verwerken Meelezen Toepasbaarheid Voorbeelden dagelijks leven Aansluiting dagelijks leven Praktisch iets hebben aan preek Praktische preken Spiritualiteit Predikant Taalgebruik	Nadenken Nadenken 2x Gesprekken 4x Manier van verwerken Opletten Aantekeningen Bijbelteksten nalezen 2x Toepasbaarheid Soms aansluiting Weinig aansluiting Kan er niet iets mee Spiritualiteit Predikant Persoon van de hoorder Persoon van de hoorder Kwaliteit/kwantiteit Wordt gevoed Geen verwerking Loopt langs je heen
--	--	--

Deelvraag 3 Theoretisering en praktisering op leeftijdsgroep		
Leeftijdsgroep 4 66+	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Nadenken 1x	Nadenken
	Eerst denken, dan handelen 3x	
	Handelen	Oproep tot handelen
	Beide	Beide 2x
	Geen voorkeur	Handelen onmogelijk
Leeftijdsgroep 3 40-65	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Nadenken	Niet handelen maar nadenken
	Voorkeur nadenken	
	Eerst nadenken, dan handelen 2x	Eerst denken, dan doen 2x
	Handelen 1x	
	Dit moet, dat moet	
	Geen behoefte aan beroep op handelen	
Leeftijdsgroep 2 25-39	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Nadenken	Nadenken
	Voorkeur Nadenken	
	Eerst nadenken, dan handelen 2x	Handelen
	Handelen	Oproep tot handelen
	Beide 2x	
Leeftijdsgroep 1 14-24	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Eerst nadenken, dan handelen 3x	Nadenken 2x
	Onthouden en handelen	Soms nadenken
	Handelen	Hoofdzakelijk nadenken
	Voorkeur handelen	Oproep tot handelen gehoord als nadenken
	Uiteindelijk gaat het om handelen	Oproep tot handelen
	Dit moet, dat moet	
	Beide	Oproep tot beide

Deelvraag 4 Gemeenschap en individu op leeftijdsgroep		
Leeftijdsgroep 4 66+	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Persoonlijk 2x	Persoonlijk 2x
	Als gemeente	Soms persoonlijk
	Beide 2x	Iedereen hoort wat anders
		Verschuilen
	Verbindende element Verbindende element	Verbindende element Buiten dienst om Gemeenschap
Leeftijdsgroep 3 40-65	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Persoonlijk 4x	Persoonlijk 2x
	Als gemeente	
	Verbindende element Geen verbindend element Samen zijn / verbindende element Gedeelde liefde	Verbindende element Buiten dienst om Hecht gevoel ontbreekt Omzien naar elkaar
Leeftijdsgroep 2 25-39	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Persoonlijk 3x	Persoonlijk 2x
	Beide 2x	Afhankelijk van onderwerp
	Afwisseling	Poging individu Nadenken voor de ander
		Verbindende element Gemeenschap Gezamenlijk batterij opladen Verbinding door preken
Leeftijdsgroep 1 14-24	Verwachting/hoop	Realiteit/nu
	Persoonlijk 2x	Persoonlijk Gemeente
	Gemeente	Gemeente en groepen
	Beide	Oproep tot hechte gemeente
	Afhankelijk van onderwerp	Ander doet het wel
	Pastorale dimensie	
	Buurman/buurvrouw	
	Hoorder zelf verantwoordelijk	
	Eerst naar jezelf, dan naar buiten	Verbindende element Onbewust verbinding Preek verbindt niet Samen luisteren is verbinding

LITERATUURLIJST

1 AANLEIDING

- ¹ Kuiper, R. (2009) *Moreel kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief
- ² Plaisier, A. (2010, 25 maart) 'Preek bevindt zich in crisis'. *Friesch Dagblad*, verkregen via <http://www.frieschdagblad.nl/> op 25 januari 2014
- ³ dr. Schaap-Jonker, J. (2009) *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus

2 LITERATUURONDERZOEK

- ⁴ F. Borger (2008), *Als een leerling leren spreken, preekvoorbereiding stapsgewijs*, Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer, p. 122
- ⁵ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok
- ⁶ Schaap-Jonker, dr. Hanneke (2009), *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus, p. 60
- ⁷ Schulz von Thun, F. (2003) *Hoe bedoelt u? Een psychologische analyse van menselijke communicatie*. Groningen: Wolters-Noordhoff, p.15-20
- ⁸ Osch, D. van en Doorn, A. van (2006) *Communicatiekunde. Inleiding tot het beroep van communicatiekundige*. Amsterdam: Boom onderwijs, p. 39-44
- ⁹ Schulz von Thun, F. (2003) *Hoe bedoelt u? Een psychologische analyse van menselijke communicatie*. Groningen: Wolters-Noordhoff, p. 89-94
- ¹⁰ Osch, D. van en Doorn, A. van (2006), *Communicatiekunde. Inleiding tot het beroep van communicatiekundige*. Amsterdam: Boom onderwijs, p. 45 e.v.
- ¹¹ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, h. 9
- ¹² Schaap-Jonker, H. (2008). *Before the face of God: an interdisciplinary study of the meaning of the sermon and the hearer's God image, personality and affective state*. Zürich: LIT Verlag.
- ¹³ Schaap-Jonker, H. (2009). *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus
- ¹⁴ Schaap-Jonker, H. (2009). *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus, p. 63-64
- ¹⁵ Immink, F.G. (2011), *Het heilige gebeurt, Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, p. 291
- ¹⁶ Vries-Schot, M. de (2006) *Gezonde godsdienstigheid en heilzaam geloof. Verheldering van concepten van de psychologie, psychiatrie en de theologie*. Delft: Eburon
- ¹⁷ Fowler, J.W., (1995) *Stages of faith. The psychology of human development and the quest of meaning*, New York: Harper One, p. 9
- ¹⁸ Kuiper, R. (2009) *Moreel kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief
- ¹⁹ Hortulanus, R., Machielse, A., Meeuwesen, L. (2003, 's-Gravenhage: Elsevier overheid) *Sociaal Isolement. Een studie over sociale contacten en sociaal isolement in Nederland*. Verkregen via Kuiper, R. (2009) *Moreel kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, p.41

3 PROBLEEMSTELLING

- ²⁰ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, p. 63
- ²¹ Altena, Bert (2003), *Wolken gaan voorbij. Een homiletisch onderzoek naar mogelijkheden voor de preek in een postmodern klimaat*, Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, p. 94

-
- ²² Schaap-Jonker, H. (2009). Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars. Amersfoort: Areopagus
- ²³ Immink, dr. F.G. (2011), *Het heilige gebeurt. Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, p. 291

4 UITWERKING DEELVRAGEN IN RELEVANTE ASPECTEN

- ²⁴ H.M. Kuitert (1992), *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof*, Baarn: Ten Have, p. 97-98
- ²⁵ Roest, H. de (2011), *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Zoetermeer: Meinema, p. 13/17
- ²⁶ Ruijter, K. de (2013), *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek*. Zoetermeer: Boekencentrum, p. 144-173
- ²⁷ Johnston, G.M. (2001) *Preaching to a postmodern world. A guide to reaching twenty-first century listeners*. VS, Michigan: Baker books, p 61 e.v.
- ²⁸ Dingemans, G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Kok, p. 21
- ²⁹ Dingemans, G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Kok, p. 42/43
- ³⁰ Roest, H. de (2011), *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Zoetermeer: Meinema, p. 214-215
- ³¹ Spoel, R. van der (2007), *Preken is prachtig*. Amersfoort: uitgeverij Beneditcere
- ³² Buber (1923) *Ich und Du*
- ³³ Immink, F.G. (2011), *Het heilige gebeurt, Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, p. 291
- ³⁴ Vries-Schot, M. de (2006) *Gezonde godsdienstigheid en heilzaam geloof. Verheldering van concepten van de psychologie, psychiatrie en de theologie*. Delft: Eburon
- ³⁵ René Hornikx (2006), *Kleine encyclopedie van gemeenteopbouw*, Kampen: uitgeverij Kok, p.81-83
- ³⁶ Evink, E. (2000), *Geloven in zekerheid? Gereformeerd geloven in een postmoderne tijd*. Onder redactie van Koert van Bekkum en Rien Rouw. Barneveld: Uitgeverij De Vuurbaak, p. 68-69
- ³⁷ René Hornikx (2006), *Kleine encyclopedie van gemeenteopbouw*, Kampen: uitgeverij Kok, p. 39-40
- ³⁸ René Hornikx (2006), *Kleine encyclopedie van gemeenteopbouw*, Kampen: uitgeverij Kok, p. 86-87
- ³⁹ Kuiper, R. (2009) *Moreel kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, p. 40
- ⁴⁰ Kuiper, R. (2009) *Moreel kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, p. 145-146
- ⁴¹ Kuiper, R. (2009) *Moreel kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, p. 66
- ⁴² Kuiper, R. (2009) *Moreel kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, p. 92
- ⁴³ René Hornikx (2006), *Kleine encyclopedie van gemeenteopbouw*, Kampen: uitgeverij Kok, p. 191
- ⁴⁴ René Hornikx (2003), *Het geloofsgesprek. Handreiking voor bezinning en gesprek*, Kampen: Uitgeverij Kok, p. 27
- ⁴⁵ Glas, G. (2000), *Geloven in zekerheid? Gereformeerd geloven in een postmoderne tijd*. Onder redactie van Koert van Bekkum en Rien Rouw. Barneveld: Uitgeverij De Vuurbaak, p. 28
- ⁴⁶ Johnston, G.M. (2001) *Preaching to a Postmodern World. A guide to reaching twenty-first century listeners*. VS, Michigan: Baker Books, p. 26-27

5 OPZET EN UITVOERING ONDERZOEK

- ⁴⁷ Verschuren, P.J.M. en Doorewaard, J.A.C.M. (2007) *Het ontwerpen van een onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma, p. 187
- ⁴⁸ Verschuren, P.J.M. en Doorewaard, J.A.C.M. (2007) *Het ontwerpen van een onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma, p. 184

6 GLOBALE ANALYSEOPZET

⁴⁹ Westers, F. en Peters, V. (2004) *Kwalitatieve analyse. Uitgangspunten en procedures*. Bussum: Coutinho

7 RESULTATEN

⁵⁰ Schaap-Jonker, H. (2011, 14 oktober), Communicatie tijdens de preek. *De Wekker*, verkregen via <http://www.hannekeschaap.nl/horen%20van%20de%20preek%20de%20wekker%202011.pdf> op 13 maart 2014

⁵¹ Ruijter, Kees de (2013), *Horen naar de stem van God, theologie en methode van de preek*, Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum

⁵² Immink, dr. F.G. (2011), *Het heilige gebeurt. Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum

⁵³ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, p. 14

⁵⁴ Schaap-Jonker, H. (2009). *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus, p. 88-90

⁵⁵ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok

⁵⁶ Schaap-Jonker, H. (2009). *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus, p. 22

⁵⁷ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok

⁵⁸ Immink, F.G. (2011), *Het heilige gebeurt. Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum

⁵⁹ Yme Horjus (2007) in: *Dichtbij de hoorder, Prediking in trends*. Wim Dekker en Jos Douma (redactie). Kampen: uitgeverij Kok, pag. 57

⁶⁰ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, p. 21

⁶¹ Johnston, G.M. (2001) *Preaching to a postmodern world. A guide to reaching twenty-first century listeners*. VS, Michigan: Baker books, p 8

⁶² Nederlands Bijbelgenootschap (2004/2007) *De Nieuwe Bijbelvertaling*.

⁶³ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, p.152

⁶⁴ Schaap-Jonker, dr. Hanneke (2009), *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus, p. 12

⁶⁵ Immink, F.G. (2011), *Het heilige gebeurt*, pag. 291

⁶⁶ Roest, H. de (2011), *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Zoetermeer: Meinema, p. 214-215

⁶⁷ Schaap-Jonker, dr. Hanneke (2009), *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus, p. 37

⁶⁸ Schaap-Jonker, dr. Hanneke (2009), *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus, p. 58

⁶⁹ Schulz von Thun, F. (2003) *Hoe bedoelt u? Een psychologische analyse van menselijke communicatie*. Groningen: Wolters-Noordhoff, p.15-20

⁷⁰ Dingemans, G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Kok, p. 42/43

⁷¹ Spoel, R. van der (2007), *Preken is prachtig*. Amersfoort: uitgeverij Benedicere

⁷² Schaap-Jonker, dr. Hanneke (2009), *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus, p. 92

⁷³ Vries-Schot, M. de (2006) *Gezonde godsdienstigheid en heilzaam geloof. Verheldering van concepten vanuit de psychologie, psychiatrie en de theologie*. Delft: Eburon, p.121-125

⁷⁴ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, p. 175

⁷⁵ Spoel, Ron van der (2007), *Preken is prachtig*. Amersfoort: uitgeverij Benedicere, p. 28

⁷⁶ Schaap-Jonker, H. (2009). *Ruimte om te horen. Preken en de psyche van de luisteraars*. Amersfoort: Areopagus, p. 22-25

⁷⁷ Dingemans, dr. G.D.J. (1991), *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, p. 155

⁷⁸ Spoel, Ron van der (2007), *Preken is prachtig*. Amersfoort: uitgeverij Benedicere, p. 29

⁷⁹ Johnston, G.M. (2001) *Preaching to a postmodern world. A guide to reaching twenty-first century listeners*. VS, Michigan: Baker books, p 24

⁸⁰ Ruijter, Kees de (2013), *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, p. 37

⁸¹ Kuiper, R. (2009) *Moreel kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, p 92

⁸² Kuiper, R. (2009) *Moreel kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, p 40